

A magyar megszállás – vajúdó nemzeti önismeret

Válasz a kritikákra

Sorozatszerkesztő:

KRAUSZ TAMÁS
SZVÁK GYULA

A magyar megszállás – vajúzó nemzeti önismeret

Válasz a kritikákra

RUSSICA PANNONICANA

Szerkesztette:

GÉMESI FERENC

© Russica Pannonicana, 2013

ISBN 978-963-7730-92-4
ISSN 1215-2560

Felelős kiadó: a Magyar Ruszisztikai Egyesület elnöke
és az ELTE Ruszisztikai Kutatási és Módszertani Központ vezetője

Tördelés: Felde Csilla

Nyomdai kivitelezés: Demax Művek Nyomdaipari Kft.

TARTALOM

Előszó	7
--------	---

I. SAJTÓVISSZHANG

Czene Gábor: <i>Az elhallgatott népiirtás</i>	9
Artyizov, Andrej Nyikolajevics–Hrisztoforov, Vaszilij Sztjepanovics: <i>Magyar megszállók a Szovjetunióban. Szembenézés vagy eltusolás? „A magyarok kegyetlensége esetenként felülmúlta a nácikét.”</i>	14
Összefoglaló a Hadtörténeti Intézetben <i>a magyar hadsereg második világháborús szovjetunióbeli megszálló tevékenységéről folytatott történészvitáról</i>	20
Szvák Gyula: <i>A retrospektív partizánvadászatról</i>	23

II. CIKKEK, TANULMÁNYOK

Sipos Péter: <i>Magyar megszállás a Szovjetunióban</i>	26
Szilágyi Ákos: <i>Hideg évek</i>	32
Szilágyi Ákos: <i>Az arany kardbojt becsülete. Szombathelyi Ferenc és a korszellem</i>	39
Julien Papp: <i>Fasiszta megszállás a Szovjetunióban. A téma háttéréről és fogadtatásáról</i>	54
Gyóni Gábor: <i>Megszállás, népiirtás a Szovjetunióban</i>	63
Sz. Bíró Zoltán: <i>Akik meggyőződésből kollaboráltak</i>	68

Krausz Tamás–Varga Éva Mária: <i>Egy könyvrecenzió – tizenkét csúsztatás</i>	89
Krausz Tamás–Varga Éva Mária: <i>A kitaláció mint kritikai eszköz</i> <i>(Válasz Számvéber Norbert „Egy forráskiadvány</i> <i>margójára”-c. közleményére)</i>	112
Krausz Tamás: <i>Hogyan írta át Ungváry Krisztián</i> <i>a nagy honvédő háború történetét?</i>	128

III. Dokumentum:

<i>Vita a Magyar–Orosz Történész Vegyesbizottságban</i>	168
---	-----

IV. Bibliográfia

Publikációk, interjúk	179
-----------------------	-----

Előszó

A Krausz Tamás és Varga Éva Mária szerkesztésében megjelent, *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban – Levéltári dokumentumok 1941–1947.* (L'Harmattan, Budapest, 2013.) című kötet a magyar nemzeti önismeret alapkérdéseinek egyikét, a második világháborús népiirtásban való történelmi felelősség kérdését tárja a közvélemény elé autentikus források tükrében. A korábban sem Oroszországban, sem Magyarországon nem publikált levéltári források, amelyek magyarul most először, ebben a dokumentumgyűjteményben kerülnek a nyilvánosság elé, megdöbbentő erővel szembesítik az olvasót a magyar megszálló hadsereg tisztjeinek és katonáinak a humánussal élesen szembenálló tetteivel. A háborút a saját mindennapjaikban végigélő emberek vallomásai alapjaiban rombolják le a Horthy-korszakbeli magyar katona hősiességéről és emberségéről kialakított mítoszokat, és helyezik teljesen új megvilágításba a korabeli Magyarország világháborús szerepét.

Nem kétséges, hogy a könyv megjelenése hatást gyakorolt a magyar közvéleményre, és a szembesülés a korábban elhallgatott, majd megszépített történelmi múlttal a kötet kapcsán kialakult szakmai vita során és a jelentős társadalmi érdeklődésben is jól tetten érhető. Nem függetleníthető a második világháborús magyar felelősség – a német társadalométól alapvetően eltérő – értékelésétől, hogy a kötet körüli vita alapkérdésévé a közölt dokumentumok hitelességének problémája vált. Értelemszerű, hogy korábban nem publikált dokumentumok közlése minden esetben felveti ezt a kérdést, ami különösen élesen jelentkezik egy olyan téma kapcsán, amely az elmúlt években-évtizedekben kanonizálódott képet alapjaiban rengeti meg. Éppen ezért különösen szerencsés, hogy a könyv szerkesztői nemhogy nem kerülték ki a dokumentumok hitelességének problémáját, hanem részletesen reflektáltak a hitelesség kérdésére a szakmai vita során is.

Jelen kiadvány célja, hogy bemutassa annak a szakmai vitának az alapkérdéseit és csomópontjait, amelyek *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban – Levéltári dokumentumok 1941–1947.* című kötet megjelenését követték. Külön fejezet foglalkozik a könyvbemutató sajtóvisszhangjával, illetve a kötetről indult szakmai vita során kifejtett álláspontokkal, a megjelent kritikákra adott válaszokkal. Ugyancsak tartalmazza a kiadvány a Magyar-Orosz Történész Vegyesbizottságban a kötetről lezajlott vita összefoglalóját. A témához kapcsolódó, de nem a szakmai vita körébe tartozó véleményekre, publikációkra, médiamegjelenésekre történő utalásokat a kiadvány *Bibliográfia* című fejezete mutatja be.

Gémesi Ferenc

I. SAJTÓVISSZHANG

Czene Gábor: *Az elhallgatott népiértés*¹

A MAGYAR KATONÁK VÁLOGATOTT KEGYETLENSÉGGEL
PUSTÍTOTTAK A SZOVJETUNIÓBAN

„Mikor a faluba értünk, a legelső három házat én gyújtottam fel. Ott a férfiakat, nőket, gyermekeket megöltük és a falut felégettük. Tovább mentünk...” – dicsekedett naplójában Boldizsár Ferenc honvéd, hozzátéve: míg ő társaival felderítést végzett, „kiváló magatartású huszáraink” hat falut gyújtottak fel.

Boldizsár Ferenc honvéd 1942-es feljegyzése a Szovjetunióban született, egy olyan elfoglalt – ma Ukrajnához tartozó – területen, ahol a magyar hadsereg feladata volt a „rend fenntartása”. A leírt eset csupán egyetlen apró epizód: a második világháború idején magyar katonák három éven át bestiális kegyetlenséggel, tömeges méretekben gyilkoltak a keleti front hátsó részében.

A L'Harmattan Kiadónál megjelent vaskos könyv eddig nem publikált korabeli iratok – jegyzőkönyvek, szemtanúk vallomásai – alapján mutatja be, hogy honfitársaink milyen mérhetetlen pusztítást vittek végbe. „A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–47”. A szerkesztők – Krausz Tamás történész és Varga Mária Éva levéltáros – talán ezzel a távolságtartó címmel próbálták ellensúlyozni az elénk tárulkozó borzalmat.

Az oroszországi Guszek falu középiskolájában háromszáz hadifogoly vöröskatonát és százhatvan helybéli gyűjtöttek össze. Az épületet lezárták, lelöcsölték benzinnel és minden oldalról fel-

¹ Népszabadság, 2013. március 8. http://nol.hu/belfold/20130308_az_elhallgatott_nepirtas

gyűjtötták. A futni próbálókat a magyar őrség agyonlőtte. Az örök egészen addig körülvették az épületet, míg mindenki el nem pusztult a tűzben. A magyarok összes áldozatát lehetetlen felsorolni – olvasható egy másik oroszországi járásban készült jelentésben. Egyedül Marki faluban több mint száz civil lakost és több mint háromszáz hadifoglyot öltek meg. Nem számítva azokat, akik az extrém fokú kimerültségben, az éhezés miatt haltak meg. „A magyar fasiszta vadállatok megalázták a nőket, sokukat megerőszakolták. A 17 éves Begocskina Maruszja nem volt hajlandó arra, hogy kielégítse a magyar gazemberek gerjedelmét, ezért agyonlőtték”. Minden hatévesnél idősebb lakosnak kötelező volt a bal karján egy számmal ellátott karszalagot viselni: ha valaki e nélkül mutatkozott, három napra a jéghideg hombárba zárták.

Beszámoló Rosszos településről, amely a „felismerhetetlenségig megváltozott: a magyar szörnyetegek lerombolták, szinte eltörölték a föld színéről”. Felgyűjtottak tizenöt házat, lerombolták az iskolákat, a boltot, a kórházat és a szülőotthont, a postát, a községi tanácsot és a fürdőt. Az emberektől mindent elvettek, ami mozgítható volt: lisztet és krumplit, szőnyeget és vödöröt, ruhát és cipőt. Egy asszony, akinek felégették a kunyhóját, könyörögni kezdett, hogy négy kicsi gyereke van, legalább némi kenyeret és krumplit hagyjanak a családjának. Válaszul az egyik magyar katonára megverte és csúnyán szidalmazta. A „magyar fasiszták” fiatalokat, középkorúakat és időseket, férfiakat és nőket lőttek agyon. Minden sebesült vöröskatonát kivégeztek, Tyerehova Akulina Jakovlevná megerőszakolták és megkínózták.

Újabb helyszín: „A Sirokij tanya valóságos kínzókamra volt, aki oda került, ritkán maradt életben. Hvoscsevatka faluban bordélyházat létesítettek, ahova a magyar katonák és tisztek 14-15 éves lányokat cipeltek be. Így erőszakolták meg a 14 éves Kosztakova Nyinát, a 15 éves Kuzubova Surát és sok más lányt. Egyes napokon 15-20 lányt is elvittek ebbe a táborba. Jakovleva Jelizaveta Jefremovna a lánya védelmére próbált kelni, akit egy magyar meg akart erőszakolni, így aztán ő maga szenvedett el erőszakot.” A magyarok egy szál ruhában kergettek ki embereket a házaikból. Azokat, akik megpróbáltak visszamenni a holmijukért, „kíméletlenül ütötték és kínvallatásnak vetették alá egészen odáig, hogy tüket vertek a körmeik alá”.

Az Oszkol folyó jegén magyar csendörök hajtottak végre tömegmészárlást. Összesen mintegy száz hadifoglyot és helybÉlit tereltek a befagyott folyóra, amelyen előzőleg léket vágtak. Lőni kezdtek. A halottakat és a sebesülteket belökdösték a jég alá, majd újabb sortűz következett.

És így tovább. Gyilkosság, kínzás, erőszak, kegyetlenkedés, fosztogatás – a dokumentumok hideglelős bőséggel számolnak be a magyar hadsereg tevékenységéről.

Az emberéletekben okozott veszteséggel nem összevethető az anyagi kár, de említést érdemel: a szovjet hatóságok kimutatása szerint a magyarok összesen 378 ezer építményt, közöttük mintegy 141 ezer lakóházat, csaknem 10 ezer kulturális és szociális létesítményt romboltak le vagy rongáltak meg. Százezrével rekviráltak állatokat, mezőgazdasági és egyéb berendezéseket, több millió hektárnyi vetést pusztítottak el.

1941 őszétől kezdve a magyarok több mint félmillió négyzetkilométeren láttak el megszálló feladatokat a Szovjetunióban (ukrajnai, orosz és fehérorosz körzetekben). Ami – jegyzi meg Krausz Tamás – többszöröse Magyarország területének. A magyarok sok esetben német feletteseik parancsára vagy a németekkel együttműködve követtek el szörnyűségeket. Máskor azonban saját hatáskörben, közvetlen külső kényszer nélkül. Az Ukrajnában lévő Csernyigovi terület tizenkét járásában például kivétel nélkül magyarok hajtották végre a lakosság elleni megtorlásokat: mintegy 38.600 szovjet állampolgárt öltek meg, kínoztak halálra. A kivégzés egyik szokványos módja volt, hogy elevenen felgújtották áldozataikat.

Zsidók számára végképp nem volt kegyelem. A magyar hadsereg mentalitását jól érzékelteti egy orosz nyelvű felhívás, amely Voronyezs környékén, 1942 nyarán buzdította átállásra a tatár, vogul, osztják, cseremis, mongol és votják származású vöröskatonákat: „Mi, magyarok nemcsak a zsidóuralom megsemmisítésért harcolunk Oroszországban, hanem a ti szabadságotokért is. Ázsiából származunk, ahol népünk a régi időkben békés egyetértésben élt együtt népeitekkel. Célunk felszabadítani titeket a zsidóuralom alól, hogy befejezzük végre a köztünk, testvérek között dúló gyilkos háborút. Ne harcoljatok ellenünk, irtsátok ki a zsidókat, szabadítsátok fel Oroszországot! Álljatok át és lépjétek be az

ázsiai légióba, ami a zsidóuralom ellen harcol; testvéri szeretettel várjuk mindannyiőtokat a felszabadított Oroszországban.”

A Szovjetunió elfoglalt területein 13,7 millió civil lakost pusztítottak el. Képtelenség akár megközelítő pontossággal is megmondani, hogy a felelősséget leginkább viselő németek mellett milyen arányban vették ki részüket a vérengzésekből az olasz, román, finn, lett, litván vagy éppen a magyar alakulatok. A Csernyigovi terület és más körzetek adataiból kiindulva azonban aligha túlzás azt állítani, hogy a magyar hadsereg lelkén száradó áldozatok száma százezres nagyságrendben mérhető.

A dokumentumkötethez Krausz Tamás „Az elhallgatott népirtás” címmel írt bevezető tanulmányt. A könyv bemutatóján a történész megismételte, hogy a magyar csapatok a megszállt szovjet területeken soha el nem évülő büntetteket, népirtást követtek el. Ugyanezt hangsúlyozta Sipos Péter történész, valamint Szilágyi Ákos esztéta is, aki közölte: „kimondottan hazafias cselekedetnek” tartja a könyv megjelentetését.

Krausz Tamás megjegyezte, hogy a szovjet források megbízhatóságát német szakértők sem vitatják. A történész megpróbált magyarázattal szolgálni arra, hogy miért csak mostanában, hetven év elteltével kezd feltárulni a magyar történelemnek ez a sötét fejezete. Mivel a világháború után Magyarország – kényszerűségből, az ismert körülmények között – a Szovjetunió szövetségésévé vált, egyik országnak sem állt érdekében bolygatni a kapcsolatok mérgező múltat. A rendszerváltást követően a hazai történészek körében az a felfogás kezdett uralkodni, hogy – Stark Tamás idézve 1991-ből – „a németekkel ellentétben a magyar tisztikar és legénység nagy része, mint számos visszaemlékezésből kiderül, sajnálatot és együttérző rokonszenvet érzett a nincstelen ukrán és orosz parasztság iránt”.

Az ehhez hasonló vélekedések elterjedéséhez hozzájárult az a nemcsak nálunk, hanem a térség más országaiban is alkalmazott taktika, amely minden felelősséget igyekezett a németekre hárítani. Magyarország esetében a törekvés újabban összekapcsolódik a Horthy-korszak politikai rehabilitációjának kísérletével.

Csakhogy a téma ma már Oroszországban nem számít tabunak, hozzáférhetők a hajdani szovjet levéltárak. A magyar katonai vezetők elleni, Szovjetunióban lefolytatott eljárások – az ügyne-

vezett tábornokperek – jegyzőkönyvei is ennek köszönhetően kerültek be a dokumentumkönyvbe. (A kötetben közölt 185 dokumentum négy orosz archívumból származik, összeállításukban orosz szaktekintélyek is közreműködtek.) A budapesti Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában is őriznek releváns iratokat: az anyag további kutatásra vár.

Varga Mária Éva pár éve megírta a szovjet hadifogságba hurcolt magyarok tragikus történetét, emléket állítva a mintegy hatvan-ezer halálos áldozatnak. Krausz Tamás szerint a Vörös Hadsereg magyarországi szerepéről is teljes és tárgyilagos, dokumentumokra épülő képet kell felrajzolni.

Artyizov, Andrej Nyikolajevics–Hrisztoforov,
 Vasziliz Sztjepanovics:
Magyar megszállók a Szovjetunióban.
Szembenézés vagy eltusolás?
„A magyarok kegyetlensége esetenként
felülmúlta a nácikét.”¹

„Mindkét nagyapám eltűnt: egyikőjük a fronton, a másikat megszálló csapatok üldözték el otthonából. Az utcámból, ahol felnöttem, ötvenöt férfiből tízen tértek haza. Nekem ez a háború” – mondta Andrej Nyikolajevics Artyizov történész, aki Vasziliz Sztjepanovics Hrisztoforov tábornokkal, A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok című könyv másik orosz szerkesztőjével együtt adott interjút a Heteknek.

Megrázó adatokat olvashatunk a dokumentumkötetben. Hogyan keletkeztek ezek az akták? Hogyan emlékeznek a magyarokra az egykori megszállt térségben?

Andrej Artyizov: – 1942-ben, 43-ban, 44-ben speciális bizottságokat hoztak létre a háborús bűncselekmények kivizsgálására, amelyek leutaztak a helyszínre, és jegyzőkönyvekbe foglalták az eseményeket, meghallgatták a helyi lakosokat. Ezek nem nemzeti alapon listázták a háborús bűnelkövetőket, mindenkit megszállónak tituláltak. Sok esetben annyi volt például feltüntetve, hogy „náci német”, de aztán a behatóbb vizsgálatok során kiderült, hogy magyar az illető vagy finn. A legfontosabb feladat annak a kiderítése volt, hogy mi történt valójában. Ez pedig fontos, főleg ha egy megszálló hadsereg katonáit úgy küldik egy térségbe, hogy azt állítják nekik: egy gonosz ország ellen vonulnak,

¹ Molnár László interjúja Vasziliz Sztjepanovics Hrisztoforovval, az orosz Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) levéltárának igazgatójával és Andrej Nyikolajevics Artyizovval, az Oroszországi Föderáció Szövetségi Levéltári Ügynökségének vezetőjével. *Hetek*, 2013. március 8. (XVII/10) lapszám.

ezért úgy viselkedhetnek, ahogy akarnak. Zsidó–bolsevik ország – mondták akkoriban a Szovjetunióról.

Voltak különbségek a megszálló nemzetek között a civilekkel szembeni bánásmód tekintetében?

AA: – Azok alapján, amiket én olvastam, nem. Az adott helyzetben nagyjából ugyanúgy viselkedtek a békés, polgári lakossággal szemben. Ez a finnekre is vonatkozik, akik Karéliában kegyetlenkedtek. De a magyarokat a finnekkel ellentétben nem érte sérelem a Szovjetunió részéről, az pedig elgondolkodtató, amikor az ember azt olvassa a jegyzőkönyvekben, hogy a katonák azért utaztak a frontra, hogy megszédjék magukat, vagy szórakozzanak a helyi nőkkel.

Vaszilij Hrisztoforov: – A magyar tisztek, tábornokok vallomásainak jegyzőkönyveit összehasonlítva más, a témában született dokumentumokkal (például német katonák beszámolóival), nem látunk különbséget a megszálló csapatok tevékenysége között. Nagyjából ugyanúgy jártak el: tömegével gyilkolták a helyi lakosságot, teljes falvakat perzseltek fel, azt állítva, hogy azok a partizánokkal állnak összeköttetésben. Az áldozatok többsége pedig nő és gyermek volt, mert a férfiakat besorozták, vagy beálltak partizánoknak, esetleg már német hadifogságban voltak. A magyarok kegyetlensége általában nem maradt alul a német megszállók kegyetlenségéhez képest, sőt voltak bizonyos esetek, amikor felül is múlta azt. Nem elég, hogy gyilkoltak, falvakat perzseltek fel, még fotókon is rögzítették az eseményeket – maguk és családjuk számára.

Mi volt a leginkább megrázó történet?

AA: – Számomra semmi sokkoló nem volt, mert nagyjából tisztában vagyok vele, milyen a háború. Amikor a katonáknak az mondták, hogy egy olyan országban vannak, ahol bármit megtehetnek, és ezt hivatalosan engedélyezik, sőt útmutatókat is adnak – a náciak adtak ki ilyeneket –, akkor nincs min meglepődni. A katonák között bizonyosan voltak olyanok, akik nem kegyetlenkedtek. Ahogy mondani szokás: vannak gonosz, és vannak jámbor embe-

rek. Hangsúlyozom, hogy a levéltárakban a bűncselekményekről gyűjtötték az adatokat – ez volt a feladat –, és nem arról, hogy ki segített szovjet állampolgárokon.

VH: – Minden dokumentum megrázó. Amikor azt olvassuk, hogy az egyik faluban 15 embert lőttek agyon, a másikban 25-öt, akkor az csak számokban különbözik, de a valóságban ugyanolyan tragikus.

Szinte azonnal felmerül a kérdés: hitelesek-e a dokumentumok?

AA: – Hitelesek, mint bármilyen más levéltári dokumentum. Nem azért vezették őket, hogy 40-50 év elteltével elővegye őket valaki, hanem – mivel forró nyomon született aktákról van szó – haladtak az események menetével. Egyébként ki lehet utazni az érintett helyekre, ahol aztán megállapítható a dokumentumok hitelessége.

VH: – A Szovjetunió már 1942-ben készült arra, hogy megnyeri a háborút, ezért még ebben az évben kiadták az utasítást, hogy gyűjtsék a támadók kegyetlenkedéseiről szóló dokumentumokat. A háborút követően bíróság elé akarták állítani az elkövetőket. A németek vagy magyarok által megszállt területekről az első időkben felderítőktől érkeztek információk, melyeket dokumentáltak, majd Moszkvába juttattak. Tehát az események lejegyzését nem a háborút követően kezdték el, hanem már a háború folyamán, bizonyítékszerzés érdekében. A dokumentumokat, vallomásokat minden esetben kritikusan kell kezelni. Egy-egy tiszt beszámolójának hitelességét más dokumentumokkal egybevetve lehet ellenőrizni: például egy tömeges kivégzésről a fent említett megfigyelők küldhettek Moszkvába jelentéseket, de beszámolhattak róla a helyi lakosok, szemtanúk is. Miután az adatokat már a vallomások idején ellenőrizték, ezért az ezekről készült jegyzőkönyvek, dokumentumok hitelt érdemlőek.

Esetleg Önöknek is van ehhez az időszakhoz kapcsolódó személyes élményük?

AA: – Apai nagyapám tiszteletére, akit 1941 júniusában hívtak be a Vörös Hadseregbe, Andrejnak neveztek el. 1941 szörnyű év volt, Moszkváig jutottak a fasiszták. Nagyapám a nyugati fronton harcolt, mielőtt a náci erők katlanba zárták volna 1942-ben, Vjazma térségében. Két hadsereg, több mint tíz hadosztály veszett oda ebben a katlanban. A nagyapám nyomtalanul tűnt el, mindössze két levél maradt utána. Anyai nagyapámat pedig, aki félig mozgáskorlátozott volt, német megszálló csapatok zavarták el otthonából, és szintén nyomtalanul eltűnt. Az utcából, ahol felnőttem, 55 embert hívtak be, a háború végén tíz ember tért haza – ez a személyes élményem a háborúról. A Szovjetunióban 27 millió ember vesztette életét a háború során, ennek fele polgári áldozat volt. Tekintettel a Szovjetunió etnikai sokszínűségére, talán egyetlen nemzet sem szenvedett el ekkora vérvesztést: a többi között rengeteg orosz, tatár, ukrán, kazah, zsidó vesztette életét.

Hogyan tapasztalják, az egykori megszálló országok feldolgozták ezt a történelmi örökséget?

AA: – Tegnap a könyvbemutatón büszkeséggel töltött el, hogy sok magyar értelmiségi érdeklődve hallgatta a történelmének nem éppen kedvező fejezetéről szóló előadást. Ők értik, hogy összefüggés van a mai és a jövődő Magyarországa között, és ez tiszteletre méltó. Persze vannak olyanok is, akik azt állítják, hogy Horthy vagy Hitler jó emberek voltak. Ne feledjük, hogy a nürnbergi pereket egyik érintett ország sem vizsgálta fölül az elmúlt 70 év során, azok legitimitását nem vitatták. Ha valaki mégis politikai tőkét kíván kovácsolni az ott elítélt háborús bűnösök emlékéből, lelke rajta.

VH: – Az utóbbi években megfigyelhető, hogy a náci Németország korábbi csatlósai próbálnak kifarolni a felelősség alól, azt állítva, hogy ha harcoltak is, függetlenül háborúztak. Magyarország is igyekszik valamilyen módon azt erősíteni, hogy igazából nem volt szövetséges, és erőszakkal lett berántva a háborúba. Ám a dokumentumokból az látszik, hogy Magyarország a németek egyik legszorosabb szövetségeseként készült a háborúra, és nem a Szovjetunió üzent hadat a magyaroknak, hanem fordítva.

Mi az oka annak, hogy csak most, 70 év után kerültek a nyilvánosság elé ezek a dokumentumok?

AA: – Ez a téma napjainkban aktuálisabb, mint valaha, mert az elmúlt évtizedekben nem volt ildomos arról értekezni, hogy miként ütöttük egymást a fronton. Ma azonban ismernünk kell az igazságot, ideértve azt is, hogy milyen tragédiák történtek a 20. században. A szocialista időkben elsősorban az együttműködést hangsúlyozták, ezek a fájdalmas fejezetek tabunak számítottak. A rendszerváltást követően azonban levéltári forradalom zajlott le, rengeteg intézmény tárta ki kapuját, és számtalan különböző témában kezdtek el felbukkanni dokumentumok. Korábban társadalmi igény sem volt a nyilvánosságra hozatalukra, ezért nem is bolygatták a témát, de mivel a szocialista rendszer széthullását követően több országban is olyan jelenség ütötte fel a fejét, amely igyekszik tisztára mosni a kollaborációt, a történészek természetesen elkezdték leporolni ezeket az aktákat. Ez a tendencia nemcsak Magyarországra, hanem más kelet-európai országokra is jellemző, valamint Oroszországra is.

Kijelenthető, hogy magyar kötetükkel magyar társadalmi-politikai folyamatokra reagáltak?

AA: – Amikor olyan hangok jelennek meg, amelyek a rosszat jónak mondják, vagy a bűnözőkből hősokeket faragnak, ilyen dokumentumokkal a birtokunkban nem hallgathatunk. Nem arról van szó, hogy bizonyos népeket akarunk jó vagy rossz színben feltüntetni, ennek semmi köze az etnikumokhoz, az oroszok között is voltak árulók, kollaboránsok.

Nálunk is vannak olyan írók, akik szerint az áruló Vlaszov tábornok (szovjet tábornok, aki átállt a németek oldalára, majd a Szovjetunió ellen harcolt – a szerk.) jó ember volt, mert a kommunisták ellen harcolt. Az orosz emigránsokkal kapcsolatos hozzáállásunk mutatja, hogy nem nemzetiségi alapon közelítünk a témához. A bolsevik hatalomátvételt követően két emigráns tábornok külföldre menekült. Az egyik a kozákvezér Krasznoj, aki a nácik oldalára állt, a másik a korábban a bolsevikok ellen harcoló Gyenyikin, aki – ugyan Franciaországban megkörmövezték a nácik

– nem így tett, sőt, az Egyesült Államokban pénzt gyűjtött a Szovjetunió számára. Őt rehabilitálták, míg Krasznovot kivégezték. Nincs az a cél, ami igazolná az ördöggel való együttműködést.

Belekalkulálták könyvükbe az érintett nemzetek reakcióit?

AA: – Szeretném hangsúlyozni, hogy az ilyen súlyos történelmi kérdések nyilvánosságra hozatalánál nem lehet cél, hogy valakivel szemben követeléseket állítsunk föl, épp ellenkezőleg: történészként ahhoz szeretnénk hozzájárulni, hogy minél kevesebb mítosz, történelemhamisítás, valamint téves politikai állítás üthesse fel a fejét. Néhány évvel ezelőtt például magyar történészekkel adtunk ki egy kétnyelvű könyvet a Szovjetunióban fogva tartott hadifoglyokról. A viták tényszerű lezárásával állhatjuk útját a spekulációknak és a valótlanságok terjedésének.

'92-ben két, korábban háborús bűnökért elítélt magyar tábornokot is rehabilitáltak Moszkvában, miért?

AA: – Nem tudom, nem foglalkoztam ezzel a kérdéssel, de véleményem szerint ez hiba lehetett. 1992-ben zavaros volt a helyzet, lehetséges, hogy könnyelműen tekintették át az ügyet. Véleményem szerint, aki kegyetlenkedik a polgári lakossággal, a hadifoglyokkal szemben nem tartja be a genfi egyezményeket, annak bűncselekményei nem évülnek el.

VH: – A kilencvenes évek elején elfogadtak egy jogszabályt a politikai elnyomás áldozatainak a rehabilitációjáról. Ezt elsőként azokra a szovjet állampolgárookra terjesztették ki, akiket a terror idején alaptalanul ítélték el és végeztek ki. De a törvény alapján elkezdték a külföldiek ügyeit is kivizsgálni, és ebbe beletartoztak azok a német, illetve magyar katonák is, akik részt vettek a Szovjetunió területén folytatott harci cselekményekben. Lehetséges, hogy a kilencvenes évek elején nem volt megfelelő gyakorlat az ilyen ügyek kivizsgálására, ezért hiba csúszhatott az eljárásba.

*Összefoglaló a Hadtörténeti Intézetben
a magyar hadsereg második világháborús
szovjetunióbeli megszálló tevékenységéről
folytatott történészvitáról¹*

Markánsan ütköztek a vélemények egy, a magyar hadsereg szovjetunióbeli második világháborús tevékenységéről szóló könyvvel kapcsolatban a budapesti Hadtörténeti Intézet és Múzeumban csütörtökön megrendezett kerekasztal-beszélgetésen: például arról, hogy a magyar csapatok szándékosan kegyetlenkedtek-e a civil lakossággal. A kötet kritikusai szerint a szerkesztők hatalmas, de egyoldalú munkát végeztek, amelynek során részben áldokumentumokat is közöltek.

A vita apropóját az adta, hogy tavasszal megjelent Krausz Tamás történész szerkesztésében *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947.* című forráskiadvány, amely jelentős részben az egykori szovjet titkosszolgálat, a KGB jogutódjának a levéltárából származó tanúvallomások, jegyzőkönyvek, magyar tábornokok ellen a Szovjetunióban folyt perek iratai alapján mutatja be, hogy a magyar hadsereg milyen, a civil lakosság sérelmére elkövetett állítólagos kegyetlenkedésekben és fosztogatásokban lehetett vétkes.

A csütörtöki kerekasztal-beszélgetésen részt vett Krausz Tamás és Varga Éva Mária levéltáros – aki szintén közreműködött a vitatott dokumentumkötet összeállításában –, továbbá Romsics Ignác akadémikus, Szakály Sándor egyetemi tanár, Ungváry Krisztián történész és Számvéber Norbert hadtörténész, levéltáros, a Hadtörténelmi Levéltár vezetője.

Krausz Tamás azt emelte ki, hogy a német vezetés már a Szovjetunió elleni támadás megindítása előtt eltervezte az ideológiai,

¹ Magyar Távirati Iroda, 2013. május 16. <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1>

fajelméleti alapokon nyugvó totális háborút, amelynek része volt egyes társadalmi csoportok szisztematikus kiirtása. A magyar hadsereg más országok csapataihoz hasonlóan német irányítás, ellenőrzés alatt tevékenykedett, és habár nem népirtás céljából indult el, de szerinte abba is „belesodródott”. Minél sikertelenebb volt a partizánok elleni harc, annál kegyetlenebbé és kiterjedtebbé vált a civilek elleni bosszúhadjárat – közölte a szakember, aki azt mondta: dokumentumköteté vállaltan az áldozatok szemszögéből kívánja bemutatni az általa népirtásnak nevezett történéseket.

Krausz Tamásnak a kiadványhoz fűzött *Az elhallgatott népirtás* című előszava szerint a megszálló magyar csapatok 1941 őszétől több mint félmillió négyzetkilométeren partizánvadász feladatokat láttak el, aminek a következménye akár több tízezer áldozat is lehetett. Krausz Tamás kitért arra: a második világháborús szovjetunióbeli népirtás a német közvéleményben például évtizedek óta napirenden van, ellentétben Kelet-Közép-Európával, ahol egyes kivételektől eltekintve szisztematikus hallgatás övezi a témát.

Szakály Sándor és Ungváry Krisztián ugyanakkor határozottan kifogásolta, hogy a vitatott kiadvány kizárólag egy jól körülírható dokumentumcsoportra támaszkodik, azt nem veti egybe más – például magyar vagy német – iratokkal, nem alkalmaz forráskritikát, miközben a közölt dokumentumokban nyilvánvaló képtelenségek, valótlanságok is vannak. Mindezek miatt a két szakember úgy vélekedett: a kötet készítői hatalmas, de egyoldalú munkát végeztek, amelynek során részben áldokumentumokat közöltek.

Szakály Sándor nem vitatta ugyan a közölt dokumentumok eredetiségét, de a tartalmi hitelesség szempontjából súlyos kritikákat fogalmazott meg. Álláspontja szerint a periratokkal ellentétben egy magyar tábornokok soha nem mondhatott olyat, hogy „fasiszta kormányom”, továbbá erősen kétségessé teszi a jegyzőkönyvek életszerűségét, amikor iskolázatlan, félanalfabéta emberek precíz statisztikai adatokat sorolnak arról, hogy egy-egy terület műszaki eszközeiben, állatállományában milyen veszteséget okoztak a magyar katonák. A szakember szerint ezt különösen annak fényében kell kritikusan vizsgálni, hogy a szovjet főparancsnokság a visszavonulás során a „felperzselt föld” taktikáját alkalmazta, azaz, amit nem tudott magával vinni, azt inkább elpusztította, hogy ne kerüljön az ellenség kezére. Szakály Sándor és Számvé-

ber Norbert egyaránt kifogásolta, hogy a kiadvány hadtörténeti szempontból számos pontatlanságot, tévedést tartalmaz.

Romsics Ignác határozottan vitatta, hogy a magyar történettudomány szisztematikusan hallgatott a kérdésről, ez a megállapítás szerint a rendszerváltást követő időszakra már egyáltalán nem igaz. Ungváry Krisztián ugyanakkor elmondta azt is: a magyar csapatok szerint „iszonyatos rémtetteket” követtek el, továbbá a holokauszt részeseivé is váltak, például azzal, hogy gettókat üritettek ki és katonailag a tömeges kivégzések helyszínén is biztosították a területet. Igaz, erről értesülve a parancsnokság egy idő után megtiltotta a magyar csapatoknak az ilyen akciókban való részvételt, Szombathelyi Ferenc vezérezt, vezérkari főnök pedig egy ízben személyesen akadályozta meg több száz zsidó kivégzését.

Szakály Sándor szerint is kétségtelenül voltak súlyos atrocitások a szovjetunióbeli magyar megszálló csapatok körében, de a népirtás fogalma az ő esetükben kétséges, nem bizonyítható. Számvéber Norbert is azt erősítette meg, hogy szerint a magyar csapatok nem csatlakoztak a németek által már a háború megindítása előtt kidolgozott faji alapú népirtáshoz, de való igaz, hogy a partizánháború során tömeges kivégzések is történtek.

Romsics Ignác hozzászólásában többször felhívta a figyelmet arra, hogy a magyar csapatok kegyetlenkedése jobbára az erős partizántevékenységhez kötődött, és azokon a területeken, ahol nem voltak ellenállók, alig fordult elő magyar részről atrocitás. Ezzel összefüggésben Szakály Sándor megjegyezte: senki nem vitathatja, hogy a partizán a hazáját védi, ezt elismeri a hadijog is, és a partizán abban tér el a terroristától, hogy felelős parancsnokság alatt áll, fegyverét nyíltan viseli és megkülönbözteti magát a civil lakosságtól.

Romsics Ignác és Ungváry Krisztián egyaránt figyelmeztetett arra, hogy a német–szovjet háború nem egyszerűsíthető le a rossz és a jó harcára. Ezt támasztja alá szerintük többek között a két ország külügyminiszterei által 1939 augusztusában megkötött Molotov–Ribbentrop paktum, amely a közép-kelet-európai érdekszférák, köztük a független Lengyelország felosztását rögzítette, vagy az a jelenség, hogy a Szovjetunió egyes területein virággal fogadták a hódítókat, a Moszkvából irányított partizánok pedig a civil lakosság, saját honfitársaik terrorizálásával kezdték a támadók elleni harcot.

Szvák Gyula: A retrospektív partizánvadásatról¹

Megvallom, nem nagyon követem Ungváry Krisztián pályáját. Nem kutatási területem a XX. század, az ügynökvadászatot sem tartom legitim történetírói foglatatosságnak. Egyébként is a történészek azon, idősebb nemzedékéhez tartozom, amely szemérmesebben viszonyul a „tudományos” marketinghez. Más kérdés, hogy ő maga a legkevésbé tehet arról, ha egy jelentős könyvről (A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947) nem – teszem azt – a kötet főszerkesztőjét, hanem őt faggatja a lap egy teljes oldalon keresztül (Ungváry Krisztián a magyar katonák rémtetteiről és a múlttal való szembenézésről, Népszabadság, 2013. március 19.).

Viszont ELTE-oktató vagyok és mostanság meg lettünk szólítva: kifele-miféle hallgatókat nevelünk, akik, úgymond, mérgezik a magyar szellem évezredes kútját?! Így hát felelősségem van.

Szélsőségek ugyanis nemcsak a jobbik oldalon vannak. Senki nem vizsgálta még meg valóban tudományos módszerességgel, hogy az akadémiai történészek gyáva (el)hallgatásai, agyontaktikázgatásai, publicisztikai, népszerűsítési tevékenységük „kegyes” leegyszerűsítései, nyelvhasználatuk látszólag tudattalan renyhességei miként bátorítottak, és miként kaptak ettől vérszemet a magyarországi szélsőségesek. E tekintetben a Gerő András által elemzett Romsics-jelenség csak a jéghegy ártalmatlan csúcsa. A hajó elúszni látszik.

Most már kétségbeesett küzdelem folyik a történelem visszacszerzéséért, amelybe a hatalom is beszállt, hibásan úgy kívánva pozíciókat nyerni, hogy maga is megpróbál a radikális nemzeti

¹ *Népszabadság*, 2013. március 26.

ideológia nyelvén beszélni, úgy kifogni a szelet a vitorlájukból, hogy maga is vihart kavar neohorthysta restaurációs kísérleteivel.

A tudománynak itt észnél kellene lennie. Ehelyett egyetlen intézményes állásfoglalást sem hallhattunk a tudománytalan, a szélsőséges és kirekesztő történelemfelfogás ellen. A Magyar Tudományos Akadémia némán tűri és így legitimálja a Horthy-szobrokat és tereket, nyíró józsefeket és tormay cécileket, viszont bátran kiűzi például a partizánokat az utcanevek közül.

Mármost, hogy jön ide Ungváry Krisztián?

Például az inkriminált interjú okán. Azt állítja, hogy a szovjet források nem megbízhatók (nem tud oroszul), viszont a német források azok (tud németül). (Megjegyzem, a beszélgetés apropója egy legnagyobb részt szovjet dokumentumokat tartalmazó kötet.) Majd maga is elismeri a magyarok tömeggyilkosságait (a német források alapján), de szigorúan elkülöníti az „eleve a Szovjetunióban élő népek kollektív megsemmisítésének” szándékát a megvalósított „tömeggyilkosságtól mint elrettentő eszköztől”. És ezen az alapon, „józan ésszel” csak az előbbi tekintí népirtásnak. Tehát a magyar megszálló csapatok tárgybaní tevékenységét nem tekintí annak. Továbbá kiveszi ebből az áldozati körből a partizánokat, ugyanis a „korabeli hadijogszabályok... a partizánok kivégzését például megengedték”.

Hát így kerül egy volt ELTE-s az akadémiai utcanév- és történelemátvilágító döntőbizottsággal egy lapra.

Ha mindkét fél ilyen irányban fejtí ki további működését, még nagy jövőt jósolok nekik. Félreértés ne essék, nem a megmondás megfellebbezhetetlenségének sajátos „ethosát” tartom a közös nevezőnek. Hanem a náclzmus elleni harc körülményeí között a náclzmus és sztáclnizmus közöttí különbségtétel híányát. Azzal, hogy a népirtó ellenség ellen szülőföldjét védő partizánon számon kéretí a nemzetközi hadijog – sőt, az Akadémia szóhasználatában még terroristának í deklaráltatí –, valójában végbemegy a nem túl szofisztikált bűvészmutatvány: a hódított és hódító, bűnös és áldozat összerosódí, náclzmus és kommunizmus összenő, hiszen ebben a történelemfelfogásban amúgy í összetartozí. Az emberiség és emberiesség ellení világtörténelmí merénylet és bűn relativizálódí.

Ha viszont így áll a helyzet, akkor ne a jobbkios szellemi tényeréssel foglalkozunk. Hanem azzal, hogy a „fekete-fehér”, „igen-nem” típusú, világos történelmi alaphelyzetből, az eddig európai (és amerikai) alapértéknek tekintett antifasizmusból kinek a szellemi „hozzáadott értéke” révén jött létre az „így is lehet nézni, meg úgyis lehet nézni”, „egyik kutya, másik eb” típusú egyetemes eszmei bűnségesség? Mi a tudomány, és általában az értelmiség felelőssége ebben – függetlenül attól, hogy konzervatívnak, liberálisnak vagy baloldalinak definiálja magát? Egy ilyen önmagunkba nézést nem kerülhetünk el, viszont mindenkit partnernek tekintünk, aki elég bátor ehhez. Egy értelmiségi ugyanis nem lehet retrospektív partizánvadász.

II. CIKKEK, TANULMÁNYOK

Sipos Péter: *Magyar megszállás a Szovjetunióban*¹

A második világháborúban való magyar részvétel historikumának és különösen a 2. hadsereg Don-kanyarbeli tragédiája történetének napjainkban konjunktúrája van. Egyre-másra jelennek meg a monográfiák, tanulmányok, naplók, memoárok, fotóalbumok és egyéb műfajbeli kiadványok. A művek túlnyomó többségének szemléletét az államrezon szintjére emelt kormányzati ideológia határozza meg. Ennek legjelentősebb vonása a Horthy-rendszer háborús politikájának egyértelmű helyeslése és apologetikája, vulgo – a szerezsenmosdatás.

Az igazolás alátámasztását szolgáló argumentáció forrásvidékének feltárására nem kell hosszas kutatómunkát végezni. Elegendő figyelmesen tanulmányozni a magyar politikai és katonai vezetők megnyilatkozásait a kritikus 1941-es esztendőben, különösen a tavaszi és nyári hónapokban. Ezeknek a dokumentumoknak alapvető közös jellemző vonása, hogy a szerzők a Szovjetunió elleni háborúban való magyar részvételt egyöntetűen, úgymond, Magyarország nemzeti érdekének deklarálják. Werth Henrik gyalogsági tábornok, a honvéd vezérkar főnöke 1941. június 16-án kelt emlékirata szerint a közreműködést megköveteli „az ország területi ép-ségének, valamint állami és társadalmi rendszerének biztosítása, erre kötelez keresztény, nemzeti alapon álló világnézetünk, mert politikailag a tengelyhatalmak mellett véglegesen lekötöttük magunkat, mert további országgyarapításunk is ettől függ”. Bárdossy

¹ oroszvilag.hu, 2013. március 6. <http://www.oroszvilag.hu/?t1=tortenelem&hid=3882/> 2013. március 5-én került sor a Kossuth Klubban a „Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947.” c. dokumentumkötet (szerkesztette: Krausz Tamás–Varga Éva Mária, Bp. L'Harmattan, 2013) bemutatójára.

László kormányfő, noha nem állottak tőle távol Werth Henrik szempontjai, taktikai okokból ellenezte az önkéntes felajánlkozást. Véleményét Horthy Miklós kormányzó is osztotta. Az államfő és a miniszterelnök úgy vélték, hogy meg kell várni a német jeladást a magyar hadba lépésre, mert ez esetben ellenszolgáltatást lehet kérni. A németek viszont éppen a kéréstől ódzkodtak, mert az egyetlen jutalomként odaígérhető terület a Bánát volt, amelyre Románia is igényt tartott.

A Berlin és Budapest között kialakult patthelyzetet a kassai bombázás oldotta meg. Az észak-magyarországi várost, mint ismeretes, 1941. június 26-án felségjel nélküli repülőgépek bombázták, a támadó raj nemzeti hovatartozása nem volt megállapítható, a titok mindmáig megoldatlan maradt. Bárdossy úgy vélte, hogy nem igazán fontos a Kassát bombázó gépek nemzetisége. Ő a lényegyet abban látta, hogy a magyar vezérkar megegyezett a németekkel, miszerint a támadókat szovjet gépeknek tekintik, ami azt bizonyítja, hogy a németek valójában Magyarország hadba lépését kívánják. Íme, megvolt a kívánt jeladás, további vacillálásnak nem volt helye. S június 27-én a kormányfő bejelentette, hogy beállott a hadiállapot a Szovjetunióval. A hadbalépés mellett egyetlen érvet bizonyosan nem lehetett felhozni, mégpedig azt, hogy a Szovjetunió agresszív politikát folytatott volna Magyarország ellen. Sőt, Moszkvából 1940–1941-ben több, itt nem részletezhető gesztussal jelezték a jószomszédi viszony kiépítésének szándékát.

Kétségtelen az is, hogy a háborúban való részvételhez semmiféle állítólagos magyar nemzeti érdek nem fűződött. Aligha van erre illetékesebb tanú, mint gróf Bethlen István, a korszak legjelentékenyebb politikusa. Bethlen az 1944 júniusában írott emlékiratában keserű szavakkal bírálta az 1940–1941-ben folytatott magyar külpolitikát. Úgy vélte, hogy a magyar politika „végzetes ballépéseinek sorozata a hármas paktumhoz való csatlakozással vette kezdetét, amikor minden komoly szükség és ellenszolgáltatás nélkül a nagyhatalmak olyan koalíciójához csatlakoztunk, amely világhatalmi kérdések eldöntésére alakult meg. És ezzel megtette a vesztebe rohanás irányába az első lépést...”

A Szovjetunió elleni hadba lépésről szólva Bethlen visszautasította azt a propagandát, „amelynek érdekében állott, hogy a bol-

sevizmus mumusának a falra festésével a háborúba beugrasson minket. A bolsevizmus kétség kívül egész Európára jelent veszélyt, de nem a kis Magyarország hivatása, hogy népe virágjának feláldozásával ettől a veszélytől Európát megmentse”. Bethlen a magyar nemzeti célnak azt tekintette, hogy „darabokra vagdalt országunkat újból összefoltozzuk. Sajnos 1941 júniusában nemzeti politikánk ezen axiómájától eltértünk és az elkövetett hibáért keservesen fogunk újra bűnhődni.”

A Szovjetunió elleni háborúval foglalkozó magyar történetírás elsősorban a szovjet-német fronton bevetett magyar hadsereg harcaira fordít figyelmet, és alig törődik a magyar megszálló alakulatok tevékenységével. 1941 őszétől, a Keleti és a Nyugati Megszálló Csoport alárendeltségében 90 ezer magyar katona mintegy félmillió négyzetkilométernyi területen látott el okkupációs feladatokat Ukrajna, Oroszország és Belorusszia területén. A megszállás ún. front mögötti „hadialkalmazást”, gyakorlatilag partizánvadászatot jelentett.

A magyar csapatok magatartásáról hallgassunk meg egy tanút, Joseph Goebbelst, Hitler egyik bizalmasát. A birodalmi propagandaminiszter 1942. május 18-án a következőt jegyezte be naplójába a brjánszki erdő térségében zajló harcokról: „Ettől a régiótól délre magyar alakulatok harcolnak. Egyik falut a másik után kell elfoglalniuk és pacifikálniuk. Amikor a magyarok azt közlik, hogy pacifikáltak egy falut, ez rendszerint azt jelenti, hogy egyetlen lakos sem maradt.” Mi sem volna súlyosabb tévedés azt feltételeznünk, hogy elszigetelt esetekről volt szó, és magyar részről nem fordultak elő súlyos atrocitások a polgári lakosság ellen.

A magyar partizánvadászok rendszeresen együttműködtek a hasonló rendeltetésű német közegekkel. Erről Kubik Béla csapatcsendőr őrmester a következőket vallotta: „1941-ben bevonultam a 32/II.zlj.-hoz és ezzel az alakulattal 1941 októberében szovjet hadművelleti területre mentem... Egy német zászlóaljalt váltottunk le és alakulatunkat partizánvadász feladattal bízta meg a német parancsnokság... 1941 decemberében a német parancsnokság kb. 80 szovjet polgárt küldött át a zászlóaljnak, hogy hallgassuk ki, majd végezzük ki őket. A fogdaépületben folyt a szovjet polgárok kihallgatása... mivel a szovjet polgárok nem vallottak, borzalmas módon megkínózták őket. Ezt onnan tudom, mert gyakran lehe-

tett a fogdaépületből kihallani a megkínzott szovjet polgárok jajgatását... A kivégző osztaggal együtt körülfogtuk a szovjet polgárokat és elindultunk velük a kivégzés színhelyére. Mikor a vasútvonal mellett lévő bombatölcsérekhez értünk, a százados parancsot adott a szovjet polgároknak, hogy vetkőzzenek le. Többen nem engedelmeskedtek a parancsnak, ezeket az embereket a kivégző részleg tagjai vetkőztették le, kegyetlen ütlegetés közben. A szovjet polgárokat a kivégző részleg tagjai lelőkdösték a bombatölcsérbe...”

1942–1945 között működött a Szovjetunióban a Rendkívüli Állami Bizottság „a fasiszta német betolakodók és bűntársaik gazetteinek és általuk a szovjet polgároknak okozott károknak a felmérésére és megállapítására”. A RÁB 250 ezer tanúvallomás alapján csupán a gyilkosságokról 54 ezer jegyzőkönyvet és a károkról kb. 4 millió jegyzőkönyvet gyűjtött össze.

A dokumentumok hitelességébe a tamáskodók már csak azért is kénytelenek beletörődni, mert ilyen irdatlan mennyiségű anyag hamisítása, vagy bármilyen egyéb manipulálása pusztán technikai okokból is elképzelhetetlen és lehetetlen. A dokumentumok a családtagok, a rokonok, a barátok a munkatársak, a katonák és a hadifoglyok legyilkolásának hiteles leírásait, a szemtanúk vallomásait tartalmazzák a kegyetlenkedésekről. Minden egyes jegyzőkönyv személyes vádirat is egyben.

A szovjet és magyar túlélők vallomásai, nyilatkozatai, levelei, a hadifogly kartotékok és más dokumentumok feltárják azon folyamat iszonyatos részleteit, amelynek során magyar katonák a szovjet polgári lakosság, a Vörös Hadseregbe bevonult férfiak híján az otthon maradtak, főleg öregek, nők, gyermekek, valamint hadifoglyok tömegeit, szinte felfoghatatlan kegyetlenséggel fizikailag megsemmisítették. Nem véletlen, hogy a helyi lakosság a magyarok cselekedeteit évtizedek múltán mindmáig megőrizte emlékezetében és alkalmasint erre emlékeztetik, figyelmeztetik az erre járó magyar kutatókat vagy utazókat. Legyen szabad pars pro toto két dokumentumot idéznünk. „A Rendkívüli Állami Bizottság 1945. március 28-i összefoglaló jelentése szerint csupán a Csernyigovi terület 12 járásában a magyar katonák 38611 békés szovjet állampolgárt gyilkoltak meg. A tömeggyilkosságok központja Scsorsz város volt, ahol a börtönökben, parkokban, erdőkben – többször is az elpusztítandók által megásott óriási sírgöd-

rök előtt – sok ezer embert végeztek ki a legborzalmasabb kínzások között. Sokfelé a leggyakoribb kivégzés az elevenen elégetés volt. Az áldozatok nagy többségükben öregek, nők és gyermekek voltak, de legyilkoltak csecsemőket a szoptatós anyákkal együtt.” És Scsorsz csak egy kivégzőhely volt a sok közül.

Egy Boldizsár Ferenc nevű honvéd (46/1. 2. század, tábori posta 115/20) egy ilyen „hőstettet”, amelyre még büszke is volt, feljegyzett a naplójában: „Mikor a faluba értünk, a legelső három házat én gyújtottam fel. Ott a férfiakat, nőket, gyermeket megöltük és a falut felégettük. Tovább mentünk... A kiváló magatartású huszáraink a falut felgyújtották és a harmadik század rakétával gyújtogatott. Onnan mentünk tovább felderíteni. Az idő alatt, míg mi felderítettünk, a huszárok hat falut égettek fel...”.

A feltárt dokumentumok ad acta teszik az olyan elképzeléseket, az olyan relativizáló, mentegető „egyrészt – másrészt” megfogalmazásokat, hogy a „háborúban elkerülhetetlenek a kilengések, atrocitások”, csak „kisszámú fegyelmezetlen katonáról beszélhetünk”, „az ilyen események a háború velejárói” stb. A levéltári források alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar csapatok az elfoglalt szovjet területeken 1941 és 1944 között népirtást követtek el. E kötet lapjain a dokumentumok tükrében a náci genocídium „magyar fejezete” tárul fel. Ezek a bűncselekmények mint embe-riesség elleni bűncselekmények sohasem évülnek el.

A magyar királyi honvédség által szovjet területen végrehajtott népirtás mindezekig nem képezte tudományos kutatás és feldolgozás tárgyát. E tekintetben egy vákuum alakult ki, amely nem indokolható a források hiányával még a szovjet levéltárak megnyitása előtt sem. A magyar kutatók számára éppenséggel rendelkezésre állottak volna az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában és a Hadtörténeti Levéltárban őrzött iratok.

A téma megközelítését mind Magyarországon, mind a Szovjetunióban politikai-ideológiai béklyók bénították meg és tették szinte lehetetlenné. A párt- és állami szervek túlságosan kényesnek, indulatokat keltőnek találták a szovjet területen elkövetett tömeggyilkosságok és rablások megbolygatását, ami óhatatlanul igényt támasztott volna a magyar területen elkövetett szovjet atrocitások tudományos vizsgálatára. Ezért az egész témakör tabuvá vált, megakadályozandó, hogy a múltbeli bűnök felhánytorgatása

zavarokat okozzon a Szovjetunió és újdonsült délkelet-európai szövetségeseinek viszonyában.

A szovjet levéltárak megnyitása eddig nem is remélt lehetőségeket és távlatokat nyitott meg a háborús bűncselekmények szövevényes és iszonytató historikumának feltárására. Annál is inkább, mert a történelmi eseményeket a napi politikai érdekek patikamérlegén adagolni kívánó kicsinyes latolgatás is lomtárba került.

Jelen kötet a szó legszorosabb értelmében úttörő jelentőségű. Alkotói roppant nagy munkát végeztek a tengernyi dokumentum áttanulmányozásával, kiválogatásával, elrendezésével, fordításával és az értelmezéshez nélkülözhetetlen tudományos apparátus elkészítésével. Nem vitás, hogy a kötet tényanyaga nem vált majd ki osztatlan örömet és helyeslést sem a közvéleményben, sem a publicisztikában, sem a történettudomány egyes művelőinek körében. Mégis félrehúzza a hallgatás függönyét, amely mögött mindig sötétség lappang.

SzilÁgyi Ákos: Hideg évek¹

Még ma is sok magyar család őrzi azokat a megsÁrgult tábori levelező lapokat, melyeken a második vilÁghÁború alatt a megszállt szovjet területekről magyar honvédek és munkaszolgÁlatosok adtak életjelet magukról az otthoniaknak pár sor kíséretében. Ezeken a tábori lapokon felül, a bal sarokban a magyar háborús propaganda következő épületes jelmondata áll: „*Magyar élet ára / a szovjet halála.*” A korabeli szóhasznÁlatban a „szovjet” nem jelző, hanem főnév volt, s mint ilyen, a Szovjetunió, e „nem létezőnek” tekintett ország gúnyneve. A valóságban azonban „a szovjet halála” korántsem csupán a szovjet rendszer megsemmisítését, hanem a szovjet lakosság – legalÁbbis a „fajilag” alacsonyabbrendűnek minősített lakosság: mindenekelőtt a zsidók, a beloruszok, oroszok – megsemmisítését, az auschwitzi halÁlgyár hóhéripári szaknyelvén: „élettelenítését”, „életelvonásban részesítését” (*Lebensentziehung*) jelentette. A Szovjetunió ellen folytatott totÁlis megsemmisítő háború ugyanis kezdettől fogva nem egyszerűen a jól ismert ideológiai, politikai, nagyhatalmi célok érdekében, katonai erővel végrehajtott *intervenciót, politikai rendszerdöntést, terület- vagy erőforrás-szerzést*, hanem egészen új, rasszista célok érdekében indított és végrehajtott *népirtást és gyarmatosítást* jelentett. Sajnálatos módon ebben (és nem egy másik, ennél, hogy úgy mondjam: *katonásabb*) háborúban vett részt és állt helyt a 2. magyar hadsereg is.

A Szovjetunió megszállt területein programszerűen végrehajtott náci népirtásnak 1941 és 1944 között a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok szerint 7, 4 millió békés civil esett áldozatul – nők, férfiak, gyermekek, csecsemők aggasztánok, egész falvak és egész családok. Köztük 2, 4 millió zsidó, 2, 2 millió (azaz min-

¹ *Élet és Irodalom*. 2013. március 22. 13.

den negyedik) belorusz. A népirtás tényén mit sem változtat, hogy a tömeggyilkosságokat nem gázkamrával (*Entwesungskammer*), hanem a tömeges agyonlövés kezdetleges módszerével hajtották végre.

A Wehrmacht által elfoglalt területekre elsőként benyomuló halálosztagok, az SS irányítása alatt álló, félkatonai Einsatzgruppék a zsidó lakosság (illetve még a cigányok, a fogságba esett politikai tisztek) azonnali megsemmisítésére „szakosodtak”, és tömeggyilkosságaik áldozatainak száma megközelítőleg másfél millió. Közel hatmillió tehát azon civilek száma, akiket a tengelyhatalmak hadseregeinek megszálló alakulatai, különleges osztagai, rendfenntartó egységei közreműködésével gyilkoltak meg. De a 7,4 millió közvetlenül megölt civil lakos mellett azok is a genocídium áldozatainak tekintendők, akik az éhségtől, a járványoktól, a kényszer-munkától, az elemi orvosi ellátás hiányától haltak meg (mintegy 4 millió ember), továbbá az az 5,5 millió ember, akiket kényszer-munkára hurcoltak Németországba, és akiknek közel fele pusztult el ott az embertelen bánásmód miatt; végül, de nem utolsósorban a megszállt területeken létesített haláltáborokban elpusztult szovjet hadifoglyok (5,75 millió szovjet hadifogolyból 1941 és 1945 között 3,3 millió hadifogoly halt meg az embertelen bánásmód és a kivégzések következtében).

Innen nézve *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban* című, publikálatlan levéltári dokumentumokat tartalmazó forráskiadvány nemcsak azért formálhat igényt a magyar olvasó különös érdeklődésére, mert megmutatja, hogy „a szovjet halála” hány és hány fegyvertelen szovjet civil – felnőtt és gyerek, férfi és nő, öreg és fiatal – erőszakos halálát, az esetek többségében szörnyű és gyötrelmes kínhalálát jelentette a valóságban, hogy tehát miféle háború folyt a náci Németország és szövetségesei által „nem-létező országnak” nyilvánított Szovjetunió és eléggé el nem ítéltető módon *létező polgárai* ellen, hanem mindenekelőtt azért, mert először enged alaposabb betekintést az 1941-1944 között, közel három éven át a Magyar Megszálló Csoport Parancsnoksága alatt működő rendfenntartó és rendőri-büntető, illetve megtorló feladatokat ellátó magyar gyalogdandárok, ezen belül elsősorban a Keleti Csoport tisztjei és közkatonái által a megszállt szovjet területen – részben saját hatáskörben, részben a német csapatokkal

karöltve – elkövetett háborús bűncselekmények tömkelegébe és a hétköznapi népiértés infernalitásába.

„A bűntett annál nagyobb – írja Arisztotelész *Retorikájában* –, minél bestiálisabb; és ha előre megfontolt szándékból követik el; és ha a hallgatóságot inkább borzalommal, mint szánalommal tölti el.” Nos, mindazokra a bűnökre – háborús bűnökre, különösképpen pedig a népiértés új bűnfajtájára –, amelyek e forráskiadvány tanúvallomásaiban feltáruhnak az olvasó előtt, mindhárom meghatározás érvényes: bestiálisak; megfontolt szándékkal követték el őket; és az olvasókat inkább borzalommal, mint szánalommal töltik el. Ennyiben a történelmi fenségesnek – vagyis az elborzasztónak, a rettenetesnek, a minden emberi mértéken túlinak, a józan ésszel és ép erkölcsi érzékkel felfoghatatlannak – a tartományába tartoznak, abban az értelemben, ahogyan a fenséges esztétikai fogalmát Edmund Burke-től átvéve Hyden White alkalmazta a történelemnek azokra az iszonytató eseményeire és irracionális képződményeire, amelyek az utópikus vagy látomásos politika programjának valóra váltásából erednek és amelyek *embertelenségük* okán iszonyt és undort keltenek: egész emberi mivoltában megrendítik, valósággal megsemmisítik a látvány elől felszínos okoskodással vagy cinikus magyarázkodásokkal kitérni nem képes és nem is kívánó szemlélőt. A fogalmi megértés, a történés mélyére hatoló magyarázat és a morális elmarasztalás elégtelennek bizonyul és a mértéktelennel való szembesülés a megrendülés és a borzadály esztétikai hatását váltja ki bennünk.

Nem könnyű sem emberként, sem magyarként a borzalmaknak abba a mélységes szakadékába belepillantani, amelyben ezúttal nem a 2. magyar hadsereg katonái összecsapásokban elesett honvédeknek és megfagyott, halálra gyötört, agyonvert munkaszolgálatosainak holttesteit pillantjuk meg, hanem azoknak az agyonlőtt, elevenen eltemetett vagy elevenen elégetett, felkoncolt oroszoknak, beloruszoknak, zsidóknak, ukránoknak a hekatombáit, akik – a partizánok elleni harcot a túszként kezelt békés civil lakosság tömeges kivégzésével, egész falvak teljes kifosztásával és fölégetésével folytató – megszálló magyar alakulatok megtorló akcióiban pusztultak el.

Úgy kell elképzelünk ezt a tanúságtevők kórusának szólamai-ból kibontakozó infernális tébolyt, mintha az „újvidéki vérfürdő”

a megszállt szovjet területeken az *occupatio bellica* normális, hétköznapi üzemenetét jelentette volna, a szomorúan elhíresült „hideg napok” pedig hosszú hideg évek mindennapjait. Ami az újvidéki razzia napjaiban megvalósult, hogy magyar csendőrök és honvédek több ezer ártatlan helyi lakost (zömében szerbeket, de mintegy hétszáz zsidót, ezen kívül 729 nőt és 147 gyermeket is a jeges Dunába lőttek vagy a nyílt utcán kivégeztek), a megszállt szovjet területeken szabály és norma lett. A megszálló csapatokat atrocitásokra följogosító, sőt, ezekre sarkalló hírhedt 10. számú direktívát ugyanaz a Szombathelyi Ferenc vezérezredes – vezérkari főnök – jegyezte, aki a lakossággal szemben elkövetett újvidéki atrocitásokat megpróbálta leállítani (sikertelenül), utóbb pedig, hogy a vérfürdőnek híre ment – a politikai közvélemény nyomására is –, eljárást indított a felelősök ellen. A 10. számú direktíva ezzel szemben az atrocitásokra nemcsak menlevelet ad, de felhatalmazást is. A 16-os számú mellékletében például ez olvasható: „A zsidók maradéktalan kiirtása elsőrendű érdek.” És: „Zsidó a 2. hadsereg működési területén nem maradhat. Azokat a községbe, városba való beérkezés (bevonulás) után azonnal össze kell gyűjteni, és azonnal át kell adni őket a legközelebbi német csendőrpáncsnokságnak.” (Ez ténylegesen azonnali kivégzésre való átadásukat jelentette.) Hogy ez milyen mértékű konkrét részvételt jelentett a szovjet zsidóság fizikai megsemmisítésében, csak sejthető az olyan dokumentumokból, mint az a jelzés nélküli távirat, amelyet 1941. december 10-én, 9 órakor indítottak: „32/II zászlóaljparancsnokságnak, Bahmacs. Jelentem, hogy Marosim községet folyó hó 8-9-én átvizsgáltattam. 25 zsidót kivégezttem. 4 partizán, mely a falu lakósa, már nyolcadik hete ismeretlen helyre menekült. A falu környékén levő tanyákat is átnéztem, különösebb eredmény nélkül. Berencsváry hadnagy 23/5 századparancsnok.” A „partizánvadászat” ürügyén űzött népiirtás egyes helyeken tömeges méreteket öltött. Például Ukrajna Csernyigovi területén hozzávetőleg 103 ezer békés polgári lakost és több mint 24 ezer hadifoglyot öltek meg a német és magyar megszálló egységek.

A dokumentumgyűjtemény, mely az 1943 és 1945 között a felszabadított szovjet területeken a Rendkívüli Állami Bizottság által közvetlenül az eseményeket követően felvett mintegy 54 ezer jegyzőkönyv és 250 ezer tanúvallomás magyar vonatkozású anyagá-

ból ad bő válogatást, a második világháború történetét az áldozatoknak, az események közvetlen szemtanúinak - túlélőknek és átélőknek - az elbeszélésein keresztül *a népiirtás történeteként* beszéli el, vagyis egyfajta *counter-history*ként fogható fel. Megtöri a hagyományos magyar történetírás kánonát (az akadémikus kánonot, különösképpen pedig ennek új, politikai igényekhez szabott ideologikus változatát), és a „witness literature” sajátos műfájában lehetőséget teremt a világháború és benne a magyar részvétel új, az „*unconventional history*” szellemében történő elbeszélésére.

Ne feledjük, hogy a *genocídium* mint nemzetközi jogi fogalom maga is a második világháború alatt született meg, és pedig a náci Németország és szövetségesei által megszállt területeken végrehajtott új típusú bűncselekmény meghatározására. A görög *genosz* (faj, törzs) és a latin *caedis* (megölés, gyilkosság, mészárlás) szavak összetételével az amerikai hadügyminisztériumban dolgozó lengyel jogtudós, Raphael Lemkin alkotta meg a *genocide* (genocídium) fogalmát 1944-ben megjelent *Axis Rule in Occupied Europe* ('A tengelyhatalmak uralma a megszállt Európában') című könyvében: „A »népiirtás« kifejezésen valamely etnikai csoport megsemmisítését értjük. A népiirtás nem szükségképpen jelenti a csoport fizikai megsemmisítését, kivéve, ha tömeggyilkosságokat hajtanak vége az adott csoport minden egyes tagjának megölésére törekedve.” A népiirtást a nemzetközi jog bűncselekményként ugyancsak 1948-tól szankcionálta a Népiirtás Elleni Egyezmény elfogadásával, amely a népiirtás büntetnének megelőzését és megbüntetését írta elő.

De már az 1945-ös nürnbergi eljárások alapját képező londoni statútum is az „emberiesség elleni bűncselekmények” fogalmát Lemkin népiirtás-fogalmával egyező értelemben használta és ilyen értelemben vádolták népiirtással a háborús főbűnösöket is: „szándékos és szisztematikus népiirtást követtek el, azaz faji és nemzeti csoportok kiirtására törekedtek, a megszállt területeken a polgári lakosság ellen léptek fel, meghatározott faji vagy vallási csoport kiirtására törekedve”.

Mindezt azért hangsúlyozom, mert a náci Németország totális háborújában a népiirtás nem járulékos jelenség, a frontvonal mögött vagy a hátszágban zajló népiirtás pedig nem a háború mellékszínere volt, hanem ennek a háborúnak a megkülönböztetett, lényegi újdonsága és legfontosabb színe, amennyiben a náci

Németország háborús célja az egész világ *faji gyarmatosítását* („germanizálása”, „árjásítása”) volt, ami magában foglalta a meghódítandó és meghódított területek fajilag „alacsonyabbrendű” népcsoportjainak teljes vagy részleges fizikai kiirtását, áttelepítését, vagy rabszolga-munkaerőként való felhasználását (elég talán itt az úgynevezett *Ost-tervre* utalni). Nem a totális háború adja meg tehát a népirtás kontextusát, hanem – megfordítva – a népirtás az a merőben új kontextus, amely ennek az – immár nem a jogos ellenfél (*enemy*) *legyőzéséért*, hanem a minden emberi vonásától megfosztott abszolút ellenség, az ősellenség, ősgonosz (*foe*) *megsemmisítéséért*, *kiirtásáért* folyó – háborúnak az igazi kontextusát adja. Nemcsak azt jelenti ez, hogy ebben a háborúban – nemcsak a gyakorlatban, de a parancsokban is kinyilvánított módon – megszűnt a modern európai hadijog összes megkülönböztetése, jogi elválasztása (így például háború és béke, fegyveres katona és fegyvertelen civil, ellenség és bűnöző, harcoló katona és hadifogoly, háborús és békés terület megkülönböztetése), hanem azt jelenti, hogy katonai értelemben bárhol zajlott is maga a háború, még a tisztán katonai teljesítmények, a hadászati manőverek sikerei is közvetlenül a náci „bűnöző állam” népirtási világtervének megvalósulását mozdították elő.

Az elfoglalt szovjet területeken a megszálló magyar csapatok által elkövetett háborús és emberiségellenes bűnökkel szembesülve ma sem mondhatunk mást, mint amit Bibó István 1946-ban oly világosan megfogalmazott, élesen elutasítva a saját bűnöknek mások hasonló bűneivel (mondjuk, a bosszúszomjas jugoszláv partizánok által Újvidéken végrehajtott iszonytató magyarirtással, a magyarok csehszlovákiai kitelepítésével, a Vörös Hadsereg Magyarország területén elkövetett atrocitásaival) való mentegetését: „a magyar nemzet kifejezi mélységes töredelmét és szegyenkezését azok felett a szörnyű és emberietlen cselekedetek felett, melyekben magyarok részt vettek, vagy amelyeket saját felelősségük körében nem akadályoztak meg. (...) Semmiféle sérelemnek, semmiféle bántalomnak nem szabad elhomályosítani bennünk a legszemélyesebb felelősségnek a tudatát mindazért, amit tettünk, s amit elmulasztottunk megtenni. Semmiféle szó nem elég erős ennek a felelősségnek a leszögezésére, és gonosz bűn a magyarság erkölcsi jövőjével szemben minden olyan biztatás, mely a történelem fe-

letti szÉgyenkezés intenzitÁsát mÁsok akkori vagy mai viselt dolgaira való utalÁssal a legkisebb mÉrtékben is csÖkkenteni próbÁlja. Mindazoknak, akikben Él ennek a felelősségnek és ennek a szÉgyenkezésnek az Érzése, kÖtelességük azt mÁsokban és az egész országban szüntelenül Ébren tartani mindaddig, amíg az erkölcsi regenerÁlódás komoly és megalapozott jelei meg nem mutatkoznak, amitől ma még nagyon is távol vagyunk.” Mindaddig. Csak-hogy erre az erkölcsi regenerÁlódásra sem a hideghÁborús jaltai vilÁgrend keretében létrejött szovjet típusú diktatúras Államszocializmus Évtizedeiben, sem az összeomlását kÖvető két demokratikus Évtizedben – ha egészen mÁs okok kÖvetkeztében is – nem került sor, Úgyhogy még ma is távol Állunk, sőt, aggasztó előjelek sora mutatja, egyre távolodunk tőle. Mivel az erkölcsi regenerÁlódás előfeltétele változatlanul az igazsÁggal való szembesülés, a nemzeti történelem politikai giccspaneljeinek szÉttörése, az elkövetett bűnökért ránk eső felelősség személyes és kÖzös vállalása, nem lehet túlértékelni az olyan történeti munkák, forráskiadványok jelentőségét, amelyek segíthetnek ebben. Innen nézve ezt a Varga Éva Mária sok éves, Áldozatos és magas színvonalú levéltári kutatómunkájával, Krausz Tamás alapos történeti szaktudásÁval, fordítók sokaságának odaadó szorgalmÁval létrehozott, szenvedélyesen igazsÁgkereső és a lehangoló történelmi igazsÁggal szembesítő forráskiadványt nem csupán a magyar történet- és levéltártudomány szakmai teljesítményének látom, hanem erkölcsi teljesítménynek és nemzetmentő hazafias tetteknek is. *(A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947, L’Harmattan, 2013. 3900 Ft)*

SzilÁgyi Ákos: *Az arany kardbojt becsülete. Szombathelyi Ferenc és a korszellem*¹

„...mélyreható különbségek is léteznek a fegyverhasznÁlati ak-tus és a jogos védelem között, amely különbségek a fegyverhasznÁlati aktust a jogos védelemmel szemben a hivatásbeli kötelességek piedesztáljára emelik, s így az nem kiváltságot, hanem súlyos megterhelést jelent a fegyveres erő tisztjei számára, mert az élet legszubjektívebb relációjában, a becsületet ért támadás nehéz pillanatában is oly objektivitást követel, aminek csak minden idők mintakatonája, a fegyelmezettség ideális eszményképe, a magyar tiszt felelhet meg! – Isten adjon tisztjeinknek lelkierőt, hogy az egyenruhához és arany kardbojthoz kötött e súlyos, hivatásbeli kötelességüket magyar törvényhozásunk ebbeli célkitűzésének megfelelően: a fegyveres erő tekintélyét és becsületét tükröző tisztai állástekintély és becsület érdekében és öregbítésére gyakorolhassák!” (Némethy Sándor: *A tisztai fegyverhasznÁlat. Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Intézetének kiadványai, 3., Szeged, 1936. 47. l.*)

„Kora délután a Fő téren fölÁllított könyvsátornál Álltunk. A téren Át katonatisztek csupa arany és csupa nikkell csillogású csapata jött felénk, elöl néhány magasabb rangú, hátrÁbb – érezhető rangsor szerint – a kíséret. A vezérkar volt, Szombathelyivel az élén.” – Illyés Gyula örökíti meg így naplójegyzeteiben annak a találkozásnak a kezdetét, amelyre 1942 júniusában KolozsvÁrozt, az erdélyi könyvnapon került sor a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar irodalombarát, a népi írókkal kifejezetten rokonszenvező főnökeivel. Azért idézem föl ezt az idilli pillanatot, mert – *A magyar megszállók a Szovjetunióban* című forráskiadványt méltató *Hideg évek*

¹ *Élet és Irodalom*, LVII. évfolyam, 26. szám, 2013. június 28.

című írásomon (ÉS, 2013/12., márc. 22.) megütökzű Kaló József történész reflexióit olvasva (*Szombathelyi Ferenc ismét a népbi-róság előtt?* ÉS, 2013/22., máj. 31.) újra ebben a „*csupa arany és csupa nikkel csillogásban*” tűnik föl előttem Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök daliás alakja, amint a verűfényes XIX. századból közeleg katonásan, ám soha meg nem érkezve a koromsűtét XX. századba, ahol pedig találkozhatott volna e század legnagyobb háborújának egyik legfontosabb magyar szereplűjével: Szombathelyi Ferencel. E több mint hatvanmillió ember életét követelő, a fél vilÁgot romba döntű háború *apokaliptikus hátterén* mi tagadás fö-löttébb kínosan hat mindenféle kardbojtos-vállrojtos, bokacsat-togtatós „*csupa arany és csupa nikkel csillogás*”. Az arany kard-bojt tisztí lélekbe markoló szimbolikája – „tisztí becsűlet, katonai erények, katonai eskű” – a második vilÁgháborúban, amely meg-szűntette a „harcoló” és „nem-harcoló” személyek közötti különb-séget, amelyben „idejétműlttÁ vált a katona és a polgári személy, a hadsereg és a civil lakosság, valamint a katonai célpontok és a nyílt városok azon megkülönbűztetése, amelyen pedig a háborús bűn hÁgai konvenció szerinti definíciója alapult” (Hannah Arendt), és amelyben épp ezért általanossÁ vált a „bűnűzű hadviselés” (még ha ez a hadviselés a semmiféle katonai célt nem szolgáló, programszerű és ipari jellegű népirtás fokát – ezt a teljesen új mi-nűsűséget! – csak a náci Németország által megszállt területeken ér-te is el), nos, e háború hátterén az arany kardbojt katonai szimbo-likája akkor is a felfoghatatlanul iszonyatos valósÁgot fellengzűs hazugsÁgba burkoló giccs, ha *szubjektíve* ugyanolyan őszintén hisz benne valaki, mint ha a XIX. században vagy egyenest a lovag-korban élne.

De még ennek az őszinteségnek a szubjektivitása is igencsak kérdéses, lévén szű egy egész műltba fordult, hűsi műltat imitálò társadalmi osztály anakronisztikus habitusáról és érűletéről, ame-lyet már Szekfű Gyula a „trianoni neobarokk társadalom” fogal-mával érűkeltetett *A három nemzedék és ami utána következik* című művében, legfűbb ismertetőjeleiként „a régi, 48 előtti nemessé-ghez való *kűlsűleges* csatlakozás vágyát”, a históriai kosztűmökbe való beöltűzést, a „belsűleg *űres* nemesi formák fölvételét, *után-zását*”, „az »űri« gondolkodásnak nemzeti mintakép magaslatára emelését”, a *kűlsűségekben* való tobzűdást, a *rang- és címűkűrsÁ-*

got, a régies hangzású vagy pszeudonemesi nevek felvételét, az üres tekintélytisztelgetet, a ceremoniális-szertartásos érintkezési formákat, a nepotizmust, a „gerontoarchiát” jelölve meg. Az ellenforradalmi társadalom olyan volt, mint egy történelmi jelmez: csak e nagy, neobarokk társadalmi bálon képzelhető el, hogy a sváb cipészfiúból lett vezérkari főnök, egy igazi polgárivadék teátrális gesztussal lecsatolja és gáncstalan lovagként az asztalra dobja aranybojtos tiszti kardját. Mert, mint azt Szekfű kiemeli, az új „úri-keresztény középosztály” nem származási értelemben volt nemesi már („dzsentrí vér” alig maradt benne), hanem tisztán a reprezentáció értelmében: az „úriság” reprezentációja a „büdösproli-büdösparaszt” fölötti gazdasági és politikai osztályuralmat hivatott legitimizálni, a származási értelemben (tehát keresztényellenesen!) felfogott „kereszténység” pedig a „büdös-zsidóval” és minden polgárral-urbánussal mint idegennel és nemzetietlennel szemben az „ősit”, a „nemzetit”.

„Eldobom magamtól a kardot, melynek becsületére, tisztaságára felelküdtem, és melyet most bemocskolt, meggyalázott néhány gazember” – nem egy Jókai-regény hőse, mondjuk, egy nekikeseredett honvédtiszt kiált fel e szavakkal a világosi fegyverletétel-nél, hanem a totális háborút, népiértő és gyarmatosító háborút folytató náci Németországgal szövetséges magyar haderő vezérkari főnöke, aki – miután a háború elején felismerte, hogy a németek villámháborús terve a Szovjetunióval szemben össze fog omlani – három éven át egyfolytában arra várt, mikor fogja a két nagyhatalom – a német és az orosz – annyira legyengíteni egymást, hogy az árnyékból előléphessen az erőit e nagyszerű pillanatra tartalékoló Magyarország, és az apokaliptikus világégés tüzén megsüthesse saját nemzeti pecsenyét, „tulajdonképpen életterünkben (...) a Kárpátok medencéjében végre magyar impériumot alapozva meg” (Idézi: Kaló József: *Szombathelyi Ferenc Memoranduma*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 122. évfolyam, 2009. szeptember, 3. szám, 755. l.) A villámháború stratégiai képtelenségének felismeréséhez még elégséges volt az Oroszországot katonaként is megjárta Clausewitz beható ismerete, de a második világháború ilyen kifutásának elképzeléséhez bizony már nem adta volna nevét Clausewitz, ez már igazi „trianoni neobarokk” fantáziálás volt, nem csoda, ha Horthy Miklósnak is annyira megtetszett, hogy

Szombathelyi *Memorandumának* elolvasása után tüstént megtette őt vezérkari főnökének.

„*Nem kívánt »faji gyarmatosító háborúban részt venni«, s az általa követett, még a XIX. századból hozott tiszti ethosz ezt nem is engedte meg számára*” – írja Kaló József Szombathelyiről. Nem tudom, a háború is értesült-e róla, mit enged meg és mit nem enged meg neki Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök „XIX. századból hozott tiszti ethosza”, de az biztos, hogy nem ehhez az ethoszhoz tartotta magát. A „*túlkapások megakadályozásának*” lovagias szándéka a totális háborúban, amely maga volt a túlkapás, vagy önáltató és önigazoló hazugság, vagy anakronisztikus képzelgés volt a hadműveleteket magyar részről irányító vezérkari főnök részéről. Hitler, mint ismeretes, eleve fölmentette a német hadsereget a vád alól, hogy nem adtak kegyelmet a „fajilag alsóbbrendű” szlávoknak: „ez a harc az ideológiák és a fajok harca, és ezért példátlan, kegyetlen és könyörtelen durvasággal kell folytatni. *Mindezen tisztnek meg kell szabadulnia ósdi eszméitől.*” (Lásd Halder Nürnbergben eskü alatt tett írásos nyilatkozatát 1945. november 22-én. In: *Nazi Conspiracy and Aggression. Washington. 1946, United States Government Printing Office, VIII. kötet, 645–646. I. – Kiemelés – Sz. Á.)*

De egyáltalán hogyan lehetett összeegyeztetni a háborúnak ezt a régimódi lovagias felfogását a totális háború fölöttébb lovagiatlan valóságával? Alapvetően kétféleképp. Vagy úgy, hogy képviselője tudomást sem vett az addig *elképzелhetetlen* valóságról (halani sem akart róla vagy mosta kezét, mindegy), vagy úgy, hogy fájó szívvel felfüggesztette lovagiasságát, „*ósdi eszméit*”, természetesen kizárólag a lovagiatlan vagy lovagias bánásmódra eleve méltatlan ellenfél miatt. Mit ír például a „16. sz. melléklet a 7400/MM A 1942 sz. rendelet III. fejezetéhez”: „A hadiszolgálat legnehezebb része a partizánok működésének megakadályozása. A szovjetorosz vezetés által meghonosított harcmódor (...) *kizárja, hogy a kivonuló 2. hadsereg olyan lovagias elvekkel és gondolkodásmóddal induljon el, amely nálunk hagyományos és amelyet az egész világ a magyar nemzet sajátosságának ismer!*” (Idézi Háy Gyula: *Partizánok tükre*. Athenaeum, Budapest, 1945. 56–57. I. – Kiemelés – Sz. Á.) Következésképpen – de ezt már a rendelet IV. fejezetéhez fűzi hozzá a 16. sz. melléklet –: „Sokszor szükség-

ges a megfélemlítés. Például az összes polgári férfilakosság kiirtása”. (I. m. 53. l.) Összeférhetett-e egy ilyen szöveg szelleme és betűje Szombathelyi vezérkari főnök lovagias érzületével, aki olyan lovagiatlannak találta a bácskai vérfürdő felelőseinek, saját tisztársainak letartóztatását, hogy becsületszavukat véve engedte őket szabadlábbon védekezni, mire azok lovagiatlanul – lábbal tiporva a tiszti becsületkódexet – Németországba szöktek a Gestapo segítségével: „Kétségtelen az, hogy Feketehalmy-Czeydner és Grassy tábornokokat nem tartóztattam le, aminek következtében ezek megszökhettek. (...) A letartóztatás gondolatát éppen olyan méltatlannak tartottam egy magyar tábornokhoz, mint azt, hogy felelősségre vonás elöl megszökhetne.” (Szombathelyi 1945-ben amerikai fogságban írt „emlékiratszerű feljegyzéséből” idézi Cseres Tibor: *Vérbosszú Bácskában*. <http://mek.oszk.hu/03300/03393>.) Mert, mint azt a tábornokai szökését elítélő – Kaló József által is idézett – Tiszti Kaszinóban tartott beszédében Szombathelyi kiemeli: „A tiszt legyen fegyelmezett, becsületes, lovagias és emberséges ember, mint amilyen a magyar tiszt mindig is volt, és aminek a jó hírnevét mindig köszönheti és köszönni fogja.”

Nem látom okát, miért ne férhetett volna össze Szombathelyi fejében a világszerte csodált magyar lovagiasság felfüggesztése a lovagiasság szabályait semmibe vevő partizánokkal? Csakhogy kezdetben nem a szovjet partizánháború „lovagiatlansága” volt, hanem a német és nyomában magyar, román katonai agresszió és a népiirtás „lovagiatlansága”. „Amíg a háborúban még megőrződött valami a nyílt fegyverekkel és a lovagiasság szabályai szerint vívott párbaj képzetéből – írja *A partizán elméletében* Carl Schmitt –, ez nem is lehetett másként.” Mármost az nem lehetett másként, hogy a partizánt különösen aljas bűnözőként, a jogon kívül állónak és ellenségnek nyilvánítsák. (Carl Schmitt: *A partizán elmélete*. In: Uő, *A politikai fogalma*. Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor, 2002. 110. l.) Ámde – és ezt már Carl Schmitt, amúgy a „totális háború” náci doktrínájának egyik megfogalmazója, tökéletesen figyelmen kívül hagyja – miután a háborúból teljesen kiveszett mindenféle lovagiasság, mindenféle becsületből betartott játékszabály (agonalitás), vagyis a háború totálissá vált, megszűnt minden határ megengedhető és megengedhetetlen között, a háborút indító agresszor reguláris hadserege maga vált törvény-

szegővé, aljas bűnözővé, jogon kívül állóvá, abszolút ellenséggé, ezzel pedig ő maga kényszerítette partizánná válni a megtámadott és *pusztá létében fenyegetett népet*, maga hatalmazta fel arra, hogy semmiféle hadijogot ne tartson tiszteletben a hadijogot semmibe vevőkkel szemben. Itt paradox módon megfordul a sokat idézett napóleoni tétel igazsága, miszerint partizánok ellen csak partizánmódszerekkel lehet harcolni: az agonális szabályokat semmibe vevő, *nem konvencionális háborút*, hanem bűnöző hadviselést folytató abszolút ellenséggel szemben csak partizánként és éppannyira *nem konvencionális módon* lehet felvenni a harcot. Nem a reguláris megkülönböztető jelzések, nem a nyíltan viselt fegyver az ismérve ugyanis a törvényes harcosnak, hanem a háborús szabályok elismerése, a határok és elválasztások tiszteletben tartása. Márpedig a náci „bűnöző állam” (Hannah Arendt) gyarmatosító és népirtó háborújában a reguláris hadsereg maga bizonyult a régi, XIX. századi értelemben „partizánnak”, azaz minden szabályt megtörő, a jogon kívül álló ellenségnek, amellyel szemben *jogos és elkerülhetetlen* is partizánmódszerekkel felvenni a harcot.

Szombathelyi XIX. századi katonai ethosza, anakronisztikus lovagias felfogása egy minden lovagiasságot, minden játékszabályt megszüntető háborúban a „trianoni neobarokk” magyar társadalom egész úri-katonai kasztját jellemezte (ellentétben a tisztikar és általában az úri középosztály nácibarát vagy nyilas érzelmű, többnyire a fiatalabb korosztályokhoz tartozó részével). Mindazonáltal e neobarokk lovagiasság jól megfért a „fajvédő” antiszemizmussal, például „a nemzet szempontjából nem kívánatos vérkeveredés meggátlására” 1941-ben elfogadott úgynevezett fajvédelmi törvény „lovagiatlanságával”. (Lásd *A fajvédelmi törvény és végrehajtási rendeletei*. Összeállította és magyarázatokkal ellátta dr. vitéz Csiky János igazságügyminiszteri titkár. Budapest, 1942. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata). Arra már az úri antiszemita és fajvédő Horthy vagy Teleki nem számíthatott, hogy a populista-rasszista kispolgári Hitler alig egy évvel később a zsidókkal szemben lovagiatlanságban egészen az Endlösungig fog elmenni, és meg sem áll a gázkamrákig. A német külügyminisztérium jegyzőkönyveiből tudni lehet, hogy amikor Hitler 1943 áprilisában a klessheimi kastélyban – Ribbentrop külügyminiszter társa-

ságában – fogadta a magyar kormányzót, és szemére vetette a magyar állam „zsidókérdésben” tanúsított mérsékelttségét, Horthy – a beszélgetésről felvett jegyzőkönyv tanúsága szerint – egy ponton méltatlankodva azt mondta, hogy „[ő] mindent megtett, amit a zsidók ellen tisztességes úton-módon tenni lehetett, de meggyilkolni vagy más módon elpusztítani aligha lehet őket”. (Idézi: Gellért Ádám–Turbucz Dávid: *Egy elmaradt felelősségre vonás margójára. Horthy Miklós Nürnbergben*. In: http://www.betekinto.hu/2012_4_gellert_turbucz)

Szombathelyi – e tekintetben is a neobarokk úri gondolkodásmódhoz idomulva – ugyancsak messzemenően lovagias álláspontot foglalt el a „zsidókérdésben”, mint az 1941 végén egy németbarát tábornokhoz (László Dezsőhöz) írott levél-memorandumából is kitérünk: „A mi politikánk már akkor keresztény és nemzeti, valamint népies volt, amikor arról a németeknél még csak egy pár mérész ember álmodott. Merem mondani, hogy ezek az új politikai irányok, amelyek a németeknél olyan hatalmasan kivirágoztak, minálunk láttak napvilágot, tőlünk indultak el és ha nem is tudtuk azokat olyan nagy eredménnyel felfokozni, mint azt a németeknél láttuk, *de éppen ennek a politikának a sarkalatos kérdésében, a zsidókérdésben, aránylag többet teljesítettünk, mint a németek tettek, de sajnos – mert őket akartuk utánozni – mindent ostobában. Ők megfejték a zsidókat, leföldrtek a vagyonukat, mi pedig agyon akarjuk ütni őket.*” (756) (Kaló József: *Szombathelyi Ferenc Memoranduma*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 122. évfolyam, 2009. szeptember, 3. szám, 756. l.)

Szombathelyi vezérkari főnökként rossz szemmel nézte a Honvédelmi Minisztérium által 1942. november 18-án hozott rendelet értelmében fegyvertelen munkaszolgálatra kötelezett 18-48 év közötti zsidó férfiak tömeges megjelenését a harcoló hadsereg kötelékében, csakhogy ez elsősorban katonai szempontból aggasztotta: nem magával az embertelen törvénnyel volt gondja (a törvény az törvény és a politikusok dolga!), hanem a törvénynek a katonai fegyelemre gyakorolt bomlasztó hatásával: „A zsidókérdés rendezése különösen veszélyes volt, mert kétféle fegyelmet és kétféle erkölcsöt teremtett: *amit másutt nem lett volna szabad követni, az a zsidókkal szemben erény lett. Az atrocitás hőstett*

lett, a kegyetlenkedés hazafiasság, a korrupció erkölcs. Márpedig a hadsereg egyféle fegyelemmel áll vagy bukik.

Ez a fegyelem az, amely pártállásra, vallásra és foglalkozásra nincs tekintettel.” (Honvédelmi Levéltár, Personalia VII/251. dr. Kardos János hagyatékából, Idézi: Dombrády Lóránd: *Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt*. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2007. 69. l. – Kiemelés – Sz. Á.) Szombathelyi tehát tökéletesen tisztában volt vele, hogy – legalábbis a zsidó munkaszolgálatosokkal szemben a magyar hadseregben „az atrocitás hőstett lett, a kegyetlenkedés hazafiasság, a korrupció erkölcs”. (Bajcsy-Zsilinszky Endre ezzel kapcsolatban 1942 karácsonyán Kállay miniszterelnökhöz írott – és 16 közéleti személyiség által aláírt – memorandumában „istentelen és embertelen módszerekről”, „tűlbuzgó és elvakult, alárendelt tömegek már polgárháborúszerű önkényeskedéséről, törvénytöréséről, embertelenségéről” ír, amiről az ekkor már javában munkaszolgálatos Zsolt Béla – az 1935-ös választásokon még Bajcsy-Zsilinszky Nemzeti Radikális Pártjának és a Függetlenségi 48-as és Kossuth Pártnak közös jelöltje – a borzalmakat átélte szemtanú hitelességével így számol be: „A haza kiküldött a frontra, nem azért, hogy megvédjem, hanem azért, hogy kényszermunkával, bélyeggel, kegyetlenséggel s mérszároskutyává idomított katonáival addig tegye próbára hűségemet és életerőmet, amíg vagy megdöglöm, vagy megutálom és elárulom. Majdnem megdögöltem, de nem árultam el, mert nem tudok elárulni senkit és semmit.” – *Kilenc koffer*, Magvető, 1980. 63. l. – Kiemelés – Sz. Á.)

Szombathelyi úgy beszél utóbb a hadseregben kialakult kettős erkölcsről, mintha ő ebben az időben afféle külső megfigyelő, analitikus szakértő lett volna, nem pedig a hadsereg szinte teljhatalmú *gyakorlati irányítója*. Ez mindenestre egyik szép példája annak, hogyan egyeztette össze utóbb vallomásaiban a tényleges háborúról szerzett tapasztalatait az emberiesség, a katonai becsület, a lovagiasság szempontjaival. Leggyakrabban az elvakult vagy gyáva politikusokra, a rettenetes németekre és a bizalmával vagy tájékozatlanságával visszaélő alantasaira, végezetül pedig a „korszellemre” hárítva minden felelősséget a túlkapasokért, a becsutenségekért, a tömegmészárlásokért. Mindenütt, ahol annak a háborúnak és háborús társadalomnak a valóságos szörnyűségeibe ütközött,

amelynek korántsem külső megfigyelője, haditudósítója vagy éleselméjű vezérkari elemzője volt, hanem döntéseket hozó katonai főszereplője, méltatlankodva másokra vagy szemrehányóan a „korszellemre” mutatott: „Én magam soha nem voltam antiszemita, üldözések és atrocitások bármi vonatkozásban távol állottak tőlem – védekezett 1946-ban a népbírósi vádakkal szemben. – Ezért engem bántott legjobban, hogy itt nem tudtam segíteni és többet tenni. [vitéz lófő nagybaczoni] Nagy Vilmos [a honvédelmi miniszter hatásköre volt a zsidó munkaszolgálatos századok »működési szabályzata«] sem tudott és együtt sem tudtunk. *Egy korszellemmel az egyén nem tud szembeszállni, és nem tud rendet teremteni.*” (Honvéd Levéltár, Personalia VII/251. dr. Kardos János hagyatékából, Idézi: Dombrády Lóránd: *Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt*. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2007. 73. l. – Kiemelés – Sz. Á.).

Bármilyen jelentést adjunk is ebben az összefüggésben a „korszellem” fogalmának, talán nem egészen elhanyagolható apróság, hogy a szóban forgó „egyén” sorsdöntő pillanatokban vagy éveken át a társadalmi-hatalmi piramis csúcsán állt-e, a parancsadó és döntéshozó helyek egyikén, vagy pedig mélyen ezek alatt, mondjuk, hogy történetesen a vezérkar főnöke volt-e vagy a Donkanyarba küldött baka, esetleg aknaszedő munkaszolgálatos pária. Nem mindegy, hogy a „korszellem” csizmatalpa éppen eltaposata-e őt, avagy mélyen szemébe nézett, és – mint Magyarország német megszállása előtt egy nappal – kért tőle valamit, ekként: „Amikor elbúcsúztunk, [Hitler] kezét fogott velem és a szemembe nézett: »Sorgen Sie dafür, dass kein Unglück passiert.« [Gondoskodjon róla, hogy ne történjen szerencsétlenség.] Erre láttam, hogy parancsot kell adni a magyar csapatoknak, hogy ne álljanak ellen.” (Idézi: Szakály Sándor: *Szombathelyi Ferenc vezérezredes és társai a Honvéd Vezérkar főnökének bírósága előtt*. Budapest, 1944. október 11–12. Hadtörténelmi Közlemények, 1986. 33. szám, 190. l.) Kétségtelen, hogy Szombathelyi, ha akart, ellent is tudott állni a „korszellem” csábításainak: 1943-ban például – mint tőle magától tudjuk – visszautasította Ribbentrop ajánlatát a teljhatalom átvételére, vagyis arra, hogy vállalja egy magyar Quisling vagy magyar Antonescu gyászszos szerepét.

Persze, akadtak „egyének”, akik szembehelyezkedtek a „korszellemmel”, pacifizmust hirdettek és defetista módon a háború ellen agitáltak, sőt, ellenállást szerveztek a hátszágban, amikor pedig a „korszellem” a nemzet minden erejének háborús megfeszítését követelte. Nem csoda, ha az ilyenek a „pártállásra, vallásra, foglalkozásra” nem tekintő vezérkari főnök börtönében találták magukat (rosszabb esetben akár kivégzőosztaga elé is kerülhettek). Mert amikor e veszedelmes felforgatók, háború ellen uszítók ügyei eléje kerültek, a „korszellemmel” szemben erőtlenség, „egyen”, konkrétan Szombathelyi Ferenc már csak egyet tehetett: megpróbálta tőle telhetően emberségesen végrehajtani, amit az embertelen „korszellem” megkövetelt (sőt, egy ízben, a népi írók, elsősorban Illyés közbenjárására – a fentebb idézett kolozsvári könyvnap szolgáltatta egyébként az alkalmat ehhez – az egyik ilyen ellenállót, a hazaárulásért 15 évre ítélt Kovács Imrét – szavát véve, hogy azontúl felhagy „felforgató tevékenységével”, közelebről: hazája és népe megmentésével – szabadon is engedte, de már a kommunista Schönherz Zoltán halálos ítéletét – Szekfű Gyula, Bajcsy-Zsilinszky közbenjárása ellenére – jóváhagyta, mert a maga helyén és abban a pillanatban nem tehetett mást. Egy másik helyen, más pillanatban, más „korszellemmel” találkozva természetesen eszébe sem jutott volna ilyesmit aláírni. Ha kellett a világháborúzó Monarchia hadseregének, ha kellett, a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének, és ha kellett, a Magyar Királyi Honvédségnek a Vezérkarában vállalta, amit a „korszellem” ráparancsolt: a rendszerek jöttek-mentek, a vezérkar és Szombathelyi maradt...

Egyfelől áll tehát Szombathelyi (és az egész régivágású, jobbra az idősebb nemzedékhez tartozó úri-katonai kaszt) hősieségről, katonai becsületről, miegyéből szőtt neobarokk giccsfantáziája: „Magyarország most hősi korszak előtt áll, sőt már benne is van – mondja Szombathelyi az 1942-es lillafüredi írótalálkózón. – Hősi lelkekre van szükség, akik vállalják a hősi korszak nagy feladatait véres, brutális harcokban a fronton és a nehéz emésztő küzdelmes életet a front mögött. Hősi lelket kell formálni a magyar lelkekből. Ehhez a Zrínyikultusz nem elég. A magyar írókat hívjuk segítségül. Ismétlem: nem követeljük, hogy mától fogva a brutális, véres harc rajongói és szószólói legyenek. Mi katonák az íróktól egészen mást, valami magasztat, valóban mé-

lyen emberit, a hősi kultuszt követeljük.” (Dombrády Lóránd: *Szombathelyi Ferenc és Márai Sándor előadása az 1942. novemberi lillafüredi írótalálkozón*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 122. évfolyam, 2009. szeptember, 3. szám, 774. l.). Másfelől áll a totális háború apokaliptikus mindennapi valósága: „Benyomásom szerint – írja Bogányi Károly vezérőrnagy, a Keleti Megszálló Csoport parancsnoka 1942. június 25-i jelentésében – a Putyivltól nyugatra elterülő erdők átfésülése azért nem járt eredménnyel, mert a partizánok egy része a környék falvaiban lakik, és látszólag békés dolgozóként tartózkodik vagy menekül vissza a falvakba. Ezért Jazygno, Cserepovo, Ivanovszkij, Szeszulin és a 32. gyalogezred által meghatározandó falvak felégetendők, és teljes férfi lakosságuk 15 és 60 éves kor között kiirtandó. (...) 3. Tekintettel a Berjuh közelében ma ismét végrehajtott aknarobbantásra, Berjuhól 10, a legközelebbi falvakból 5-5 férfi végzendő ki. Ki kell hirdetni, hogy a következő hasonló alkalommal kétszer ennyi lesz kivégezve. 4. Novaja Szloboda leégetendő. Ehhez június 26-án a páncéloszázad, egy könnyű légvédelmi üteg és megfelelő számú gyalogság rendelendő ki. A legkisebb ellenállás esetén a teljes férfi lakosságot ki kell irtani.” (Idézi: Ungvári Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Osiris Kiadó, 2004. 147. l. – Kiemelés – Sz. Á.). Hogy aztán hogyan festett egy falu felégetése és lakosságának teljes megsemmisítése a mindennapi náci német gyakorlatban, arról a Minszktől negyvenöt kilométerre vonatról sokadmagával leszállított és sírásásra fogott munkaszolgálatos Zsolt Béla ad a szemtanú hitelességével és a háborús író meglevenítő erejével hajmeresztően realista beszámolót. (Zsolt Béla: *Kilenc Koffer*, Magvető Könyvkiadó, 1980. 122–125. l.)

Ami mármint a Krausz Tamás és Varga Éva Mária összeállította dokumentumgyűjteményről írott méltatásomban szereplő hivatkozásokat illeti, Kaló Józsefnek igaza van: „Szombathelyi Ferenc vezérezredes nem írta alá az 58.800/10/el.n.4.vkf.-1942. számú iratot”. De mivel „A folyó háború tapasztalatainak ismertetése” címet viselő 10. sz. („narancssárga”) füzet kézírata nyomdába kerülésének időpontjában („Zárult: 1942. IV.”) történetesen Szombathelyi Ferenc volt a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar Főnöke, és mivel a füzet első oldalán felül, fejlécszerűen nem a Honvédelmi Minisztérium neve szerepel, hanem ez: „Magyar Királyi Hon-

véd Vezérkar Főnöke 4. osztály 10. sz.”, nos, mindezt talán – Rákosi Mátyás második vilÁgháború alatt írt cikkeinek beható ismerete nélkül is – juthat valaki arra a következtetésre, hogy a kiadványt a vezérkari főnök jegyezte, ami nem azt jelenti, hogy írta, aláírta vagy akárcsak elolvasta, hanem azt, hogy kiadásáért és a benne foglaltakért felelősséggel tartozik. Végére, a Magyar Honvéd Vezérkar Főnöke nem távoli, eszmei vagy alkalmi kapcsolatban állt a hadsereggel és a javában zajló vilÁgháborúval, hanem – miután az 1940 márciusától megszűnt Honvéd Főparancsnok tisztségéhez tartozó jog- és hatáskörök is a vezérkari főnökhöz kerültek – az egész hadsereg *gyakorlati és szellemi irányítója* volt: „míg a VKF hatáskör – mint magától Szombathelyitől tudjuk – a hadműveleti vezetésben és ezzel összefüggő ügyekben kulminált, addig a főparancsnoki hatáskör lényege a kiképzés, a fegyvelmezés és a szellem [sic!] volt.” (HL Personalia VII/251. dr. Kardos János hagyatéka. Idézi: DombrÁdy Lóránd: Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2007.69. l. – Kiemelés – Sz. Á.) Ilyenformán felette csak a Főparancsnok, vagyis a – neobarokk társadalom „vitézi” nyelvéen „Legfelső Hadúrnak” nevezett – Kormányzó állt, akinek a Vezérkar főnöke a honvédelmi miniszter kihagyásával közvetlenül is jelenthetett.

Különben pedig nem a kiadványokat, hanem a kiadványokat kibocsátó parancsokat vagy rendeleteket írták alá (a szóban forgó kiadványsorozat 8. füzetét kibocsátó rendeletet például Szombathelyi Ferenc). Mivel – sajnálatos módon – a 10. sz. („narancssÁrga”) füzet kibocsátó rendelete mindmÁig nem került elő, egyelőre csak valószínűsíthetjük – éspedig éppen Zachár SÁndor vezérkari ezredes Kaló József Által „zavarosnak és pontatlannak” minősített vallomása alapján –, hogy azon is Szombathelyi aláírása állt, Zachár vallomásából ugyanis nyomban eltűnik minden ellentmondás, ha úgy értjük szavait, hogy nem egy, hanem két különböző dologról beszél: a 10. számú („narancssÁrga”) füzetéről és az azt kibocsátó rendeletről, amelyen legalÁbbis láthatta Szombathelyi aláírását. Elismerem, hogy ez csak alapos ok a feltételezésre, és nem bizonyíték. Mindezt azonban csak a filológiai rend kedvéért jegyzem meg, egyÁltalán nem azért, mert Szombathelyi aláírásának meglétét vagy hiányát a kibocsátó parancson perdön-

tőnek gondolom abból a szempontból, mekkora és milyen típusú felelősség terheli a megszállt területeken a náci Németország haderejével együttműködő magyar hadsereg vezérkari főnökét a civil lakosság ellen elkövetett tömeggyilkosságokért.

Mindenesetre úgy vélem, aligha tartható az az álláspont, hogy Szombathelyinek sejtelve sem volt arról az általános gyakorlatról, amelyet a – Kaló József által „tapasztalati ismertetőnek” nevezett – 10. számú füzet így mutat be: „Minden zsidó – nemre és korra való tekintet nélkül – a partizánokkal tart! Az elfoglalt területeken maradt zsidóság az ukrán lakosság üldözésétől való félelmében eleinte a városokban keresett bűvőhelyet. *A partizánmozgalom fellángolásakor azonban a 14–60 éves zsidó férfiak legnagyobb része – a tengelyhatalmakkal szemben táplált engesztelhetetlen gyűlölettől vezetve – az erdők mélyén és a mocsarak között rejtőző partizánoknál keresett és talált menedéket.* Ebbe a csoportba tartoznak azok a hadifoglyok is, akiknek sikerült eltitkolniuk fajukat, és félrevezetniük a német parancsnokságokat; ukránoknak adván ki magukat, a fogolytáborukból otthonukba elbocsátást nyertek. *A partizánokhoz csatlakozott zsidóság zöme a harcokban nem vett részt, de más téren annál élénkebb partizántevékenységet fejt ki.* Agitálnak, lázítanak, toboroznak, hordják a híreket és terjesztik a rémhíreket. Szívós kitarással *mind újabb és újabb erőszakos cselekedetekre, állandó aktivitásra ösztökélik az egyes partizáncsoportokat. Kegyetlen vérszomjtól és izzó gyűlölettől áthatva, hisztérikusan követelik azoknak az orosz katonáknak, hadifoglyoknak, kommunista párttagoknak stb. lemeszárlását, akik nem akarnak csatlakozni a mozgalomhoz. Válogatott kegyetlenséggel megbecstelenítő kínzásokkal mézáróztatják le a szövetséges csapatok ama tagjait, akik a partizánok kezei közé kerülnek.* Ezért zsidókkal szemben semmiféle könyörületnek sincs helye. (...) A zsidók kivétel nélkül a partizánok pártján állanak. Ezért teljes ártalmatlanná tételük elsőrendű érdekünk.” (I. m. 11–12. l. – Kiemelés – Sz. Á.)

Azt, hogy a Honvéd Vezérkar főnöke tisztában volt a keleti fronton zajló háború „sajátos” természetével, jól mutatja Werkmeister budapesti német ügyvivő 1944. január közepén készült feljegyzése, melyet az újvidéki vérengzésért felelős magyar tábornokok Németországba szökése ügyében Szombathelyi Ferenczel

folytatott beszélgetéséről készített: „A vezérkari főnök nagyon elkomolyodott és kifejtette, hogy az újvidéki események nemzeti szerencsétlenséget jelentenek. Szégyenkezve kell beismernie, hogy ott szörnyű dolgok történtek. Számos asszonyt és gyermeket gyilkoltak meg, és nagymértékben fosztogattak. Miután a magyar honvédség már Kelet-Galiciában és később, zombori bevonulása-
kor is fosztogatott, ez immár a harmadik eset. (...) Ilyen intézkedéseket végrehajthatnak politikai szervezetek – pl. a cseka –, de nem reguláris csapatok. Nem tud arról, hogy a német hadsereg keleten megölt volna lengyeleket és oroszokat, tehát neki is mindent el kell követnie, hogy a honvédséghez tartozók ilyen túlkapásait minden időkre megakadályozza.” (In: *Horthy-Magyarország részvétele Jugoszlávia megtámadásában és megszállásában 1941–1945. Dokumentumgyűjtemény Jugoszlávia népeinek népfel-szabadító háborúja történetéhez*. Budapest–Belgrád, 1986. 403–404. l. – Kiemelés – Sz. Á.)

Ami a „16. számú mellékletet” illeti, Kaló Józsefnek itt is igazat kell adnom: a 16. számú melléklet a 10. számú („narancssárga”) füzetnek nem melléklete. Valójában egy rendelet mellékletéről van szó: „16. sz. melléklet a 7400/MM A 1942. sz. rendelet IV. fejezetéhez”. Azt is joggal kifogásolja, hogy *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban* című dokumentumgyűjtemény előszavának szerzője, Krausz Tamás egy helyütt tévesen tulajdonít Abt Ottónak egy olyan mondatot, amely a 16. sz. mellékletből származik. Tudtommal a 16. sz. mellékletnek egyelőre sem az oroszországi archívumokból, sem a Hadtörténeti Intézet levéltárából nem került még elő az eredetije, melyből pedig a szovjet hadizászmányként megszerzett magyar katonai iratokból dolgozó Háy Gyula *Partizánok tükre* című 1943-ban Moszkvában (majd 1945-ben Magyarországon is kiadott) brosúrájában idéz. Bár a 16. számú melléklet nincs meg, még sincs okunk azt feltételezni, hogy Háy meghamisította vagy torzította volna szövegét, mivel az összes összevethető idézet – például a 10. számú („narancssárga”) füzetből vett idézetek mindegyike – betű szerint megegyezik az eredetivel. A 16. számú mellékletből vett idézetek hitelessége mellett szól az is, hogy mind tartalmukat, mind megfogalmazási módjukat tekintve egyeznek az ismert 10. számú („narancssárga”) füzettel.

A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága a Legfőbb Ügyészség által 1993. december 1-jén benyújtott felülvizsgálati indítvány alapján 1994. március 7-én hozott ítéletében hatályon kívül helyezte a Budapesti Népbíróság, valamint a Népbíróságok Országos Tanácsa Szombathelyi Ferencet elmarasztaló ítéleteit, és a háborús bűnösség vádja alól is felmentette Szombathelyi vezérrezredest, mivel „a terhére rótt bűncselekményeket nem követte el”. A Legfelsőbb Bíróság azonban hangsúlyozta, hogy Szombathelyi Ferenc *történelmi és vezérkari főnöki szerepét, illetve működését, valamint Magyarország II. világháborús szerepvállalását nem a bíróság feladata eldönteni*. Nem jelent tehát sem jelképes, sem más értelemben büntetőjogi perújrafelvételt, ha valaki – mint e sorok írója tette – a magyar vezérkari főnök történelmi és erkölcsi felelősségét firtatja azoknak a tömeggyilkosságoknak a kapcsán, amelyeket 1941 és 1943 között a megszálló magyar csapatok követtek el szovjet területen a civil lakosság ellen – német katonai hatóságok parancsnoksága alatt, a német egységekkel együttműködve vagy önállóan – a most feltárult számtalan levéltári dokumentum tanúsága szerint.

Kaló József Szombathelyi Ferencet „*két totalitárius ideológia által meghurcolt*” szerencsétlen áldozatként mutatja be, feje körül mártírkoszorúval. E sorok írója csak szerencsétlennek látja őt, áldozatnak nem. Sokkal inkább ambiciózus és tehetséges polgárvadékból lett mimikri-művész volt, igazi megalkuvó és alkalmazkodó a neobarokk társadalom hatalmi piramisának csúcsán, aki egyetlen sorsdöntő helyzetben sem vállalta a cselekvés egyoldalúságát, személyes kockázatát és történelmi felelősségét, és Horthyval karöltve addig szerencsétlenkedett a második világháborúban, míg Magyarország el nem jutott a vészorszakig, ő maga pedig – kétségkívül a horthysta katonai vezetés *legszerencsétlenebbjeként* – a személyes katasztrófaig. Ennyiben szolgálhat sorsa okulásul és példázatul a mai magyaroknak.

Julien Papp: *Fasiszta megszállás
a Szovjetunióban.
A téma háttéréről és fogadtatásáról*¹

Az 1990-es évek második felében szenvedélyes vitákat váltott ki Németországban egy vándorkiállítás, amit a hamburgi Társadalomkutató Intézet rendezett a Wehrmacht háborús bűntetteiről. A kiállításnak 1995 és 1999 között 33 német és osztrák városban több mint 800 000 látogatója volt, és Magyarországon is érdeklődést keltett, részben amiatt, hogy több bemutatott fényképen nem a német katonák, hanem az NKVD, a szovjet titkosszolgálat által kivégzett emberek tetemei voltak láthatók. Ezek a tévedések a kiállítás lejáratásával fenyegettek, úgyhogy 1999-ben bezárták, majd 2001 decemberében egy történészbizottság felügyelete alatt ismét megnyitották.

Ez a második kiállítás kevesebb fénykép, viszont jóval több írásos dokumentum és magyarázó szöveg bemutatására vállalkozott. A „klinikai hangulatú” kiállítótermekben dupla akkora felületen hat nagy téma köré csoportosított, tervezetekből, parancsokból, katonák leveleiből, stb. álló írásos bizonyítékok alapján mutatták be a német hadsereg keleti fronton elkövetett rémtetteit: részvételt a zsidók legyilkolásában, a szovjet hadifoglyok kínzásában és szisztematikus legyilkolásában, a civil lakosság kiéheztetésében, a deportálásokban, a partizánok elleni harcokat kísérő tömeges megtorlásokban. Mindezek ideológiai háttérére világítottak rá olyan dokumentumok, mint például egy összekötő tisz 1941 szeptemberében írott levele, amelyben így tesz említést Leningrádról: „a bolsevizmus bölcsője: a városnak el kell tűnnie a föld felszínéről, mint annakidején Karthágónak”.

¹ oroszvilag.hu, 2013. június 21. <http://oroszvilag.hu/?t1=tortenelem&hid=4142>

Természetesen a lakosság és a veteránok heves reakcióját, illetve az „új és régi fasiszták” tiltakozását nem néhány tévesen megjelölt fénykép váltotta ki, hanem az 1945 óta létező „tisztá Wehrmacht” legendájával való leszámolás szándéka. A legenda szerint ez utóbbi egy hősiess hazafiakból álló, a nácizmus által meg nem mételvezett hadsereg volt, amely mit sem tudva a hitlerizmus közvetlen kiszolgálóinak atrocitásairól, hősiess küzdött a szovjet hadsereg ellen. Még Mitterrandnak is, amikor 1995-ben Berlinben járt, csak annyi volt a mondanivalója ezekről a katonákról, hogy „szerették hazájukat”, „bátrak voltak”. Ráadásul e második kiállításal szinte egy időben jelent meg, már több szerző idevágó munkáját követően Wolfram Wette, *A Wehrmacht büntettei* c. könyve, amely történelmi perspektívába helyezte mind a legenda születését, mind pedig a német hadsereg viselkedésének magyarázatát.

A negyven éves kutatómunkát felmutató freiburgi egyetemi tanár rámutat arra, hogyan járultak hozzá a nürnbergi perek a Wehrmacht tisztára mosásához, illetve a hidegháborús nyugati ideológiát követő, Halder-féle német verzió megírásához. Ezt követte a NATO létrehozásának hidegháborús igénye és a megnyugtató nemzeti amnézia a kettéosztott ország mindkét felében. Márpedig a hitleri politika nemcsak hogy nem talált jelentősebb ellenállásra a hadseregen belül, de támaszkodhatott a császárság kora óta meglévő antiszemitizmusra is. Így az I. világháborút követő forradalmi mozgalmak, főként az 1917-es bolsevik forradalom után a hagyományos zsidóellenesség szinte összeolvadt a német nacionalizmusnak az oroszok és általában a szláv népek iránt táplált faji előítéleteivel. Ha az 1920-as évekbeli együttműködés Szovjet-Oroszországgal javított is valamelyest ezen a felsőbbrendűségi érzésből fakadó képen, a 30-as évek hitlerizált hadseregét lényegében az a szellem hatotta át, amit a Weimari Köztársaság első éveit kísérő politikai és antiszemita gyilkosságok és ellenforradalmi erőszak hagyományaiból merített.

Tudvalevő, hogy Hitler a Szovjetunió elleni agressziót megelőzően, 1941 májusában tudatta a Wehrmacht embereivel, hogy itt faji és ideológiai háborúról lesz szó: „A hadjárat fő célja a judeo-bolsevik rendszer államhatalmának veresége [...] a politikai komisszárokat, az értelmiség tagjait, a »fanatikus kommunis-

tákat» és a zsidókat át kell adni az Eizantzgruppének és azonnal kivégezni”. Az így tervbe vett együttműködés nem volt csupán technikai jellegű, és nem vonatkozott csak a hadsereg vezetőire. Elena Joly ezt írja a szovjet veteránokkal készített interjúi alapján: „Az egyik beszélgetőtársam a háború elején azt gondolta, hogy a német katonák tulajdonképpen munkások voltak, akiket rákényszerítettek tiszteik esztelen parancsainak végrehajtására, de hamar rájöttek tévedésükre: ugyanis ezek a katonák mélységesen meg voltak győződve a német faj felsőbbrendűségéről! Ez a rasszista fanatizmus volt az, ami magyarázta a betolakodók bestiális bánásmódját a szláv országok »alsóbbrendű« népeivel”.

A témába vágóan összehasonlíthatatlanul nagyobb dokumentum-tömeggel szolgált a német hadifoglyok beszélgetéseinek rejtett mikrofonokkal történt kihallgatása és rögzítése. Hasznosítható információk után kutatva az angol és amerikai hírszerző szervek mintegy 15 000 foglyul ejtett katona beszélgetéseit vették így fel, közöttük számos olyanét, akik megjárták a keleti front harctereit. Ebből az anyagból vált az 1990-es évek végén hozzáférhetővé az Egyesült Államok és Nagy-Britannia levéltáraiban kb. 150 000 oldalra átírt dokumentáció, amit részlegesen két német szerző, egy történész és egy pszichológus dolgozott fel, és jelentetett meg angol és francia nyelven.

A hétköznapi beszélgetések hangvétele dicsekvő, mintha sikeres halász- vagy vadászkalandok elbeszéléséről lenne szó. A Wehrmacht katonáinak nagy része lelkiismeret-furdalás nélkül, látható élvezettel beszél a végrehajtott pusztításokról, fosztogatásokról, gyermekek legyilkolásáról, nők megerőszakolásáról stb. De a diskurzus kvázi ideológia nélküli, valójában a szerzők megkérdőjelezi ezen a szinten a rasszizmus, antiszemitizmus és élettér-hódító politikát mint *okokat*, elűtve olyasmivel a dolgot, hogy „háború van, háború”. Ezt a tézist illusztrálta tulajdonképpen az a német karikatúra is, amelyen a kiállítást látogató apa azt mondja a kislának: „Látod, a nagypapi nem volt náci, csak egyszerű gyilkos”. Nyilvánvaló, hogy a Wehrmacht „kiskatonái” nem voltak hitlerista ideológusok, de úgyszólván *megélték* ezt az ideológiát: át voltak itatva a militarista hagyományok és a német „katonai érények” szellemével és nagy részüket kondicionálta, elvakulttá tette a Hitlerbe vetett hit és bizalom. Ezért írhatta egy másik nagy vi-

tákat kiváltó amerikai szerző, Daniel Goldhagen, hogy a Wehrmacht más volt, mint a hagyományos hadi gépezet.

A Krausz Tamás – Varga Éva Mária által szerkesztett dokumentumkötetről szólva fontosnak tartottam bevezetőként felvázolni a német hátteret. Krausz maga írja tömör és mértéktartó előszavában, hogy „meg kell említeni a náci Németország mint legközelebbi szövetséges közvetlen hatását is, hiszen ők álltak a leszámolások csúcán szervezeti értelemben is”. A terepen, a bűntettek helyszínein nem is lehetett mindig megkülönböztetni a magyarok és a németek akcióit, hisz az esetek többségében közösen, vagy német irányítás alatt folytak a kínzások, tömeggyilkosságok és az anyagi javak elpusztítása.

A könyv négy orosz levéltárból származó, eddig ismeretlen 185 dokumentumot tesz közzé jórészt abból az anyagból, amit az 1942-ben létrehozott Rendkívüli Állami Bizottság gyűjtött össze a Szovjetunióban a „fasiszta német betolakodók és bűntársaik” gaztetteiről: kb. 54 ezer jegyzőkönyv a gyilkosságokról és 4 millió az anyagi károkról 250 ezer tanúvallomás alapján. A cselekmények színhelye Ukrajna, Belorusszia és Oroszország, ahol mintegy 90 ezer magyar katona folytatott az általuk megszállt, front mögötti területeken partizánok elleni hadműveleteket. Ezek során tömegesen kínoztak meg és gyilkoltak le idős lakosokat, asszonyokat, gyermekeket, hadifoglyokat.

A közzétett gyűjtemény két fejezetre oszlik. Az első rész három tábornok perének az anyagát öleli fel (45–257) az FSZB levéltárából, a második pedig „A magyar megszálló csapatok háborús bűntettei” cím alatt öt különböző forrástípus szerint csoportosítja a feltárt dokumentumokat: Jelentések (261–335), Jegyzőkönyvek (336–436), Tanúvallomások (437–458), Nyilvántartási lapok (459–476), Hirdetmények (477–481). A két rész dokumentumai folyamatosan vannak számozva, ami a lábjegyzeti utalások segítségével lehetővé teszi az időben, térben és tartalmilag változó elemek (események, szereplők, stb.) egybevetését. Például a „Jelentések” forráscsoport 81. sorszámu jegyzéke a magyar háborús bűnösökről 112 nevet tüntet fel, és a lista harmadik helyén álló Bán Sándor, tiszt, parancsnok... (161. o.) feltűnik a „Jegyzőkönyvek” 93. sz., Jegyzőkönyv a magyar katonák által Nyikolszkoje községben elkövetett gyilkosságokról (339–342) címet viselő

iratban négy alkalommal, 1942. július 4-e és december 18-a között. Így a felsorolt rémtettek XIII. pontjában ez áll: „1942. szeptember 15-én egy Gremjacs községből evakuált tanítónő, életkora körülbelül 60 év, vezeték-, személy és apai nevét megállapítani nem sikerült, sorra járta az »Út a Kommunizmusba« Kolhoz tagjait, kéregetett, benézett TYUNYIN Sztyepan Alekszejevics parasztkunyhójának ablakán, ahol egy magyar tiszt szállt meg, aki kijött a házból, megragadta az öregasszonyt és a parancsnokhoz vitte. Bizonyos idő elteltével a parancsnok, akinek a neve BÁN Sándor, parancsot adott ennek az öregasszonynak az agyonlövésére, és 6 fő katona elvezette őt KNYAZEVA Praszkovja Mitrofanovna veteményeskertjébe, ahol verésnek vetették alá, kifecskézték a karját, eltörték a lábait és szuronnal összeszurkálták. Meztelenre vetkőztetve kutyát uszítottak rá, mindezek után pedig agyonlőtték...” (Következnek a jegyzőkönyvet aláíró tanúk és a községi tanács megbízottjának nevei, az eredeti példány, ill. egy hitelesített másolat megőrzési helyeinek feltüntetésével).

Az anyagi és emberveszteségek tömeges jellegét tüntetik fel a helyenkénti táblázatok, névlisták, amint ez a Jelentések és Jegyzőkönyvek 83. 84. 88. 99. 141. sz. dokumentumaiban látható. Bevezetőjében Krausz Tamás kitér a közölt források közel 70 évig tartó elzárásának okaira, az iratok keletkezésének módozataira és különösen a tanúvallomások szóbeli jellegéből származó bizonytalanságokra a személynevek pontosítását illetően. A kötet főszerkesztője szintén felhívja a figyelmet a hely- és időpontok precíz megjelölésének gyakori nehézségeire. A könyvet egy Függelék és fényképekből, tanúkihallgatási jegyzőkönyvek faksimiléiből álló Mellékletek egészítik ki. Megkönnyítik a kötet használatát a részletes Életrajzi jegyzetek (569–603), a rövidítések és a helynevek jegyzéke és az előzőekre rajzolt három kitűnő térkép.

A mű fogadtatását kísérő megnyilatkozások közt az egyik leggyakoribb az a meglepetés, hogy közel 70 évig tilos volt hozzányúlni ezekhez az iratokhoz. Úgy tűnik olykor, hogy ugyanezek a hangok még további évtizedekre eltemették volna ezeket a dokumentumokat a „magyar becsület” védelmében. A történészek jól tudják, hogy a mindenkori hatalom úgy titkolja el vagy válogatja össze a múlt eseményeit és szellemi produktumait, ahogy jónak látja, tehát mellőzi azokat az elemeket, amelyek legitimitása

szempontjából „logikátlanok” vagy szégyellni valók. Az Egyesült Államok szabad kezet adott német generálisoknak, hogy a hadiszákmányként őrzött dokumentumok felhasználásával „tündérmeséket” írjanak a Wehrmachtról; Franciaországban több millió 1940-44-ből származó feljelentő levél csak 50-60 év múlva lesz hozzáférhető, és így tovább. Krausz Tamásék könyvének anyaga maga a történelem és nem ennek az utóélete, még ha röviden erre is magyarázatot kap az olvasó az előszóban. Utóélet alatt értjük a kérdéses periódushoz fűződő megemlékezési formák történetét és, ha van rá lehetőség, történeti feldolgozását.

De akárhogy mentek is a dolgok a háború óta eltelt időszakban, a tabu nem volt olyan teljes, mint ahogyan azt sokan hangoztatják. És ha az elkövetett népirtás a hitleri doktrínába illeszkedik is, a magyar megszálló csapatok magatartásának megvoltak a sajátos hazai gyökerei az endogén történelmi háttérrel, amit a Horthy-rendszer genezise és hosszú jelenléte képez. Ennek már a megalapozásánál az I. világháború idején bevezetett kivételes állapot bábáskodott, amihez jöttek a fehérterror idejéből származó reflexek, valamint a hisztérikus antiszemitizmus és antikommunizmus, forradalomellenesség. Ilyen alapon kérhette ki magának a rendszer az „úttörői” megtiszteltetést, amint azt például Kállay Miklós megfogalmazta (vagy inkább elszólta magát), egy kárpátaljai agitációs beszédében, 1942 októberében: „Az a gondolat, amelynek mi voltunk a megteremtői, Európa uralkodó gondolatává lett. Mert tény és való, hogy mi magyarok voltunk a megindítói és első harcosai annak a gondolatnak, amely ma Európában uralkodik, s meglátjátok, hogy uralkodó lesz az egész világon. [...] A kialakuló új Európában az első vonalban kell lenniök azoknak – így nekünk –, akik ennek az igazságnak prófétái voltunk.”

A szóban forgó „gondolat” behatolt a hadseregbe és a 30-as évekre alakító tényezője lett a katonai vezetők mentalitásának. Nagy Vilmos honvédelmi miniszter így emlékszik erre vissza: „A tisztikar nagy része antiszemita volt. A régi hadseregben még szolgáltak zsidók. A tisztikar vallási vagy faji kérdésekkel nem foglalkozott. A zsidókérdés a hadseregen belül akkor kezdte éreztetni káros hatását, amikor az antiszemita gondolkozást mintegy megkövetelték a katonától, s hatása akkor lett teljessé, amikor 1939-ben és azt követően a zsidó törvények megszülettek, és azokat a honvédség-

re is alkalmazták. E törvényekkel olyan szellem kezdett eluralkodni a tisztikaron belül, mely szinte hőskökké avatta azokat, akik a zsidókat bántalmazták és sanyargatták.[...] Nagy hatással volt a tiszti karra, de különösen a vezérkarra Gömbös Gyula. [...] A Gömbös-tanítványok [...] egyre jobban a politizálásra vetették magukat. Állandóan »mentették a hazát« – vagy a zsidóktól, vagy a szerintük zsidó befolyás alatt álló államférfiaktól.”

Kádár Gyula vezérkari ezredes egyesek szerint „gyakran torzított visszaemlékezése” nagyban megerősíti ezeket az állításokat. Ezen túl rengeteg konkrét eset felidézésével illusztrálja az „erkölcsi fok általános hanyatlását”, így a keleti front mögötti megszálló csapatok ténykedéseit: „Általában a megszállók »kereskedelme« förtelmes méreteket öltött. Kiküldött embereim egy ízben a Teleki tér ócskapiacán jelentékeny számban találtak a Szovjetunióból származó értékekkel kereskedő embereket. De voltak olyanok is, akik egész vasúti kocsirakományt hoztak haza – sőt traktort is – mint magántulajdont. [...] Az egyik megszálló csapat körletéből érkezett magánlevélben egy fényképet talált a levélcenzúra. A fénykép hatalmas tömegsírt ábrázol, tele meztelen hullákkal. A kis méretű képet megnagyíttattam; felismerhető több asszony- és gyermekhulla is a sírban, és a sír szélén egy magyar zászlós áll, félrecsapott sapkában, röhögve, szája szélén cigaretta. [...] Bebizonyosodott, hogy a tömeggyilkosságot német terroralakulat hajtotta végre, a tömegsírt egy magyar árkászszakasszal ásatták meg, amelynek a zászlós volt a parancsnoka. A zászlós pedig, hogy magát itthon »hős«-nek tüntesse fel, odaállt a sír mellé, és ebben a pózban lefényképezte magát. [...] Mindez mégsem volt általános. Nemcsak jelentések, hanem visszatért ismerőseim és barátaim közlése alapján állítom, hogy megszálló alakulataink, az összességet tekintve, jóval különbül viselkedtek mint a németek.”

Sokkal feketébb Rákosi forrás értékű elbeszélése, amit szemtanúként a Szovjetunióban 1942 novemberében létrehozott Rendkívüli Állami Bizottság keretében szerzett tapasztalatairól nyújt a magyar katonák kegyetlenségeit illetően. Halott katonáknál talált levelek, naplók és hadifoglyok elbeszélései alapján írja: „A partizánok és tényleges vagy vélt hozzátartozóik ellen elkövetett »megtorlások« leírásaiban hemzsegett az asszonyok, gyermekek megkínzása és meggyilkolása, falvak felégetése és kirablása. S mindez

cinikusan, kérgesen, minden emberi érzés vagy részvétel nélkül, közömbösen és megszokottan. S talán még rosszabbak voltak azok az otthoni levelek, ahol egyszerű asszonyok, valószínűleg családanyák, vagy »rendes« nők a világ legtermészetesebb hangján kérték a fronton levő férjüket, testvérüket vagy fiukat, küldjenek nekik rablott női holmikat, bekecseket, babát, gyerekjátékot és hasonlót. Volt, aki panaszkodott, hogy a többi ismerőse már mind kapott ilyesmit, csak még neki nem küldöttek.” De meglepő, amikor a visszaemlékező volt diktátor ő maga teszi hozzá, hogy „a magyar kegyetlenkedések kérdése nálunk elaludt, mielőtt jóformán felébredt volna”.

A Krausz Tamás és Varga Éva Mária szerkesztette dokumentumgyűjtemény fogadásának sodrában szinte ösztönösen megmozdult az „egymásra mutogatás” reflexe. Így szolgál a beidegződött „permanens áldozat” képe a történelmi múlttal való szembenézés megkerülésére. Márpedig a magyar megszálló csapatok németekkel karöltve elkövetett szörnyűségeinek szembeállításával az orosz katonák magyarországi garázdálkodásaival alapvetően téves. Magában az egyszerű időrendi, tehát ok- és okozati sorrend respektálása egy tárgyilagos átlagember számára is érthetővé teszi, anélkül, hogy igazolná a szovjet katonaság egy részének viselkedését a háború utolsó fázisában.

De a kérdés gyökere sokkal mélyebb, és egyszerűen érthetetlen, hogy olyan történészek, akik szüntelen esküsznek keresztény civilizációjukra, semmibe veszik azt az eszmét, amely meghirdette az emberi nem egységét, és ezt az alapvető érvet félretéve olyanokat állítanak, hogy „a második világháborúban nincsen jó és rossz oldal. A szovjetek ugyanolyan bűnösök és gonoszak voltak, mint a nácik, s az olyan csatlós országoknak, mint hazánk, nem volt igazi mozgástere.”

Emlékeztetni kell tehát arra, hogy a német–magyar csapatok büntetetei premeditáltak voltak, előzetesen kidolgozott doktrínán, az emberi nem egyetemességének a tagadásán, egy részének a kizárásán és kiirtásán alapultak. Ezt az előre megfontoltságot és a szervezett tömeggyilkosságokat semmiképp se lehet egy lapon említeni a bosszúállás és a háború tüzeiben elkövetett cselekményekkel. Ami a „mozgástér” fogalmát illeti, úgy véljük, hogy aki ezt kitalálta, annak ellenére, hogy nagy történész volt (ha nem té-

vedünk, Ránki György), nem tett jó szolgálatot se a tudománynak (ahol gyakran katekizmusként ismételgetik, mintha a társadalmi-politikai élet nem egy bizonytalan folyamat lenne, hanem valami zárt szisztéma), se a politikai gondolkodásnak. Aki a lelkiismeretébe ütköző dolgokkal találja magát szemben, az mindig élhet a természeti jogból eredő szabadságával, tehát lehet öngyilkos, vagy lemond és beáll ellenállónak. Ennek felismerése a történész számára is etikai kérdés, az objektivitásra való törekvés nem mentheti fel a „jó” vagy „rossz” értékítéletének a kényszere alól. És bármilyen katasztrofális volt is a sztálinizmus, elsősorban a kapitalizmus elleni harc szempontjából a II. világháborúban a „jót” a Szovjetunió és a Vörös Hadsereg testesítették meg, a „rosszat” pedig a III. Birodalom és csatlós államai.

Mindezt összefoglalhatjuk Enzo Traverso történész következő megállapításával: „A fasiszmus elleni küzdelemnek szüksége volt egy reményre, egy egyetemes és felszabadító üzenetre, amit akkor egyedül az 1917-es forradalom országa látszott nyújtani. Ha ezeket az értékeket milliók szemében egy olyan totalitárius diktatúra testesítette meg, mint a Sztáliné – és ez volt a kommunizmus tragédiája a XX. században – ez pontosan annak tudható be, hogy ennek a természete teljesen más volt, mint a fasiszmusé. Íme, amit a liberális antitotalitarizmus képtelennek látszik megérteni.”

Gyóni Gábor: *Megszállás, népiertás a Szovjetunióban*¹

Én magam nem vagyok hadtörténész, és nem a második világháború története a szűkebb szakterületem, mégis azt a felkérést kaptam, hogy részt vegyek a „A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban” c. dokumentumgyűjtemény ismertetésében. Ezért talán kicsit személyes jellegű lesz a mondanivalóm.

A felkérés egyrészt megtisztelő volt, másrészt viszont nagyon nehéz helyzetbe hozott. Nem csak azért, mert nem a második világháborúra specializálódtam, és nyilván ebben a teremben is sokan ülnek, akik nálam jóval alaposabb ismerői e háború hadtörténetének. A helyzet azért is nehéz, mert ezen dokumentumgyűjteményt olvasva elkerülhetetlen egyfajta morális állásfoglalás, amely számunkra, magyarokra nézvést különösen nehéz, hiszen a dokumentumgyűjtemény elsősorban a miáltalunk a Szovjetunió területén a második világháborúban elkövetett bűncselekményeket tárja fel.

Azt mondom, „mi”, és nem azt, hogy „ti”, vagy hogy „ők”. Nem célom a tagadás, az önmentegetés, a felelősség áthárítása. Bár Sztálin egyszer egy ún. külügy kapcsán azt mondta, „a fiúk nem felelnek az apjukért”, de szerintem a fiúk igenis, legalábbis a moralitás szintjén, felelnek apáikért (ezt annál is inkább mondom, mivel az én egyik dédnagyapám, akit úgy hívtak, Topolai Vince, a 2. magyar hadsereg kötelékében harcolt, s ott is esett el). Ez a kiindulópontom patrióta meggyőződésemből ered. A legnagyobb magyar gondolkodók, mint például Széchenyi István, Ady Endre, Szekfű Gyula, Bibó István vagy a népi írók legjobbjai, akiket bizonyos értelemben szellemi mestereimnek tartok, őszintén, becsülettel, ha úgy tetszik kíméletlenül hívták fel a figyelmet prob-

¹ oroszvilag.hu, 2013. március 11. <http://oroszvilag.hu/?t1=tortenelem&hid=3894/>

lémáinkra, hiányosságainkra, rövidlátásunkra, az elszámoltatásokra. Igaz, ők is azt mondták, „mi”, és nem azt, hogy „ti”, s ez nagyon fontos különbség. Ez a kiindulópont szerintem felelősségteljesebb, őszintébb, és kétségkívül intellektuálisabb is, mint a például az Ady, Szekfű vagy a népi írók által is – helyesen – ostromozott romantikus-nacionalista, önfelmentő, fellegjáró nemzetfelfogás; vagy mint az „ezek vagytok ti” típusú – már-már a rasszizmus határát súroló – ujjal mutogatás.

Fontos és bátor könyvet állított tehát össze a szerkesztőbizottság.

Fontos, mert az elmúlt évtizedekben jórészt a hallgatás homálya borította azt a terrort, amelyet a megszálló magyar alakulatok követtek el a Szovjetunió területén a második világháborúban. A hallgatásnak sejthetően politikai okai voltak, amennyiben a második világháború után Magyarország is a szocialista táborba tartozott, s ennek okán fátylat borítottak a közös múlt ezen tragikus eseményeire. Fontos tehát, hogy múltunk ezen szeletét is megismerjük. Bár identitást nem lehet múltbeli bűnökre építeni, mert az a közösség, amely ezt teszi, saját maga sírját ássa, de mi történészek vagyunk. Igaz, ami igaz, a történelem nagyon fontos része az identitás megalkotásának, s bizony nem ritka, hogy történészek ilyen vagy olyan rezsimek ideológusaivá válnak, főleg mostanság régiókban, de én úgy gondolom, hogy ez a forrásgyűjtemény elsősorban szakmai és nem ideológiai ihletésű.

Bátor, mert Magyarországon az elmúlt években megkezdődött a hazánkat romba döntő; legfontosabb nemzeti célunkat, az igazságos területrendezést zátonyra juttató; magyar emberek százazeit mérszárszékra küldő Horthy-rendszer óvatos rehabilitációja, beleértve a Szovjetunió ellen indított háború kérdését is.

Egyetértek azokkal a történészekkel, akik szerint a magyar vezetés súlyos hibát követett el a Szovjetunió megtámadásával, amelyre semmilyen geopolitikai oka nem volt, hiszen – ellentétben Finnországgal vagy Romániával – nekünk nem voltak területi sérelmeink vagy követeléseink a Szovjetunióval szemben. (Amikor már kezdett égni a lábunk alatt a talaj, s világos volt, hogy a Szovjetunió elleni villámháborús tervekben nem lesz semmi, 1942 elején a magyar vezetés, éppen arra hivatkozva, hogy nekünk nincsenek is területi követeléseink a Szovjetunióval szemben, próbálta mérsékelní a németek által követelt csapatok mennyiségét).

A dokumentumkötet a magyar „rendfenntartó” erők, különösen a Csernyigovi területen és Belorussziában, valamint a 2. magyar hadsereg hátszágában, Voronyezs környékén elkövetett bűncselekményeit mutatja be. 1941 októberében került sor Vinnyicában a Magyar Megszálló Csoport Parancsnokság létrehozására. A dokumentumkötetben az első, magyarokhoz köthető terrorakciók 1941 decemberétől datálódnak. A szovjet civil lakosság elleni terrortevékenység 1942 közepétől vált élénkebbé. Ekkor jelent meg Szombathelyi Ferenc aláírásával a 10. számú direktíva, valamint egy, a partizánok elleni harcra vonatkozó instrukció, amely a civil lakossággal szembeni legkeményebb fellépést javasolta. A direktíva lényegében szabad kezet adott a civil lakossággal szembeni terrorra. A dokumentum szellemisége megfelelt a náci fajelméletnek. Eszerint különböző kategóriákba sorolták a Szovjetunió népeit, az ukránokat valamivel az oroszok fölé emelve, s a zsidók „maradéktalan kiirtását” javasolva, ami már nem pusztán megfélemlítő terror, hanem népirtás.

Ki a felelős? Egyetértve a kötet főszerkesztőjével, „A fő felelőség elsősorban a Wehrmacht és szövetségesei katonai alakulatainak parancsnokait és a hitleri csendőrhadtestek, az SS csapatparancsnokait, a Gestapo főnökeit, a városok és falvak polgármestereit, parancsnokait és kollaboráns helyi kiszolgálóit, a hadifogolytáborok és a náci hatalmat gyakorlók más megbízottait terhelik.” De sajnos bizonyos esetekben többről van szó, mint a parancs kényszerű végrehajtásáról. Az előszóban idézik egy katona már-már büszkélkedő hangvételű levelét: „Mikor a faluba értünk, a legelső három házat én gyújtottam fel. Ott a férfiakat, nőt, gyermeket megöltük és a falut felégettük... A kiváló magatartású huszáraink a falut felgyújtották, a harmadik század rakétával gyújtogatott.” Vajon mi magyarázza ezt a kegyetlenséget?

Mihail Romm kiváló dokumentumfilmjében, a Hétköznapi fasiszmusban láthatók olyan képek, melyeken a német katonák úgy fotózkodnak az agyonlőtt civilekkel, mint a vadászok a kilőtt, halomra hordott vaddisznókkal vagy fürjekkel. Ezt a magatartást az ellenfél teljes megvetése, dehumanizálása okozza. Mint a Bevezetőben is szó esik erről, ebben meghatározó szerepe volt a náciizmusnak, a fajelméletnek, annak a közegnek, amely „felnevelte”, „kitermelte” ezeket az embereket. Ám a gyökerek, meg lehet, mé-

lyebbek ennél. Egyetemi tanulmányaim idején lehetőségem volt a kiváló orosz hadtörténész, „katonai antropológus”, Olga Szergejevna Porsnyova kurzusait látogatni, akinek az óráin sok szó esett az Oroszország területén elkövetett erőszakos cselekményekről. Mint kiderült, a németek már az első világháborúban is jóval kegyetlenebbül léptek fel a keleti fronton a civil lakossággal szemben, mint a nyugati országokban, és agresszívabban, mint a jelentős részt szlávokból és magyarokból álló Ausztria-Magyarország katonái. Mintha a keleti, „barbárnak” tekintett népekkel szemben megengedhetőbbnek bizonyult volna a barbárság. Bizony, most is megállnak Claude Lévi-Strauss általam gyakran idézett szavai: „mert az a barbár, aki hisz a barbárságban.”

A nácik a Szovjetunió ellen más jellegű háborúval készültek, mint a nyugati országokkal szemben. A Szovjetunió esetében a civil lakosság rabszolgasorba süllyesztése, részleges vagy teljes kiirtása, deportálása, gazdasági kifosztása, a terület német kolonizációra való előkészítése volt a cél. A német új rend alapjait Kelet-Európában az ún. Ost-tervben határozták meg 1941 és 1942 folyamán (több variánsa is létezik). Eszerint a németek által megszállt szovjet területeken csak 14 millió szláv lakos maradhatott volna, miközben 4,5 millió németet telepítettek volna be. A zsidókra azonnali teljes kiirtás várt. A balti népek részt vehettek volna az elfoglalt területek igazgatásában. A „lengyel kérdést” kiirtással és kitelepítéssel oldották volna meg, az ukránok és a beloruszok 65 %-át Szibériába telepítették volna, a többire rabszolgasors, a nordikus, szőke kékszemű gyerekekre elnémetesítés várt volna. A csehek felét kitelepítették, másik felét elnémetesítették volna. Az alacsonyabb rendűnek tekintett oroszokat egy javaslat szerint kiirtották volna, lehetővé téve nordikus jegyekkel rendelkezők számára az elnémetesedést, más javaslat „beírta volna” az oroszok rabszolgasorba döntésével, biológiai alapjaik aláásásával.

A németek szerepét itt is szükséges kihangsúlyozni, hiszen, mint ez a dokumentumokból kiderül, a Szovjetunió civil lakossága elleni terror a német megszálló politikába illeszkedett. Több vallomás is megerősíti a németek folyamatos nyomásgyakorlását, buzdítását a civil népességgel szembeni terrorra, mondván, „háború idején mindent szabad”. Zachár Sándor vezérkari tiszt, a magyar hadsereg keleti megszálló csoportja egykori törzsparancsno-

kának kihallgatási jegyzőkönyve szerint Hitler 1941 őszén, kelet-porosországi találkozásán követelte Horthytól, hogy a magyar csapatok vegyenek részt Ukrajna megszállásában, s a rend biztosítása érdekében a legkegyetlenebb megfélemlítő, megtorló intézkedéseket fogantossítsák, biztosítva az élelem, nyersanyag kiszípolozását. Szabó László vezérőrnagy vallomása szerint a német parancsnokság előtt el kellett számolni a felégetett házakkal és a kiirtott lakosokkal, ezért pontos kimutatásokat készíttetek erről.

E megszálló politika dokumentumait tartalmazza a könyv: emberek elevenen való elégetését, akasztásokat, falvak tűzészégi tűzzel való lövetését, civilek kihajtását aknamezőkre, nők tömeges megérőszakolását, fosztogatásokat. Csak egyet lehet érteni Ehrlich Géza vezérőrnagy szavaival, melyeket 1947. október 31-én csernyigovi vallomása során tett: „Küldetésünk mocskos volt és alantas.” Persze, jó emberek mindig akadnak, a legnagyobb embertelenségben is. A magyar hadsereg katonáinak pozitív tetteiről Bálint József: A Szovjetunió gazdasági kifosztása dokumentumokban elbeszélve c. könyve hoz példákat. Egyetértve Krausz Tamás előszóban írott szavaival, „A jóság és a gonoszság, mint általános, de történelmileg változó erkölcsi vonatkozások nem köthetők népekhez vagy nemzetiségekhez, hanem csupán egyénekhez, esetleg egyes társadalmi csoportokhoz. Ilyen, erkölcsi értelemben csak a különböző fegyveres csoportok, egységek, hadseregek, politikai képződmények és államok minősíthetők.”

Reméljük, mint ahogy az előszóban is említés esik erről, a most megjelenő könyv ihletőleg fog hatni a tekintetben is, hogy összeálljon egy ugyanilyen magas színvonalú, szakszerűen jegyzetelt, gondozott dokumentumgyűjtemény a szovjet Vörös Hadsereg magyarországi büntetteiről is, s ennek alapján egy történeti analógia is felállítható. A cél nem a sebek felszogatása, hanem egy szakmai diskurzus megindítása.

Sz. Bíró Zoltán: *Akik meggyőződésből kollaboráltak¹*

A II. világháború történetének könyvtáryi az irodalma. Mégis – hiába telt el immár csaknem hét évtized a világégés befejezésétől – újabb és újabb szempontok merülnek fel a háború történetével kapcsolatban. Ugyan a kollaboráció jelenségének kutatása távolról sem új keletű – még a Szovjetunió tekintetében sem –, ám az a nemrég Moszkvában megjelent kötet, amely két egykori szovjet állampolgár németekkel való együttműködéséről számol be, mégis figyelmet érdemlő újdonságnak számít. Az Oleg Budnyickij és Galina Zelenyina által szerkesztett könyv² a megszállókkal való együttműködés egy eddig kevésbé feldolgozott vonatkozását mutatja be. Mégpedig azok kollaborálását, akik az együttműködést nem kényszer hatására és nem is a túlélési akarás hétköznapi terhe alatt választották, hanem elvi megfontolásból. Azért, mert eszmei ellenfelei voltak a bolsevizmusnak, illetve mindannak, amit az új hatalom 1917 után rájuk kényszerített. A közelmúltban megjelent kötet két ilyen „eszmei kollaboráns”³ három írását adja közre,

¹ *Világtörténet*, 2013. 4. sz. Az írást azért közöljük, mert a kollaboráció problematikája felmerült a kötet vitájában is, s mint ilyen, egyfajta hozzászólás a problémakörhöz. (A szerk. megjegyzése.)

² „Свершилось. Пришли немцы!” Идеиный коллаборационизм в СССР в период Великой Отечественной войны, Москва, 2012. („Beteljesült. Megjöttek a németek!” Eszmei kollaboráció a Szovjetunióban a Nagy Honvédő Háború idején)

³ Nehéz pontosan meghatározni a németekkel való együttműködésnek azt a típusát, amelyet a könyvben szereplő írások szerzői képviseltek. És ez nem fordítási probléma, hiszen a kötet szerkesztői által használt jelzős szerkezet, az „идейный коллаборационизм” gond nélkül fordítható „eszmei kollaborációként”. A kérdés inkább az, hogy maga a szerkesztői koncepció meggyőző-e, vagyis a kötetben bemutatni kívánt jelenség épp ezzel

megmutatva a megszállókkal való együttműködésük hátterét és döntésük indítékait.

Mindeddig keveset tudhattunk ezekről az emberekről. Az azonban eddig sem volt kétséges, hogy a bolsevik rendszernek még a '30-40-es évek fordulóján is sokan lehettek ellenfelei, még ha ezt nem is fejezték ki tevőlegesen. A rendszerrel szembeni elégedetlenségnek számos oka lehetett. A kötet szerkesztői bevezető tanulmányukban több ilyen körülményre is felhívják a figyelmet. Mindenekelőtt arra, hogy a Szovjetunió-beli életkörülmények, a mindennapi élet feltételei – többek között épp az erőltetett iparosítás következtében – már a háború előtt is rendkívül szegényesek, sőt kifejezetten nyomorúságosak voltak. És ez éppúgy vonatko-

a a szövszerkezettel írható-e le a legpontosabban. Az világos és egyértelmű, hogy a kötet írásainak szerzői nem direkt kényszer hatására és nem is a túlélni akarás ösztönének engedve vállalták a németekkel való együttműködést. Ők azért voltak hajlandók kollaborálni, mert gyűlölték a bolsevizmust, és mert nem ismerték, avagy súlyosan félreismerték a németek háborús céljait. Ám az több mint kétséges, hogy ez a két „körül-mény” önmagában elégséges lenne ahhoz, hogy „eszmei kollaborációról” beszélhessünk, vagyis olyanfajta magatartásról, amelynek következetesen végiggondolt „eszmei” alapjai lennének. A kötetben közölt írások szerzői esetében ez az „eszmei” alap kezdetben kimerült annak feltételezésében, hogy a németek támadása nyomán összeomlik a gyűlölt bolsevik rendszer, majd – miután a németek dolguk végeztével eltűnnek – létrejön valamilyen élhetőbb világ. Később – megtapasztalva a német megszállás hétköznapijait – mindez átalakult – köszönhetően Vlaszov színre lépésének is – és a kollaboránsok egy része kezdett „belekapaszkodni” a „harmadik út” koncepciójába, vagyis annak feltételezésébe, hogy egyszerre lehet elutasítani mind Sztálint, mind pedig Hitlert. Csakhogy e „koncepció” érvényre juttatásának egy pillanatig sem volt realitása. Ráadásul, Vlaszov is csak azt követően vált a „demokratikus Oroszország” szószólójává, hogy a németek fogságába esett, vagyis politikai fordulatát nem valamiféle belső önvizsgálat, avagy eszmei meghasonlás váltotta ki, hanem radikálisan új és egyben kiszolgáltatott élethelyzete. Következésképpen nagyon is kérdéses, hogy a kötet szerzői által követett magatartás mennyiben tekinthető „eszmei kollaborációnak”. Ennek ellene – jobb híján – magunk is használni fogjuk e kétséget keltő jelzős szerkezetet.

zott a vidéki, mint a városi életre. 1941 nyarán, amikor a Szovjetuniót megtámadták, az ország alig egy évtizedre volt a kolhozosítástól, illetve a jelentős részt épp ennek következményeként lecsúszó 1932-33-es nagy éhínségtől. Az utóbbi a Szovjetunió teljes területén mintegy 7-7,5 millió ember éhhalálát okozta. És akkor még nem tettünk említést az egyre többeket elérő deportálásokról, a politikai terrorról és annak 1937-es betetőzéséről. Mindennek rendkívül súlyos társadalmi ára volt. Mindennél meggyőzőbben mutatják ezt a korszak demográfiai adatai. Mindenekelőtt a várható élettartamra vonatkozó mutató. Ez ugyanis a háborút közvetlenül megelőző évben a szovjet férfiak esetében már csak 38,6 év volt, míg a nőknél 43,9.⁴ Ezek az adatok lényegében megegyeztek az Orosz Birodalom századfordulós mutatóival, és mintegy 20 évvel voltak rosszabbak, mint a korabeli Angliáé. Ráadásul mindez nemcsak a még mindig magas csecsemőhalandósággal függött össze, hanem jelentős részben azzal, hogy a '30-as évek végén az elhalálozottak fele a 16 és 49 év közti korosztályhoz tartozott, míg ötödük a 16 és 29 év közöttihez.⁵ Mindez azonban nem a terror következménye volt elsősorban – bár nyilvánvalóan az is közrejátszott ebben –, hanem leginkább a mindennapos nélkülözésekből, alultápláltságból, alacsony szintű egészségügyi ellátásból, vagyis az általános szegénységből fakadt.

De nemcsak a hétköznapi élet nyomorúsága taszított el sokakat a bolsevik rendszertől, de annak militáns egyház- és vallásellenessége is. A bolsevik vezetés – miután 1935-ben a soros népszámlálás nyomán kénytelen volt szembesülni azzal a ténnyel, hogy közel húsz évvel hatalomra kerülésük után a lakosság jelentős része továbbra is hívő – látványos egyházellenes kampányba fogott. Ennek pedig az lett a következménye, hogy míg e kampány előtt a Szovjetunióban mintegy húszezer templom, zsinagóga és mecset működött, addig 1941 elejére számuk már ezer alá csökkent. Ezzel párhuzamosan a különböző felekezetekhez tartozó klérus létszáma is erősen megfogyatkozott, a korábbi huszonnégyezer-

⁴ Сахаров А. Н.–Жиromирская В.Б.: *Облик народа к началу Великой Отечественной войны* // Народ и война. Очерки истории Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. М. 2010. стр. 32–33.

⁵ Уо. стр. 33.

ról ötezer-hatszázra. Ráadásul a megmaradtak fele a Moszkva által 1939-1940-ben megszerzett új területeken – Nyugat-Beloruszsiában, Nyugat-Ukrajnában és Besszarábiában – teljesített szolgálatot.⁶ Vagyis a rendszerrel nemcsak annak szegényes életfeltételei és terrorja miatt voltak sokan elégedetlenek, de istentagadó természete miatt is. Ez az utóbbi kiváltképp a parasztokat tette felettébb bizalmatlanná. Körükben sokan hittek annak a '30-as évek második felében széles körben terjedő szóbeszédnek, hogy a sátáni rendszer hamarosan összeomlik, merthogy „rövidesen háború lesz, idegen hadseregek törnek be Oroszországba, és a kolhozokat felszámolják...”⁷

Mindazonáltal a rendszerrel való nyílt szembehelyezkedést a németek és szövetségeseik megérkezése előtt csak nagyon kevesek merték vállalni. Mindez értelmetlennek, reménytelennek és feleslegesen kockázatosnak tűnt. A németek megérkezésével azonban megváltozott a helyzet. Az új feltételek mellett immár „sokan” választották a megszállókkal való együttműködést. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a rendszerrel szembeni elégedetlenség, avagy a kifejezett rendszerellenesség feltétlenül elvezetett volna a megszállókkal való együttműködéshez.

Számos példát találni arra – a kötet bevezetője is több ilyenre utal –, amikor a bolsevizmussal szembeni „igazolt” elégedetlenség nem „csapott át” kollaborálásba. És persze ennek ellenkezőjére is akadt jócskán példa. Vagyis arra, amikor valaki késznek mutatkozott annak ellenére is a megszállókkal való együttműködésre, hogy korábban a szovjet rendszer támogatójának, sőt kifejezett támaszának számított.⁸ Azaz a szovjetellenességből még nem következett feltétlenül a megszállók kiszolgálása, miként a korábbi rendszerhűség sem jelentett garanciát arra, hogy valaki ne váljék kollaboránssá. Ugyanakkor arra a kérdésre is nehéz válaszolni, hogy va-

⁶ Lásd a kötet bevezető tanulmányát: Будницкий, О. В. – Зеленина, Г. С.: *Идейный коллаборационизм в годы Великой Отечественной войны* // „Свершилось. Пришли немцы!”, стр. 7.

⁷ Фицпатрик, Ш.: *Сталинские крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е годы деревня*. М. 2001. стр. 13.

⁸ Ермолов, И.: *Три года без Сталина. Оккупация: советские граждане между нацистами и большевиками (1941–1944)*. М. 2010. стр. 31.

lóban sokan voltak-e azok, akik vállalták a megszállókkal való együttműködést. Már csak azért is nehéz e kérdésre választ adni, mert előtte azt is tisztázni kellene, hogy mi tekinthető egyáltalán kollaborálásnak. Ez ugyanis egyáltalán nem nyilvánvaló. Vannak persze vitán felülálló esetek, mint amilyen a megszállók fegyveres támogatása, akár katonaként, akár rendfenntartóként. És nyilván ebbe a kategóriába tartozik az is, aki kész a megszállók politikai támogatására, akár az új adminisztráció részeként, akár az új hatalom propagandistájaként. De vajon kollaborált-e az, aki korábbi posztján maradt és egy dohánygyár, avagy a helyi állatkert igazgatójaként a megszállás idején is tovább dolgozott? Mi lett volna ebben az esetben a helyes magatartás? Mindent hátrahagyva elmenekülni? Partizánnak állni, avagy ott maradni és óvni, ami még óvható? A Don melletti Rosztovban, például, a megszállást követően mind a dohánygyár igazgatója, mind a városi állatkert vezetője a helyén maradt. Olyannyira, hogy miután a németeket kiűzte a visszatérő Vörös Hadsereg, akkor is posztjukon maradtak.⁹ Vagyis föl nem merült bennük, hogy a visszavonuló megszálló erőkkal együtt nekik is menekülniük kellene. Nyilván úgy gondolták, hogy

⁹ A bemutatott kötet bevezető tanulmánya számol be a rosztovi igazgatók esetéről. (Lásd: Будницкий, О. В. – Зеленина, Г. С.: *Идейный коллаборационизм в годы Великой Отечественной войны* // „Свершилось. Пришли немцы!”, стр. 6.) Az azonban végül nem derül ki, hogy a szovjet csapatok visszatérésekor miként alakult a sorsuk. Lehet, hogy posztjukon maradhattak, lehet, hogy nem. Különböző okok miatt inkább az utóbbi változat a valószínűbb. A visszatérő szovjet hatóságok ugyanis rendkívül bizalmatlanok voltak mindenkivel szemben, akik a megszállt területen rekedtek. Valerij Vasziljev, a vinnyicai terület megszállását feloldozó dokumentumkötet egyik bevezető tanulmányának szerzője írását egy mogiljovi szemtanú visszaemlékezésére hivatkozva a következőkkel zárja: „...a szovjet hivatalnokok még a góttól túlélő zsidókat is nyíltan kollaborálással vádolták. A megszállókkal való potenciális együttműködéssel gyanúsítva őket, azt kérdezték tőlük: 'Ha túl tudták élni, akkor ez miképpen volt lehetséges?' Ezért aztán az emberek igyekeztek semmit se mesélni a megszállásról, a városok és a kis települések lakói pedig gyakran cserélték a személyi igazolványukat, nevüket, születésük helyét és idejét.” (Васильев, В.: *Оккупационный режим и население* // Жизнь в оккупации. Винницкая область 1941–1944 гг. М. 2010. стр. 47.)

semmi rosszat nem következett el. De vajon a visszatérő szovjet hatóságok is így gondolták-e? A helyükön maradó igazgatók pedig biztosak lehettek-e abban, hogy amiként ők, úgy a helyreállított bolsevik hatalom képviselői is így gondolják-e majd? Ez egyáltalán nem volt magától értetődő. Mint ahogyan az sem, hogy kollaboráns-e az, akit német nyelvtanárként a megszálló hatóságok tolmácsolásra kényszerítenek. Kiváltképp kényessé válik ez a kérdés, ha a sors ráadásul úgy hozta, hogy tolmácsként kénytelen volt elfogott ellenállók, avagy ellenállónak vélt civilek kihallgatásán is részt venni. Mi a bűne? Volt-e bűne? Hol húzódik itt a határ? És együttműködőnek kell-e tekinteni azt, aki a megszállt terület valamilyen helyreállított üzemében egyszerű munkásemberként dolgozott, mert valamiből mégiscsak meg kellett élnie? És kollaboráns-e az a mérnök, aki előbb segített valamilyen lerombolt, avagy részben leszerelt üzem újraindításában, majd működtetésében? És rossznéven vehető-e a parasztoktól, hogy készek voltak továbbra is a földeken dolgozni? Azokon a földeken, amelyeket ugyan nem kaptak vissza, de nem is tartoztak a kolhozokhoz, merthogy azokat immár átnevezték „közösségi gazdaságoknak”.

És miután többé-kevésbé tisztáztuk a kollaboráció fogalmát – már amennyire e kérdések egyáltalán tisztázhatóak –, azt is világossá kell tenni, hogy voltaképpen hányan kerültek abba a helyzetbe, hogy „kollaborálhassanak”, vagyis a teljes szovjet népesség mekkora része rekedt a megszállt területeken. Egyelőre azonban még erre a kérdésre se tudjuk a pontos választ. Amit tudunk, az az, hogy azon az 1,9 millió négyzetkilométernyi területen,¹⁰ amely a németek és szövetségeseik kezére került, a háború kitörése előtt mintegy 85-88 millió fő élt,¹¹ vagyis a Szovjetunió korabeli teljes

¹⁰ Lásd: Население России в XX веке. Исторические очерки. т.2. 1940–1959 гг. М. 2001. стр. 61.

¹¹ А Народное хозяйство СССР в Великой Отечественной войне. 1941–1945. Статистический сборник. (М. 1990. стр. 21.) с. kötet 84,9 millió főben határozza meg az utóbb megszállás alá került területeken 1940-ben élők számát. Ezzel szemben a Население России в XX веке. Исторические очерки. т.2. 1940–1959 гг. (М. 2001.) с. tanulmánygyűjtemény – azon közléséből kiindulva, hogy az orosz tagköztársaság utóbb idegen felügyelet alá vont területein a háború kitörése előtt közel 30 millióan éltek (lásd az említett kötet 49. oldalán), míg a Szovjetunió

népességének 44-46 százaléka. Ez azonban nem jelentette azt, hogy miután kitört a háború, mindenki, aki korábban ott élt, a megszállt területeken is maradt. Részben az e területekről korábban behívott hadkötelesek, részben az evakuálás során a térségből áttelepítettek, részben pedig a spontán menekülők jelentős mértékben csökkentették az idegen felügyelet alá kerültek számát.

Mindeközben a lakosság szervezett kivonása az ország nyugati részének különböző területeiről felettébb egyenetlenül valósult csak meg. A közel 3 milliós Litvániából, például, csak húszezer embert tudtak evakuálni, vagyis a lakosság mindössze 0,07 százalékat, merthogy e nemrég Szovjetunióhoz csatolt tagköztársaságot a német csapatok négy nap alatt lerohanták. Lényegében ugyanaz a helyzet alakult ki Lettországból is. Innen a lakosság 2 százalékat tudták kimenekíteni. A nyugati határtól legtávolabb eső balti tagköztársaság, Észtország esetében már valamivel sikerebb volt e művelet, de a kimenekítettek aránya itt sem haladta meg a 6 százalékot. Vagyis a szovjet hatóságok az 5,7 millió össznépességű három balti tagköztársaságból – nyilván a helyi lakosság jelentős részének ellenkezése miatt is – mindössze 120 ezer embert tudtak az ország belső területeire áttelepíteni.¹² Ennél hatékonyabban alakult az evakuálás Ukrajna esetében. Itt az akkor 41 milliós népességből mintegy 4 millió főt sikerült kimenteni, míg a 9 milliós Belorussziából 1,5 milliót.¹³ E műveletek és a már említett egyéb körülmények következtében valószínűleg mintegy 70 millió ember rekedhetett a megszállt területeken. Ebből kevesebb, mint 30 milliót tett ki az orosz tagköztársasághoz tartozó területeken élők száma, míg mintegy 40 milliót a Baltikumban, Belorussziában, Ukrajnában és Moldáviában élők. Miután pedig a szovjet hatóságok nemcsak gyárakat és üzemeket telepítettek át az ország belső területeire, hanem a hadköteles kortól néhány évvel fiatalabb fér-

többi megszállt nyugati tagköztársaságában mintegy 60 millióan (lásd a szóban forgó kötet 16. oldalának táblázatát) – arra enged következtetni, hogy ez a szám akár a 88 milliót is elérhette.

¹² Lásd: Население России в XX веке. Исторические очерки. т.2. 1940–1959 гг. М. 2001. стр. 70.

¹³ Lásd: Uo. стр. 71–72.

fiakat is, a Szovjetunió megszállt részein túlnyomó többségében – mintegy háromnegyed részben – nők maradtak, míg a kisebbségben lévő férfiak nagy része vagy idős ember, vagy még gyermek volt. A fiatal, ám még nem hadköteles férfiakra ugyanis Moszkva stratégiai tartalékként tekintett, és igyekezett minél nagyobb számban kimenekíteni őket. Ez jórészt sikerült is.

A megszállás a mindenkori frontvonal közelében még közvetlen katonai felügyeletet jelentett, míg a harctértől távolabb eső részekben az új hatalom már civil adminisztráció révén igazgatta az ott élőket. Berlin az elfoglalt szovjet területeken négy ún. „birodalmi komisszariátust” tervezett kialakítani.¹⁴ Ebből kettő létre is jött. A balti térséget és Belorusszia északi részét magába foglaló „Ostland”, illetve az ukrán tagköztársaság jelentős részére kiterjedő „Ukrajna”. A tervbe vett „Kaukázus” és „Moszkva” nevű adminisztratív egységek azonban a német háborús célok teljesületlensége miatt nem kerültek felállításra.

A megszállt hatóságok sem de jure, se de facto nem tettek érdemi különbséget az elfoglalt területek civil lakossága és a hadifoglyok „mozgatása” között.¹⁵ Ez mindennél világosabban mutatkozott meg a kényszerdeportálások gyakorlatában. A civil lakosság ez ellen nem tehetett semmit. Ha megpróbált ellenállni, akkor erőszakkal vitték el és kényszerítették munkára. Ugyanakkor a munkavégzés a megszállt területeken is kötelező volt mindenkinek. Ez éppúgy vonatkozott a városi, mint a falusi lakosságra. Legfeljebb annyi volt az egyes megszállt területek közti különbség, hogy míg e szabály a németek felügyelte területeken a 18 és 45 év közti korosztályra vonatkozott, addig a románok ellenőrizte besszarábiai és dél-ukrajnai ún. „Transznisztriaiban” a 16 és 40 év közöttiekre. Elvileg az üzemekben a napi munkaidő 11-12 óra volt, míg a földeken napkeltétől napnyugtáig tartott. Az aratási időben még a 10-12 éves gyerekeket is kihajtották a földekre.¹⁶ Aki pedig nem engedelmeskedett, avagy lazsált, az azt kockáztatta, hogy

¹⁴ Lásd: Князьков, А. С.: *Оккупационный режим. Партизанское движение // Война и общество. 1941–1945.* кн. 2. М. 2004. стр. 265.

¹⁵ Lásd: Уо. стр. 267.

¹⁶ Lásd: : Васильев, В.: *Оккупационный режим и население // Жизнь в оккупации. Винницкая область 1941–1944 гг.* М. 2010. стр. 40.

németországi kényszermunkára hajtják, avagy a környék valamely munkatáborába zárják.

A megszállt területeken maradtak közérzetét és politikai hangulatát számos körülmény befolyásolta. A Szovjetuniónak azokon a részein, amelyek közvetlenül a honvédő háborút megelőző években kerültek Moszkva fennhatósága alá többnyire bizakodóan fogadták a német erőket. Az ott élők jelentős része késznek mutatkozott a megszállókkal való együttműködésre. Mindez a német csapatok megjelenésekor nem egy esetben öltött erőszakos formát és fejeződött ki véres zsidóellenes pogromokban. Az NKVD-börtönök megnyitása és az ott elkövetett tömeggyilkosságok közszemlére tétele, együtt annak folyamatos sulykolásával, hogy a lakosság ellen elkövetett bolsevik gaztettek mögött a zsidók és a „zsidó bolsevizmus” áll, pillanatok alatt megtette hatását. Ennek nyomán Rigától Vilniuson át egészen Lvovig gyilkos pogromok söpörtek végig a szovjet hatalom helyén épp berendezkedő, ám a „népi dühöt” lefogni nem akaró megszálló hatóságok szeme láttára.¹⁷ Mindazonáltal a lakosság együttműködési készsége nemcsak ezekre a frissen „szovjetizált” területekre volt jellemző, de az ország belső, a nyugati határtól távolabb eső részeire is. Az Ukrajna közepén található vinnyicai területen is kezdetben sokan reménykedve fogadták a megszálló erőket. Nincs ebben semmi meglepő, ha tudjuk, hogy az 1932-ben kialakított Vinnyica megyében az ott élő 3,5-4 millió lakosból csaknem félmillió ember vészett oda a *holodomor*, a nagy éhínség éveiben.¹⁸ Néhány évvel később, a *nagy terror* idején pedig közel húszezer embert tartóztatnak le a megyében, és közülük csaknem 14 ezret ki is végeztek.¹⁹ Mindezek után a terület lakóinak jelentős része érthető módon reménykedett abban, hogy a németek és szövetségeseik megjelenésével valami változni fog, a dolgok legalább egy kicsit jobbra fordulnak. A külvilágtól elzárt, ugyanakkor a sztálini propagandával szemben egyre bizalmatlanabbá váló szovjet emberek honnan is

¹⁷ Lásd: Dietrich Beyrau: *Преступление оккупантов // Жизнь в оккупации. Винницкая область 1941–1944 гг.* М. 2010. стр. 24.

¹⁸ Lásd: Васильев, В.: *Оккупационный режим и население // Жизнь в оккупации. Винницкая область 1941–1944 гг.* М. 2010. стр. 30.

¹⁹ Lásd: *Уо.* стр. 30.

tudhatták volna, hogy a megszálló erők célja a legkevesbé sem az ő életkörülményeik javítása lesz. Maguknak kellett megtapasztalniuk, hogy a megszálló erők teremtette új rend sokkal elviselhetlenebb, sőt borzalmasabb, mint volt a bolsevikoké.

A megszállt területeken uralkodó közhangulat alakulását pontosan és hitelesen mutatják meg azok a dokumentumok, amelyek az *Élet a megszállás körülményei között. Vinnyica megye 1941–1944* c. kötetben jelentek meg nemrég. E nagyszabású, csaknem kilencszáz oldalas, kiterjedt nemzetközi együttműködéssel létrehozott dokumentumkötet a megszállás hétköznapijainak számos vonatkozását mutatja be a megszálló hatóságok büntető politikájától, a holokauszton és az ellenállás különböző formáin át egészen a túlélés hétköznapi stratégiáig. A kötet dokumentumaiból világosan kiderül – és ezt maguk a németek is érzékelték –, hogy az elfoglalt területek lakossága már 1942 elejétől egyre határozottabban kezdte elítélni a megszálló erők magatartását és egyre rosszállóban tekintett jelenlétükre. A civil lakosság mind többeket érintő deportálása – átszállításuk németországi kényszermunkára – csak tovább fokozta a megszállókkal szembeni ellenérzést és a tőlük való félelmet. A németországi munkakörülményekről beszámoló első levelek megérkezése pedig mind többekben erősítette meg az elhatározást, hogy „el kell menekülni, semmiképpen sem szabad utazni!”

A Sztálingrád és a Kaukázus irányába indított újabb német támadás 1942 nyarán ismét óvatosságra intette a megszállt területeken élőket. Ebben a helyzetben újra a tűrést, a munkát, a hallgatást és legfőképpen a kivárást választották. Ugyanakkor 1942 elejétől a megszállt területek egyre nagyobb részén kezdett kibontakozni partizánháború. Ez Vinnyica megye délkeleti és déli részén azzal járt, hogy az ellenállók mind hatékonyabban tudták megakadályozni a learatott gabona Németországba történő átszállítását. Sőt, a partizánok – ráérezve arra, hogy miként nyerhetik el a megszállt területek lakosságának rokonszenvét – a visszatartott gabonát elkezdték szétosztani közöttük.²⁰ A németek sztálingrádi vereségét követően a partizánok tevékenysége a korábbiaknál is aktí-

²⁰ Lásd: Васильев, В.: *Оккупационный режим и население // Жизнь в оккупации. Винницкая область 1941-1944 гг.* М. 2010. стр. 45.

vabbá vált. Ekkor kezdődtek el az első kollaboránsok elleni átfogó akcióik. És a lakosság egyre nagyobb része kezdte a szovjet ellenálló csoportokat, ha nem is jelentős, de olyan reális erőnek tekinteni, amely kész és képes megvédeni őket attól, hogy elhajtsák megmaradt állataikat, elvegyék szegényes vagyonukat és kenyereiket, őket pedig kényszermunkára vigyék.

Érzékelve e mindinkább kiteljesedő érzelmi fordulatot a németek megpróbálták valamiképpen tenni ez ellen. Vinnyica megyében, például, ezt a lengyel hadifoglyok NKVD által elkövetett katonai tömeggyilkosságának bemutatásával, a tömegsírok 1943 áprilisában kezdődő feltárásával, az NKVD felelősségének széleskörű propagandájával próbálták elérni. E gáztett miatti szovjet felelősség bemutatása meg is tette a magáét. A sírok feltárásán dolgozó több német és egy nemzetközi bizottságot sokan még több száz kilométernyi távolságról is fölkeresték, csak hogy beszámolhassanak a szovjet belbiztonsági szervek korábban elkövetett rémtetteiről. Ugyanakkor a megszállt területek lakossága nemcsak erről számolt be, de kihasználva a helyzetet, megpróbált védelmet nyerni a bizottságoknál a helyi megszálló hatóságok túlkapásaitól, illetve sokan abbéli csalódottságuknak adtak hangot, hogy számos helyen továbbra is ugyanazok a helyi előljárók, mint akik voltak a bolsevikok idején. Ugyanakkor az NKVD 1937-1938-as tevékenységét feltáró német bizottság ukrán tolmácsa, aki egyben az ukrán nemzeti ellenállás aktivistája is volt, úgy találta, hogy 1943 nyarán miként korábban Sztálint, úgy már Hitlert se kedvelte a megszállt területek lakosságának nagy többsége. A dokumentumkötetben is szereplő feljegyzése²¹ szerint egy, a bizottságot felkereső értelmiségi ukrán nő arra a kérdésre, hogy miként viszonyul Hitlerhez és Sztálinhoz, némi gondolkodás után azt a többé-kevésbé akkor már jellemző választ adta, hogy neki Sztálin teljes mértékben közömbös, mert tőle semmi jót nem kapott. Ugyanakkor Sztálin idején mégiscsak volt munkája, háza, bútora, élete,

²¹ *Из воспоминаний переводчика комиссии по расследованию преступлений НКВД 1937-1938 гг. в Виннице М. Селешко о поведении представителей немецких оккупационных властей и положении населения города и области // Жизнь в оккупации. Винницкая область 1941-1944 гг. М. 2010. стр. 471-479.*

férje, és biztos lehetett abban, hogy ha nem avatkozik bele a politikába, akkor semmi sem történik majd vele. Hitler viszont mindent elvette tőle, beleértve a saját életével kapcsolatos bizonyosságot is, merthogy bármelyik pillanatban lelőhetik, avagy németországi kényszermunkára vihetik. „Így aztán miért is kellene Hitlert szeretnem?”²² – fejezte be választát az ukrán nő. Lényegében ugyanerre a hangulatváltásra hívta fel a figyelmet az ukrainai német adminisztrációban szolgáló Heinz von Homeier is egy 1943 októberében írt jelentésében. Az Alfred Rosenberg birodalmi miniszterhez intézett levél a megszállt területeken uralkodó hangulat átalakulását úgy írta le, mint ami a németekkel való kezdeti „látványos együttműködési készségtől” fokozatosan vezetett el a „bolsevizmusnak, mint kisebbik rossznak” az elfogadásáig. Holott korábban épp ennek az ellenkezője volt a jellemző, vagyis a „bolsevizmusban való csalódás, a tehetetlenség, a passzív ellenállás, majd a bolsevizmus tagadása” volt az uralkodó érzület. 1943 őszére azonban megfordult a korábbi tendencia és a megszállt területek lakossága az ellentámadásba lendült Vörös Hadsereget kezdte ismét csak úgy emlegetni, hogy „jönnek a mieink”. Ez egy évvel korábban még teljesen elképzelhetetlen lett volna. Akkoriban a megszállt területek lakossága a szovjet hatalomról csak mint a „korábbi kormányról”, avagy „azokról” beszélt, vagyis a bolsevik rendszert még nyelviileg is messze „eltartotta” magától. 1943 őszére azonban már más lett a helyzet. És ebben nem a szovjet ellentámadás játszotta a döntő szerepet, hanem a megszálló erők kegyetlen büntető politikája. Az a politika, amely kezdet kezdetétől ellenfelét a *keleti fronton* nem legyőzni akarta, hanem megsemmisíteni, nem megadásra kényszeríteni, hanem felkoncolni és erőforrásait kizsige-relni. E politika a megszállt szovjet területeken több mint 7 millió civil lakos legyilkolását, több mint 4 millió halálra éheztetését (illetve a fertőző betegségektől és az orvosi ellátás elmaradásából következő halálát) hozta magával. Ugyancsak e büntető politika következménye volt, hogy a németországi kényszermunkára elhajtott több mint 5 millió szovjet állampolgár közel fele (2,2 millió) nem élte túl a kegyetlen munkafeltételeket. Mindez azt jelentette, hogy a megszállt területen rekedt 70 millió civilből, akik

²² Lásd: Uo. ctp. 479.

döntő többsége nő, gyermek és idős ember volt, csaknem 14 millióan pusztultak el, vagyis minden ötödik azok közül, akiket a háború az idegen csapatok által elfoglalt területeken ért.²³ Ezek az adatok önmagukért beszélnek. És akkor még nem tettünk említést arról, hogy ennek a háborúnak voltak politikai és faji alapon kijelölt elsődleges célpontjai. Ebbe a kategóriába tartozott a szovjet zsidóság. Közülük a megszállt területen rekedtek mindössze 1 százaléka élte túl a háborút.²⁴

E drámai küzdelem sajátos olvasatát kínálja az a két „eszmei kollaboráns” által jegyzett három szöveg, amely a *Beteljesült. Megjöttek a németek!* c. kötetben látott nemrég napvilágot. Az első és egyben a leghosszabb írás Olimpiada Poljakova háborús naplója, míg a másik kettő Vlagyimir Szokolov már a háború után keletkezett dolgozata. Eme utóbbiak a New Yorki Columbia Egyetem „szovjet programja” számára készültek az ’50-es évek első felében. A két írás közül az első a háború előtti, illetve a háború alatti szovjet iskola működését mutatja be, míg a második a német megszállás hétköznapijait idézi fel. Poljakova háborús naplójának egyes részletei még 1954-ben megjelentek a Грани с. emigráns folyóiratban,²⁵ míg Szokolov írásai közül az oktatással foglalkozó egy egyetemi tanulmánykötetben,²⁶ a megszállásról írt dolgozata pedig a „szovjet program” sokszorosított kiadványsorozatának 58. füzeteként jelent meg.²⁷ A kötetben szereplő írások azonban már első megjelenésükkor sem a szerzők eredeti neve alatt láttak napvilágot, hanem a háború végén felvett – a Nyugaton maradásukat megkönnyítő – új nevük alatt. Poljakova Ligijja Oszipova néven

²³ Lásd: Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь. М. 2010. стр. 48.

²⁴ Lásd: Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944). Сборник документов и материалов, Иерусалим, 1992. стр. 6., стр. 30.

²⁵ Lásd: Грани, 1954. № 21.

²⁶ Soviet education /ed. by G.L.Kline/, New York, Columbia University Press, 1957.

²⁷ Civilian Life under German occupation, 1942–1944, New York, 1954. A sokszorosított kiadvány oroszul jelent meg, de angol cím alatt.

adta közre az *Egy kollaboráns nő naplójának*²⁸ részleteit, míg Szokolov Vlajyimir Szamarinként jegyezte mindkét írását.²⁹

Poljakováról keveset tudni, de azt igen, hogy 1902-ben született. Novocserkaszkban járta ki a gimnáziumot, ám tovább nem tanult. Valószínűleg a polgárháborús évek sem kedveztek ennek. Szinte még gyermek, amikor egy karcsú verseskötetet jelentett meg. E korai költői ambíció azonban utóbb elillant. Talán épp azért, mert még nincs tizenhét éves, amikor férjhez megy a nála tizenhárom évvel idősebb Nyikolaj Poljakovhoz. A férj, miután 1912-ben elvégezte a szentpétervári egyetemet, bekapcsolódott az orosz szövetkezeti mozgalomba. Hol a moszkvai Fogyasztói Közösségek Szövetségének, hol a harkovi Hitelszövetkezetek Egyesületének, hol pedig a kubányi Ipari Szövetkezetek Szövetségének munkatársa. Mindez arra vall, hogy a család gyakorta költözött az ország egyik részéből a másikba. Ez az életforma Poljakovékra éppúgy jellemző volt a forradalom előtt, mint azt követően, bár annak okai nem azonosak. Poljakova hűségesen követte férjét, miközben maga nem dolgozott. A férje tartotta el. Ahogy teltek az

²⁸ Осипова, Л.: *Дневник коллаборантки* // „Свершилось. Пришли немцы!” Идейный коллаборационизм в СССР в период Великой Отечественной войны, Москва, 2012. стр. 63–176. Oszipova naplójának eredeti kéziratos példánya nem maradt fenn. Fennmaradt azonban az az írógéppel rögzített változat, amelyet Oszipova az '50-es évek legelején készített el azzal a céllal, hogy azt közreadja. Ez a szerző által utólagosan szerkesztett gépirat került kiadásra a most megjelentetett moszkvai kötetben. A fennmaradt gépirat azonban bizonyítottan nemcsak az eredeti kéziratból, de a Грани-ban közölt változattól is eltér. A moszkvai kiadás szerkesztői több ponton is kimutatják a napló utólagos „átigazítását”. De még ennek ellenére is úgy tekintenek arra, mint a német megszállás hétköznapijainak fontos és figyelmet érdemlő forrása. A szerzői gépiratot a Stanford University mellett működő Hoover Intézet archívuma őrzi. A napló gépiratos változatának teljes kiadására a most megjelentetett moszkvai kötetben került sor először.

²⁹ Самарин, Вл.: *Советская школа в 1936–1942 гг.* // „Свершилось. Пришли немцы!” Идейный коллаборационизм в СССР в период Великой Отечественной войны, Москва, 2012. стр. 189–223., illetve *Гражданская жизнь под немецкой оккупацией (1942–1944)* // Уо. стр. 227–304.

évek Poljakov egyre gyakrabban vállalt tanári állást, többnyire kis vidéki technikumokban. A család életformája azonban változatlan maradt: továbbra is gyakran változtatták lakhelyüket. A férj ugyanis, aki minden jel szerint nem kedvelte a bolsevik rendszert, amint kisebb-nagyobb konfliktusba keveredett az iskola vezetésével, fogta magát és feleségével együtt tovább állt. De mert nem tudott minden esetben az új helyen tanári álláshoz jutni, kénytelen volt időről időre portásként, éjjeli őrként, avagy könyvelőként elhelyezkedni.

A család háború előtti életformája nem egy vonatkozásban emlékeztetett az ún. „belső emigránsok” magatartására. Ez a kifejezés még a '20-as évek elején bukkant fel Korneyev Csukovszkij Alekszej Tolsztojhoz intézett levelében.³⁰ Miután a levél 1922-ben megjelent egy berlini orosz emigráns lapban, a *Накануне*-ben a kifejezés rövid időn belül közismertté vált, köszönhetően többek között annak is, hogy azt egyetértően a *Правда* is átvette és gyakorta használta. Csukovszkij levelében azokat tartotta „belső emigránsnak”, akik nem voltak hajlandóak elfogadni a bolsevik rendszer új szabályait, annak ideológiáját, szokásait és elvárásait, miközben kitartóan álmodoztak a rezsim összeomlásáról. A rendszerrel való efféle nem-együttműködésnek idővel mindinkább az lett a következménye, hogy ezek az emberek egyre inkább keresték az életnek azokat a színtereit, ahol minél kevésbé lehetnek szem előtt és a lehető legritkábban kényszerülnek a rendszerrel való együttműködésre. Ez a fajta „önmarginalizálás” jellemzi a Poljakov házaspár háború előtti életét is. A rendszerrel szembeni idegenkedés – a rendszerbe való be-nem-illeszkedés – ugyanakkor önmagában aligha lehetett indoka Poljakovék német támadást üdvözlő magatartásának. Már csak azért sem, mert nagyon sokan voltak olyanok, akik hozzájuk hasonlóan nem szenvedhették a bolsevikokat, mégsem álltak a németek oldalára.

³⁰ A kötet bevezető tanulmánya hívja fel a figyelmet a „belső emigráció” fogalmának feltehetően Csukovszkijhoz kötődő eredetére. Lásd: Будницкий, О. В.–Зеленина, Г. С. : Идейный коллаборационизм в годы Великой Отечественной войны // „Свершилось. Пришли немцы!”, М. 2012. стр. 8.

Az Oszipova név alatt jegyzett napló első bejegyzése a háború kitörésének napján a következőkkel kezdődik: „A rádió ma közölte, hogy a németek megtámadtak minket. Úgy tűnik, hogy a háború elkezdődött, és ez valódi háború lesz. Csakugyan közeledne a felszabadulásunk? Bármilyenek is a németek – a mieinknél nem lesznek rosszabbak. És egyébként is mi dolgunk a németekkel? Élni nélkülük fogunk. Most mindenkinek az az érzése, hogy végre megtörtént az, amire valamennyien már régóta vártunk, és amit nem mertünk remélni, ám amire tudatunk mélyén mégiscsak erősen vágytunk. Ha nem lett volna velünk ez a remény, képtelenség lett volna élni, nem lett volna miért. Ahhoz pedig kétség sem férhet, hogy győznek a németek. Bocsáss meg nekem, Uram! Nem vagyok sem népem, sem hazám ellensége. Nem vagyok korcs. De egyenesen kell az igazság szemébe nézni: mi valamennyien – egész Oroszország – szenvedélyesen kívánjuk az ellenség – bármilyen legyen is az – győzelmét. Ez az átkozott rendszer elrabolt tőlünk mindent, beleértve a hazafias érzést is.”³¹

Világos álláspont. Ugyanakkor – mert valóban sokan nem szenvedhették a bolsevikokat, és mert a Poljakov család kezdetétől elutasító volt az új rezsimmel szemben – mégsem meglepő a napló felütése. Oszipova álláspontját némiképp talán mentheti – legalábbis egy ideig –, hogy a napló szerzője nem láthatta előre, mit hoz majd a német megszállás. Ez azonban felettébb ingatag mentség, már csak azért is, mert sokan voltak olyanok, akik bár a bolsevizmus kérlelhetetlen ellenfeleiként gyűlölték a rendszert, ám ettől még eszükbe nem jutott a német támadás ünneplése. Ebből a szempontból roppant tanulságos, ahogyan az orosz politikai emigráció különböző irányzatai reagáltak a Szovjetunió elleni német támadásra. Az emigrációba kényszerített mensevikek már a támadás másnapján éles hangú nyilatkozatban ítélték el Hitler háborúját. Az 1941. június 23-án nyilvánosságra hozott állásfoglalásuk többek között a következőket tartalmazta: „A Szovjetunió elleni hitleri agresszió országunk népeinek újabb nélkülözést és szenvedést, a gazdasági, társadalmi és nemzeti elnyomás új formáit, az ország feldarabolásának és a Harmadik Birodalom gyarmatává tételének veszélyét hozza magával. Ebben a helyzetben

³¹ „Свершилось. Пришли немцы!”, М. 2012. стр. 65.

pártunk – amely immár több mint 20 éve engesztelhetetlen ellenzékként áll szemben a kommunista párt Oroszországban uralkodó terrorisztikus diktatúrájával és egy pillanatra sem változtatott a sztálini rendszerhez való viszonyán – országunk hitleri támadással szembeni megvédésének álláspontjára helyezkedik, alárendelve a sztálini despotizmus felszámolásáért vívott küzdelmét a világfasizmus elleni háború magasabb érdekének”.³²

Ugyanakkor nemcsak a mensevikek látták világosan a hitleri támadás természetét, de a politikai emigráció más irányzatai is, így a külföldre kényszerített liberálisok, az egykori kadétkok is. Jellemző, hogy e párt jobbszárnyának hajdani vezéralakja, Vaszilij Maklakov ugyanúgy a németek elleni ellenállásra szólított fel, miként az orosz történelmi baloldalhoz tartozó emigráns mensevikek. Az azonban kétségtelen, hogy az emigráció jobboldali, kiváltképp monarchista csoportjai jórészt a németekkel való együttműködést propagálták, ama régóta hangoztatott meggyőződés jegyében, hogy „Sztálin ellenében akár az ördöggel is lehet szövetezni”. Ugyanakkor a Franciaországban élő Anton Gyenyikin tábornok – a polgárháború idején a fehér tábor egyik kulcsalakja – a Szovjetunió honvédő háborúját támogatta. És e meggyőződését annak ellenére sem adta fel, hogy a németek többször is megpróbálták nyomást gyakorolni rá, többek között azzal, hogy hol gyűjtőtáborban vetették, hol házi őrizetben tartották. Gyenyikin azonban hajthatatlan maradt, miként az orosz kulturális emigráció olyan nagyjai is, mint Ivan Bunyin, Nyikolaj Bergyajev, vagy Szergej Rahmanyinov. Egyikük sem állhatta a bolsevizmust, mégsem gondolták, hogy támogatható lenne Hitler háborúja. De hasonlóképpen gondolkodott a monarchista eszme talán legnagyobb hatású emigráns ideológusa, Ivan Iljin is. És még az az Ivan Szolonyevics is „elfordult” a német háborús politika támogatásától, aki a szovjet belső viszonyokról írt, 1937-ben németül is kiadott könyvével („Oroszország a koncentrációs táborban”) rendkívül népszerű lett a legfelsőbb náci vezetés körében és a Szovjetunió megtámadása előtt két éven át szorosan együttműködött Göbbels propaganda minisztériumával.

³² Idézi: Двинов, Б.: Власовское движение в свете документов, Нью Йорк, 1950. стр. 10.

Lehet persze minderre azt mondani, hogy könnyű volt nekik, ők nem a Szovjetunióban éltek, nekik nem kellett a bolsevik uralom nyomasztó hétköznapijait elszenvedniük. Csakhogy ez az álláspont legfeljebb addig volt tartható, amíg nem érkeztek meg és nem rendezkedtek be a megszálló erők. Néhány hónapos jelenlétük után, ha valaki őszinte akart lenni önmagához, aligha állíthatta, hogy ez az új helyzet jobb, mint a korábbi volt. És azt sem állíthatta, hogy a németek felszabadítókként viselkednének. Oszipova is egy idő után bevallja, hogy a németek rosszabbak, mint amilyenek a bolsevikok voltak. Ám hosszú út vezetett el idáig. Előbb a háború kitörésének lelkesült ünneplése, majd az az 1941. szeptember 19-i bejegyzés, amely arról számol be, hogy a németek végre elérték Carszkoje Szelot, Oszipova és férje lakhelyét. „Beteljesült. MEGJÖTTEK A NÉMETEK!” – kezdődik az aznapi naplórészlet. Majd annak leírásával folytatódik, hogy miként is festett az a két német katona, akivel a napló szerzője és annak szomszédai először találkoztak a Leningrád közelében lévő kisváros utcáin. Ebből, többek között, kiderül, hogy a tanácsalannak tűnő német katonáknak sokkal fontosabb volt a kezükben tartott tyúktojás, mint „mi ott valamennyien, együtt átélt izgalmainkkal. Ezért aztán egy kicsit duzzogtunk is a németekre. De NINCSENEK MÁR VÖRÖSÖK! SZABADSÁG!”³³ – zárja aznapi bejegyzését Oszipova. Aztán jöttek a megszállás hétköznapijai. Oszipova persze amíg lehetett próbálta magában is tartani a lelket. November derekán például azt írja, hogy „Mi mégiscsak végtelenül boldogok vagyunk, mert a németek vannak velünk és nem a mi kedves és szeretett kormányunk.”³⁴ Majd azzal folytatja, hogy szinte nem telik el nap összevetés nélkül. A megszállt területek lakossága ugyanis újra és újra összeméri, hogy vajon az, ami velük most megtörtént, vajon miként esett volna meg a bolsevikok idején. És aztán elérkezünk december 27-hez, amikor Oszipova immár a következőket írja: „Milyen lassan telnek a napok. Valamennyi reménytelen és öröm nélküli. Az emberek immár sem nem szeretnek, sem nem gyűlölnék. Semmi másról nem beszélnek, és semmi másra nem gondolnak, mint az élelem. Mindenkit gyötrik álmái. Mindig

³³ „Свершилось. Пришли немцы!”, М. 2012. стр. 82.

³⁴ Уо. стр. 95.

csak az ételekről álmodunk.” Majd egy történetet mesél el arról, hogy a városka idősök otthonának lakói azzal a kéréssel fordultak a helyi német katonai parancsnoksághoz, hogy engedélyezzék halott társaik tetemének elfogyasztását. Oszipova szerint a kéréstől elborzadt német parancsnok azonnal elrendelte az otthon elcsigázott lakóinak evakuálását. Ám egy korábban Berlinben élő orosz emigráns, aki most a németek mellett tolmácsként dolgozott, elárulta – semmiféle titkot nem csinálva ebből –, hogy „ez az evakuálás egy gatsinai tömegsírban végződött”, merthogy „a németek ilyen módon ’evakuálják’ öregjeiket és reménytelen betegeiket”. Oszipova a naplóbejegyzés szerint nem akart hinni ennek. Szerinte, ezt a történetet valaki csak úgy kitalálta. Majd némiképp elbizonytalanodva így folytatja: „Úgy tűnik, hogy a fasisztáktól, és az egész emberiségtől bármi kitelik. De a bolsevikok ilyen automatikus módon mégse gyilkolták le saját népüket. Képtelen vagyok most megtalálni a helyes formulát, de úgy érzem, hogy a bolsevikoknál ez nem így volt.”³⁵

Oszipova azonban, aki egy idő után elkezdett együttműködni és rendszeresen publikálni a megszállókat kiszolgáló helyi lappal,³⁶

³⁵ Уо. стр. 112.

³⁶ A lap az 1942 szeptembere és 1944 ősze közt megjelenő *3a Родина* volt. A kollaboráns kiadványt előbb Pszkovban, majd Rigában szerkesztették és mindvégig a lett fővárosban nyomtatták. A Poljakov család a német csapatok visszavonulásával párhuzamosan maga is előbb Pavlovszkba, majd Rigába költözött át. Innen menekültek a háború végén Németország nyugati részébe. Oszipova-Poljakova, aki a lapban Kravics álnéven publikált, főként a szovjet élet fonákságait, nyomasztó bornírságát vette célba. A moszkvai kötet szerkesztői bevezető tanulmányukban elismerik, hogy a *3a Родина* hasábjain nem találtak egyetlen olyan, Oszipovához köthető írást sem, amely antiszemita lett volna. Sőt, arra sem találtak példát, hogy bármikor is a náciakat dicsőítette volna. Álláspontja mint következetesen antibolsevista álláspont írható le. Mindazonáltal ezek az írások mégiscsak egy, a megszállók által finanszírozott és azok politikai céljait kiszolgáló lapban jelentek meg. Ráadásul egy olyan lapban, amely folyamatosan közölt nyíltan uszító, antiszemita cikkeket. Egy ilyen lapban való rendszeres publikálás mellett – ahogy a kötet szerkesztői fogalmaznak – nem lehetett a „miseruha tisztaságát” megőrizni. Lásd: Будничкий, О. В.–Зеленина, Г. С. : Идейный коллаборационизм в годы Великой Отечественной войны // „Свершилось. Пришли немцы!”, М. 2012. стр. 23–24.

mégse tud visszafordulni. Hiába veszi maga is észre, hogy a megszállás körülményei, a németek jelenléte és magatartása rosszabb és elviselhetetlenebb, mint volt a bolsevikoké. A napló szerzője azonban ragaszkodik ahhoz, hogy létezik egy harmadik út. Olyan út, amely csak azért fogadja el Hitler segítségét, hogy meg lehessen szabadulni Sztálintól. Ezt a „harmadik utat” jeleníti meg számára a vlaszovista mozgalom. Nem ismeri ugyanakkor fel, miként felismerték sokan a megszállt szovjet területeken és az emigrációban is, hogy ebben a háborúban, amelyben a Szovjetuniót nem legyőzni, hanem megsemmisíteni akarják, nincs és nem is lehet harmadik út. Már csak azért sem, mert a Szovjetunió legyőzése akkor és ott nemcsak a szovjet államkeret és a bolsevik rendszer felszámolását jelentette volna, hanem Oroszország és az oroszok megsemmisítését is. Ebben a történelmi helyzetben a vlaszovista mozgalom – ahogyan erre nagyon pontosan rámutatott az amerikai emigrációban élő következetesen antisztalinista mensevik, Grigorij Aronson – nem képviselt valódi politikai alternatívát. „Csak-ugyan azt gondolják – tette fel a kérdést Aronson a háború után az orosz emigráció körében kibontakozó vitában –, hogy Vlaszov tábornok, aki a háború idején átállt Hitlerrel szolgálni akkor, amikor az egész civilizált világ sorsa és Oroszország jövője dőlt el, nem viselne politikai felelősséget a hitlerizmusért? És ha még »enyhítjük« is a vlaszovista osztagok szerepét a Hitler által megszállt Európa különböző pontjain elkövetett egzekúciókban, tényleg feltételezni lehetne azt, hogy Vlaszov képes lett volna valamilyen »független« pozícióban tartani magát, és a Hitlerrel folytatott »tárgyalásokon« valódi partnernek mutatkozni (...) és nem Hitler által valamilyen háborús cél érdekében felhasznált eszköznek bizonyulni?”³⁷ Az antisztalinista baloldali emigráció számára nem volt kétséges a nemleges válasz, mint ahogyan nem volt kétséges a vlaszovista mozgalom Gyenyikin általi határozott elutasítása sem. Ők és a megszállt szovjet területek lakóinak többsége ugyanis ebben a háborúban világosan – még ha talán nem is mindig tudatosan – elválasztotta egymástól a „haza” és a „rendszer” fogalmát. Sőt, bizonyos értelemben maga Sztálin is megtette ezt. A különb-

³⁷ Lásd: Аронсон, Г. Правда о власовцах. Проблемы новой эмиграции. Нью Йорк, 1949. стр. 24.

ségtétel, illetve a háború dominánsan hazafias jellege utóbb komoly politikai problémát is okozott neki. A „szovjet nép” egy idő után spontán mód kialakuló honvédő erőfeszítését és teljesítményét ugyanis nehéz volt ellenőrzött politikai keretek között tartani. Nem véletlen, hogy a hivatalos propaganda hosszú időn át a háborús győzelmet nem a szovjet politikai közösség – a „szovjet nép” – közös erőfeszítésének tulajdonította, hanem mindenekelőtt a bölcs és előrelátó vezér teljesítményének. Nem véletlen, hogy csak a Hruscsov-korszakban jelenhettek meg az első háborús visszaemlékezések, a tábornokok, tisztek és sorkatonák emlékiratai. És az sem véletlen, hogy a „győzelem napját” is csak a ’60-as évek derekától kezdték ünnepelni a Szovjetunióban.

Mindez azonban nem Oszipova és társai problémája volt. Ő és a hozzá hasonló „eszmei kollaboránsok” ugyanis többnyire életük végéig kitartottak antibolsevizmusra hivatkozó Hitlert választó döntésük mellett. Legfeljebb csak annyi változott, hogy megpróbáltak újabb és újabb mentséget találni egykori elhatározásuk védelmére. A hidegháború körülményei között, ha bizonyítottan nem tapadt vér a kezükhöz, és ha nem voltak valamilyen formában aktív kiszolgálói a megszálló hatalomnak, akkor többnyire elkerülhették a felelősségre vonást, miként Oszipova is, és jó ideig a kötet másik szerzője, Szokolov-Szamarin is. Az utóbbiról azonban több évtizeddel a háború után kiderült, hogy a hatóságokat félrevezetve – a megszállók pénzelté lapokban rendszeresen közölt antiszemita írásait eltitkolva – jutott amerikai letelepedési engedélyhez. Az illetékes amerikai bíróság 1986-ban – a náci megszállókkal való önkéntes együttműködésért, illetve ennek eltitkolásáért – megfosztotta Szokolov-Szamarint amerikai állampolgárságától. Ő pedig nem bevárva kényszerdeportálását, Kanadába települt át. Helyzete azonban ott sem rendeződött. Hontalanként halt meg 1992-ben. Talán nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy mind-ebben van valami szimbolikus.

Krausz Tamás–Varga Éva Mária: *Egy könyvrecenzió – tizenkét csúsztatás*¹

Ritka az olyan recenzió, amely az elejétől a végéig csúsztatásokra épül. Szabó Péter írása e recenziók közé tartozik. De hát menjünk sorjában, s fejtjük fel a hamis konstrukció értelmét és funkcióját.

1. Felháborítónak is tarthatnánk, hogy már a recenzió címe és első alcíme is hamis. Ugyanis Szabó Péter úgy állítja be a dolgot, mintha a kötetünk előszava, illetve a kötet szerkesztői azt állítanák, hogy a magyar megszálló csapatok *tudatos népirtást* hajtottak végre a Szovjetunió elfoglalt területein. Bárki meggyőződhet róla, hogy a magyar megszálló csapatokkal kapcsolatos „tudatos népirtás” vádja olyan elmeszülemény, amelynek egyetlen funkciója van: a kötet lejáratása. A „tudatos népirtás”, az „előre megtervezett népirtás” fogalmak nemhogy az előszóban, de az egész kötetben sem szerepelnek a magyar megszálló csapatok tevékenységével összefüggésben. Ennek ellenére Szabó Péter cikkének koncepciója erre a vádra épül. Ő sem értette meg vagy nem akarta megérteni a *náci népirtásban* való magyar részvétel problematikájának egészét. Mivel ez a torzítás egy szakmai folyóiratban jelenik meg, kénytelenek vagyunk röviden összefoglalni a kötet előszavában vázolt álláspontunkat, hogy végleg elejét vegyük a hasonló félreértelmezéseknek.

Elemi dolog, mégis megfélelkeznek róla komoly szerzők is: a Szovjetunió elleni háború az Ost-terv és a Barbarossa-terv alapján kezdettől fogva a német „életter” (Lebensraum) megszerzéséért folyt, ez volt az alapvető tétje. A náci Németország az első pillanattól olyan háborút folytatott a Szovjetunió ellen, mely az addigi világtörténelemben példátlan volt: olyan gyarmatosító-területrabló, totális háborút, amely teljességgel eltért a Nyugaton folytatott náci

¹ *Történelmi Szemle*, 2013. 2. szám, 325–340.

hadviseléstől. Keleten a háború alapvető jellege és tartalma magában foglalta a népirtást mind céljában, mind eszközzrendszerében. Itt a náci Németország alapvetően más célokat tűzött ki maga elé, mint a többi, korábban megszállt országban. A Szovjetunió (és Lengyelország) esetében a helyi lakosság megsemmisítése, illetve az Urál mögé deportálása, az ország teljes gazdasági kifosztása, német kolonizációra való előkészítése volt a szándék.²

Közismert az is, hogy a népirtás elsődleges célpontjai a zsidók, az oroszok (szlávok) és a kommunisták voltak, amely embercsoportok között a nácik világos határokat nem is húztak. A *Generalplan Ost* ma már tankönyvekben szereplő dokumentum, vádirat a náciizmus ellen, amely 1941-ben még azzal számolt, hogy a keleti területeken három évtized alatt 31 millió szláv és zsidó fog eltűnni. A nácik azonban már három év alatt sokszorosán túlteljesítették tervüket, hiszen az elpusztított polgári lakosság száma 1944-re meghaladta a 25 millió főt. 1943-ra a Generalplan Ost módosított változata már mintegy 50 millió „alacsonyabb fajú” legyilkolt emberrel számolt. A német felügyelet és ellenőrzés alatt álló magyar, román, ukrán, lett, litván, finn, olasz stb. fegyveres megszálló alakulatok a háború egész időszakában részt vettek a náci Németország fegyveres erőinek e népirtásában. Ezen nem változtat az a tény, amit mi is állítunk, hogy a magyar megszálló csapatok nem azzal a céllal támadták meg a Szovjetuniót, hogy népirtást hajtsanak végre. A recenzens állításával ellentétben mi tehát nem magyar népirtásról, hanem náci népirtásról beszélünk.³ A magyar megszálló csapatok belesodródtak a népirtás náci projektjének megvalósításába, függetlenül attól, mit gondoltak és mit nem

² Vö. *Richard Breitman: The Architect of Genocide. Himmler and the Final Solution.* University Press of New England, Hanover, 1992.; *Götz Aly: Endlösung. Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden.* Fischer, Frankfurt, 1995.; *Népirtás a Szovjetunióban.* Szerk. Krausz Tamás. Magyar Ruszisztikai Intézet, Bp., 1992. (Szovjet Füzetek 5.); *Империя Хаффа: План «Ост»: как правильно поделить Россию.* Алгоритм, Москва, 2011. http://www.htkp.org/index.php?option=com_content&task=view&id=32&Itemid=33 (letöltés: 2013. máj. 17.) (Vö. Kovács Mónika, Vági Zoltán és Kádár Gábor vizsgálódásaival.)

³ A genocídium fogalmáról ld.: *Szilágyi Ákos: Hideg évek. A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban.* Élet és Irodalom 2013. március 22. 13.

gondoltak önmagukról és tetteikről a magyar katonák és parancsnokaik. A magyar vezérkar úgynevezett 10. számú füzet⁴ és az egyéb rendeletek, utasítások rasszista és a népiirtás ideológiai megalapozása felé tájékozódó kitételei 1942 tavaszáról származnak, tehát a nácikhoz való egyértelmű ideológiai alkalmazkodás majdnem egy évvel későbbi dokumentumai, mint a Szovjetunió megtámadása.⁵ Ez a háború általános kerete, amelytől a recenzens gyakran elvonatkoztat. Miközben Szabó Péter követeli, hogy kötetünk egyes dokumentumai kerüljenek helyi, „konkrét” kontextusokba, ő maga kiszakítja a tömeggyilkosságok sorozatát a valódi történelmi kontextusból, a náci népiirtás rendszeréből, és az elkövetett háborús bűncselekményeket az „atrocitások” fogalmába csúsztatja át, mondván, a háborúban elkerülhetetlenek az ilyen események. Így ragadja ki a partizánvadászatot, a partizánok elleni magyar háborút a háború egészének szövevényes történetéből és általános összefüggésrendszeréből.

2. A cikk második csúsztatását a recenzens „feledékenysége” alapozza meg. Szabó Péter ugyanis úgy tesz, mintha az általunk idézett dokumentumok, az úgynevezett 10. számú füzet és a „7400/MM. A. 1942. számú” rendelet, amely utóbbi – egyelőre – valóban csak Háy Gyula kiadványából⁶ áll rendelkezésünkre, nem tartalmazná

⁴ A folyó háború tapasztalatainak ismertetése. Partizánharcok. 10. számú füzet. Honvéd Vezérkar főnöke 4. osztály. Attila-nyomda, Bp., 1942.

⁵ Más kérdés az, hogy maga a Horthy-rendszer milyen mélységesen rasszista-antiszemita és antikommunista „kulturát” és nemzeti indoktrinációt tartott fenn negyedszázadon keresztül, és természetesen a 10. sz. füzet rasszizmusa sem választható le erről a rendszerről.

⁶ *Háy Gyula: Partizánok tükre.* Athenaeum, Bp., 1945. A kötet először 1943 májusában, Moszkvában jelent meg magyar nyelven. A Moszkvában élő magyar emigránsok 1943 tavaszán lehetőséget kaptak, hogy az addig szovjet kézre került hadizsákmány-iratokba betekintsenek. Háy Gyula és Rákosi Mátyás valószínűleg az akkori IMEL (Marx–Engels–Lenin Intézet), ma a RGASZPI (Oroszországi Állami Szociálpolitika-történeti Levéltár) épületében tanulmányozhatták ezeket a dokumentumokat, melyek megtalálása érdekében az orosz levéltári kollégák segítségével mindent elkövetünk, de sajnos nem jártunk sikerrel. A korabeli magyar hadizsákmány-iratok felkutatása több ok miatt sem egyszerű vállalkozás, ezeket az iratanyagokat ugyanis nem egy helyen, hanem különböző moszkvai és vidéki archívumokban őrzik, és sok esetben a magyar eredetű iratok

azokat a rettenetes rasszista utasításokat, amelyeket idézünk.⁷ Ehelyett azt igyekszik tagadni, hogy a magyar megszálló csapatok részt vettek a holokausztban, a rasszista indítékú népiirtásban, noha kötetünk számos dokumentuma is világosan bizonyítja ezt. A „partizángyanús”, orosz és kommunista meggyőződésű emberekkel szemben magyar részről a rasszista indíték nem kezdettől, hanem csak 1942 áprilisától, a Szombathelyi Ferenc vezérezredes által irányított vezérkari főnökség 4. osztályának 10. számú, már említett „segédletében” és egyéb rendeletekben kapott világos megfogalmazást. Ám az antiszemita, rasszista és népiirtásra utasító részeket Szabó Péter – preconcepciójának megfelelően – egyszerűen elhallgatja, úgy tesz, mintha nem léteznének.

Itt önkritikusan meg kell jegyezzük: a 10. számú füzet és a Háy által felhasznált egyéb dokumentumok idézésekor az előszó 30–31. oldalán elírások történtek, melyek félreértelmezésre adhatnak okot.⁸

nem különülnek el a német és egyéb eredetű hadizsákmány-iratoktól. Példának okáért a Voronyeysi Terület Állami Levéltárában is a hadizsákmány-iratok egy fondban vannak. Ld.: Voronyeysi Terület Állami Levéltára – Государственный архив Воронежской области (= ГАВО) Ф. Р-2100. Коллекция трофейных документов периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Воронежская область.

⁷ Noha a „7400/MM. A. 1942. számú” rendelet eredetije még nem került elő, a hamisításnak nincsen semmiféle kimutatható jele vagy értelme, ilyesmit egyébként egyetlen szerző sem állít. Magunk is kértük a HM HIM Hadtörténelmi Levéltárának segítségét a parancs eredetijének idézése érdekében, de a keresés még nem járt eredménnyel. Annak ellenére, hogy Háy Gyula brosrúja propagandacéllal készült, a benne idézett hadizsákmány-iratok szövegének meghamisítását feltételezni a forráskritika teljes negligálását jelentené. Mivel a Háy kiadványában gyakran idézett 10. sz. füzet valamennyi mondata megegyezik az eredeti kiadvány szövegével, milyen alapon feltételezhetnénk, hogy a többi idézett forrás esetében tudatosan meghamisított szövegekről lenne szó?

⁸ Az ominózus 10. sz. füzetnek nem volt melléklete, a 16. sz. melléklet a 7400/MM. A. 1942. sz. rendelet IV. fejezetéhez tartozik, és ez utóbbit nem Abt Ottó adta ki. „A zsidók maradéktalan kiirtása elsőrendű érdek” – az idézet Háy írása alapján az „Összefoglaló jelentés a partizántevékenységről c. dokumentumból (796. sz. megsz. csop. I.a. [19]42. I. 19.) származik. Ld.: Háy Gy.: Partizánok tükre i. m. (5. jz.) 58.

A recenzens maga is használja a 10. számú füzetet, amelynek egyes kitételeit kritikátlanul idézi, mintha azoknak a lakossággal való jó kapcsolattartás lett volna a fő céljuk, nem pedig a Szovjetunió meghódítása, leigázása és kifosztása.⁹ E hódító cél érdekében a dokumentum persze szeretné, ha sikerülne megnyerni az alávetett lakosság egy részét, számítva a szolgalelkűség történelmileg kikovácsolt momentumaira, de a legbrutálisabb erőszakkal és gyilkosságokkal kívánja letörni az ellenállás, az emberi autonómia minden megnyilvánulását, amiről kötetünk egyébként számos forrást idéz. Ezzel, vagyis a polgári lakossággal való „jó viszony ápolásával” kapcsolatosan felhívjuk Szabó Péter figyelmét a magyar parancsnokságok hirdetményeire, falragaszaira is az 1942–1943-as időszakból, amelyek a lakosság minden tagját a legkisebb kihágásért is felkoncolással fenyegették.¹⁰ Kritikusunk elhallgatja a 10. számú füzet és egyéb rendeletek, parancsok sajtóságosan a zsidók kiirtására vonatkozó utasításait és a gyakorlatban végrehajtott zsidóellenes akciókat, amelyeket a magyar egységek gyakran az SS-szel közösen hajtottak végre, máskor saját szakállukra, továbbá szintén elhallgatja a civil lakosság, köztük a gyermekek fizikai megsemmisítésére vonatkozó instrukciókat is.

3. A recenzens harmadik csúsztatása az 1899. és 1907. évi hágai egyezmények értelmezésével kapcsolatos. (E két békekonferencia összehívására mellesleg éppen II. Miklós orosz cár kezdeményezésére került sor.) A korabeli hadijog betartása kapcsán arról sem lenne szabad megfeledkezni, hogy a náci Németország, majd pár nappal később magyar szövetségese, a horthysta állam hadüzenet nélkül rontott rá a Szovjetunióra, megszegve ezzel az 1907. évi hágai III. egyezményt az ellenségeskedés megkezdéséről,¹¹

⁹ Az ukrán népről faji alapon elmélkedő szöveget hatásvadász módon – az orosz nép alacsonyabbrendűségét sugalló középső szövegrészeket tudatosan kihagyva – annak bizonyítására használja fel, hogy az ukrán lakosság kiirtása nem tartozott a magyar megszálló csapatok feladatai közé.

¹⁰ Ld. a 180–182. sz. dokumentumokat. A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947. Főszerk. Krausz Tamás. Szerk. Krausz Tamás–Varga Éva Mária. L'Harmattan, Bp., 2013. 478–481.

¹¹ 1913:43. törvénycikk. III. Egyezmény az ellenségeskedések megkezdéséről. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7239> (letöltés: 2013. máj. 21.)

majd a háború során az első perctől az utolsóig semmiféle hadijogot soha, sehol nem tartottak tiszteletben. A náci Németország a totális háború koncepciójában és gyakorlatában – már a háború kitörését megelőző parancsok alapján is – eleve felmondta a korabeli hadijog tiszteletben tartását. A kegyetlenkedéseket és magát a népiirtást már a Szovjetunió lerohanása előtt számos utasítás kilátásba helyezte. Ezt jól bizonyítja – a hírhedt kommisszárparancson kívül – a német véderő-főparancsnokság (OKW) főnökének, Wilhelm Keitel vezértábornagynak 1941. május 13-án kiadott szigorúan titkos parancsa is,¹² mely I. részének 2. pontjában ez áll: „A partizánokat kíméletlenül meg kell semmisíteni harc vagy üldözés közben.” Még nem voltak a Szovjetunióban partizánok, amikor kiirtásukra már parancs született! Vajon hogyan egyeztethető össze a korabeli hadijoggal az, hogy a polgári lakosság ellen elkövetett bűntettekért eleve eltekintenek a felelősségre vonástól? Ugyanis az ominózus parancs II. részének 1. pontja értelmében: „A csapatok szolgálatában állók és a kiszolgáló személyzet által az ellenséges polgári személyekkel szemben elkövetett tettekért történő felelősségre vonás nem kötelező, még azokban az esetekben sem, ha ezek a cselekmények katonai bűntettet jelentenek vagy szolgálati szabályzatot sértenek.”¹³ Talán az sem a véletlen műve, hogy Keitel 1941. június 27-én a titkos dokumentumok kezeléséről kiadott rendelkezésében minden katonai egységnek megparancsolta, hogy a május 13-án kiadott dokumentum valamennyi másolatát semmisítsék meg, azzal a kitéttel, hogy maga a parancs – a másolatok megsemmisítésétől függetlenül – hatályban marad.¹⁴

¹² Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР. (1941–1944 гг.). 2-ое издание. Политиздат, Москва, 1968. С. 31–33. Az először 1963-ban megjelent dokumentumkötetben közölt irat levéltári jelzete: Oroszországi Föderáció Állami Levéltára – Государственный архив Российской Федерации (= ГАРФ) Ф. 7445. Оп. 2. Д. 166. ЛЛ. 65–70.

¹³ Keitel 1941. május 13-i titkos parancsa a nürnbergi perben is bizonyító dokumentumként szerepelt.

¹⁴ Геннадий Бордюгов: Преступления Вермахта против гражданского населения. // Истребительная война на Востоке: Преступления вермахта в СССР, 1941–1944: Доклады/Под ред. Г. Горцика–К. Штанга.

Vajon ugyancsak a korabeli hadijog tiszteletben tartása vezérelte Himmler SS birodalmi vezetőt és a német rendőrség főnökét is, amikor 1942. július 31-i különleges parancsában pszichológiai okokra hivatkozva betiltotta a „partizán” szó használatát és helyette csak a „bandita” szó alkalmazását engedélyezte?¹⁵ Ezt követően Keitel – Hitler utasítását teljesítve – 1942. december 16-án titkos parancsot adott ki, amelyben a „bandák” elleni harcban a német katonáknak korlátozás nélkül bármilyen eszköz alkalmazását lehetővé tette, beleértve az asszonyok és gyerekek likvidálását is! Ebben a parancsban már kategorikusan kijelentették, hogy egy német sem vonható felelősségre a „bandák és cinkosaik” ellen tanúsított viselkedésért.¹⁶

Természetesen a náci vezetők által kiadott – fentiekben említett és ezekhez hasonló további – parancsok mentetegetése arra épült, hogy a Szovjetunió nem ismerte el a hágai és genfi egyezményeket. Ugyanakkor azok a magyar szakemberek, akik ma is elfogadják ezt az érvelést, sajnálatosan nem ismerik azokat a diplomáciai lépéseket sem, amelyeket az orosz kollégák már az 1990-es évek végén feltártak. Nevezetesen: a szovjet kormány 1941. július 17-én jegyzékben fordult a német félhez, melyben kinyilvánította szándékát, hogy kész az 1907. évi hágai konvenció elismerésére és

АИПО-XXI, Москва, 2005. С. 41. Keitel 1941. július 23-án kiadott újabb parancsa előírta a megszállt területeken a lakossággal szemben a legkegyetlenebb eszközök alkalmazását. Преступные цели i. m. (11. jz.) С. 77. A dokumentum levéltári jelzete: ГАРФ Ф. 7445. Оп. 2. Д. 141. Л. 140.

¹⁵ A parancsot közli: Война Германии против Советского Союза, 1941–1945: Документальная экспозиция к 50-летию со дня нападения на Советский Союз / Под редакцией Рейнгарда Рюрупа. Argon, Берлин, 1992. 89. sz. dokumentum; Der Krieg gegen die Sowjetunion 1941–1945. Eine Dokumentation zum 50. Jahrestag des Überfalls auf die Sowjetunion. Hrsg. Reinhard Rürup. 2. überarb. Aufl. Argon, Berlin, 1991. 1942 szeptemberében maga a magyar katonai vezetés is kiadott egy utasítást, amelyben a „bandák leküzdését” taglalja, és figyelmeztet arra, hogy kerülendő a pozitívnak tartott „partizán” kifejezés. Ld.: Pálffy Lajos: Kiállításra termosz kávéval és szendvicsekkel. http://mandarchiv.hu/cikk/1546/Kiallitasra_termosz_kaveval_es_szendvicsekkel (letöltés: 2013. máj. 24.)

¹⁶ Преступные цели i. m. (11. jz.) С. 132–133. A közölt dokumentum levéltári jelzete: ГАРФ Ф.7445. Оп. 2. Д. 96. ЛЛ. 86–87.

kölcsönös alapokon való betartására. 1941. június végén, július elején, mintegy két héten keresztül megbeszélések folytak arról, hogy a Szovjetunió csatlakozik az 1929. évi genfi egyezményhez is. 1941. június 27-én Molotov külügyi népbiztos felvette a kapcsolatot M. Guberrel, a Vörös kereszt Nemzetközi Bizottsága elnökével a hadifoglyok névsorának kicserélése ügyében.¹⁷ A Szovjetunió ankarai nagykövete, Sz. A. Vinogradov tárgyalásokat kezdett dr. Junot-val, a Vörös kereszt Nemzetközi Bizottságának megbízottjával. 1941 júliusában a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének nevében készült egy határozattervezet is,¹⁸ amelyben rögzítették, hogy a viszonyosság teljesülése esetén a szovjet állam kész a háború alatt a hágai és genfi egyezményeket betartani, azonban e határozat életbe léptetésére nem került sor. Feltételezhetően azért sem, mivel a német kormány 1941. augusztus 25-én a válaszul küldött jegyzékében elutasította e szovjet kezdeményezést.

A II. világháború alatti és utáni partizánmozgalmakkal kapcsolatosan napjainkban még szakmai körökben is a kettős mérce alkalmazása figyelhető meg. A partizánvadászattal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a nácik és a szovjetek által 1939 szeptemberében megszállt Lengyelországban Európa legnagyobb méretű partizánmozgalma bontakozott ki. Az otthon maradt lengyelek a háború egész ideje alatt különböző harci csoportokat hoztak létre szigorú konspirációs szabályok szerint. Szabotázsakciók, terror-

¹⁷ Конасов В. Б.: Международный Комитет Красного Креста–Советский Союз: дорогой сотрудничества и конфронтации (1939–1952). Исторической очерк документов. Москва, 1999. С. 5–33.; Суржикова Н.В.: Иностранные военнопленные Второй мировой войны на Среднем Урале (1942–1956 гг.) Гуманитарный университет, Екатеринбург, 2006.; Щелокаева Т. А.: Юридические основания уголовного преследования иностранных военнопленных в СССР (1939–1956 гг.). Право и политика, 2000. № 7. С. 55.; Varga Éva Mária: Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében. Russica Pannonica, Bp., 2010. (Ruszisztikai Könyvek 23.) 71–72., 78–80.

¹⁸ A határozattervezet megtalálható: ГАРФ Ф. Р–9501. Оп. 5. Д.. 62. ЛЛ. 81–82. Közli: Русский архив. Великая Отечественная. Немцыкк военнопленные в СССР. 1941–1955 гг. Книга первая Т. 24 (13–2). Под ред. В.А. Золотарев. ТЕРРА, Москва, 1999. С. 17–18.

cselekmények tömegét követték el elsősorban a náci, de a szovjet megszállók ellen is. Az itthon is széles körben ismert Honi Hadsereg csak az egyik, bár kétségtől a legnagyobb partizánvétekenységet folytató harci szervezet volt a megszállt területen. Az USA és Nagy-Britannia a Honi Hadsereget mint a háborúban részt vevő harcoló felet csak 1944. augusztus 30-án ismerte el, amikor már egy hónapja tartott a varsói felkelés.¹⁹ Nincs a világon olyan történész, aki bármilyen nemzetközi vagy más egyezményre, törvényre hivatkozva jogosnak ismerné el a nácik, majd a szovjet hatóságok által elkövetett sokszor tömeges megtorlásokat csak azért, mert ezek a lengyel partizánok ellen történtek. Úgy látszik, Szabó Péter felfogása szerint csak a szovjet polgároknak nem volt joguk honvédő (függetlenségi) háborút folytatni a náci megszállók ellen, mindenki másnak igen.²⁰

Egyébként kritikuskunk partizánokra vonatkozó nézetei is igen kétségesek, mert sajnálatosan felcseréli az okot az okozattal, ami egy történész esetében aligha tolerálható tévedés. Hiszen nem a partizánok az okai a totális háborúnak és a vérengzésnek, hanem maguk a megszállók, a totális háborút elindító és az azt támogató államok, illetve fegyveres erőik, mert valójában ők hívták életre a partizánmozgalmat, tehát a megszállás az ok, a partizánmozgalom a következmény. Mindez elemi dolognak tűnik, de a mai világban, úgy látszik, már nincsenek evidenciák történelmi körökben sem. Szabó kolléga érvelése módszertani és forráskezelési szempontból a partizán-hadviselés értékelése során igen zavaros. Miközben úgy állítja be a dolgot, hogy a partizánok kegyetlenkedésére volt válasz a lakosság „partizángyanús” csoportjainak (értsd: a civil lakosság nemre, korra való tekintet nélkül) lemészárlása, bizonyító anyagában kizárólag magyar katonai jelentésekkel ope-

¹⁹ Marek Getter: *Straty ludzkie i materialne w Powstaniu Warszawskim*. Biuletyn IPN. (43–44) sierpień–wrzesień 2004. 66.

²⁰ A lengyel földalatti partizánmozgalomról ld. még a lengyel Nemzeti Emlékezet Intézetének több tucat kiadványát, különösen: Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956. Red. Rafał Wnuk–Sławomir Poleszak–Agnieszka Jaczyńska–Magdalena Śladeck. IPN, Warszawa–Lublin, 2007.; *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956*. Słownik biograficzny. IPN, Kraków–Warszawa–Wrocław, 2007.

rál. Az áldozatok tanúságtételei egyszerűen kívül maradnak a tudósi érdeklődésen. A magyar katonai dokumentumokat viszont minden további nélkül elhiszi, fel sem merül a forráskritika szükségessége, noha a tömegmészárlások kivitelezőiről azért elképzelhető, hogy a civilek legvilkolásáért igyekeztek a felelősséget önmagukról a partizánokra hárítani. Szabó Péternek önmagával is tisztáznia kellene erkölcsi és ideológiai alapállását, azt a legalább logikailag egységes narratívát, amelyben értelmezni kívánja az eseményeket, a dokumentumokat.

4. Negyedik csúsztatás. Szabó Péter recenziója évekre szóló „munkatervet” dolgozott ki számunkra arról, hogy mivel kellett volna és kellene foglalkoznunk, ami akár megtisztelő is lehetne, ha nem saját és kollégái feladatait igyekezne ránk hárítani. Eszerint az előszónak az lehetett volna a vállalt feladata, hogy megvilágítsa a magyar megszálló csapatok hadtörténeti teljesítményét. Mintha a szerző nem értené egyrészt azt, hogy ez a kötet az áldozatok szempontjából létrejött dokumentumokat közli, s nem is lehetett más feladata, mint az, hogy ezeket a dokumentumokat a maguk teljességében átadja és beleillessze a szovjet területen folyó népiirtás általános folyamatába, kontextusába. Ehelyett Szabó Péter a magyar hadtörténetírás sok évtizedes mulasztásait, köztük a rendszerváltozást követő hadtörténetészekéit is rajtunk kéri számon. Ami pedig az általunk felhasznált irodalmat illeti, a Szabó Péter által javasolt könyvek egy részére történik utalás, bár igaz, a magyar megszálló csapatok történetének megírására – hangsúlyozzuk még egyszer – nem vállalkoztunk. Ugyancsak nem állt, mivel nem is állhatott szándékunkban, hogy a tematikát átfogó módon és „véglegesen” feldolgozzuk, ugyanis mi egy dokumentumkötetet szerkesztettünk és nem monográfiát írtunk. A forráskiadványok sajátossága, hogy a szerkesztők bizonyos elvek szerinti válogatásra kényszerülnek, hiszen nem lehet húsz levéltár több millió folyóméternyi iratát leközoľni egyetlen kötetben. A monográfia (szintézis) megírása akkor időszerű egy témában, amikor már rendelkezésre áll számos ehhez hasonló, egy-egy résztémát bemutató levéltári forráskiadvány, illetve az e forrásokra épülő tanulmányok sora.

A recenzió azt a benyomást is kelti, mintha mi nem hivatkoztunk volna a nemrégén publikált, valóban igen érdekes Somorjai-

naplóra,²¹ noha az igazsághoz tartozik, hogy Somorjai sem világítja meg a magyar megszálló katonák tömeggyilkosságait, bestiális kegyetlenkedéseit, emberek tömegeinek elevenen való elégetését, elevenen való eltemetését, gyermekek legyilkolását.

5. Ezzel elérkeztünk az ötödik csúsztatáshoz, amely a „kontextusra” vonatkozik. Kritikusunk, hogy elverhesse rajtunk a port, úgy mond, a *hadtörténeti kontextus* hiánya miatt nem hajlandó elfogadni, hogy deklaráltan nem hadtörténeti összeállításról van szó. A forráskiadvány nem tarthatta feladatának, hogy bármiféle általános hadászati problémákkal foglalkozzon, hiszen a kötetbe foglalt dokumentumok elsősorban a civilekkel és a hadifoglyokkal szemben elkövetett háborús bűncselekményeket tükrözik, és nem a hadműveletekre, harci jellegű cselekményekre fókuszálnak. Egyes magyar tábornokok kihallgatási jegyzőkönyveiben találkozhatunk bizonyos hadműveletek ismertetésével, de a kihallgatók – érthető módon – mindenekelőtt az ezeket kísérő „megtorló akciókra” koncentráltak.²²

De menjünk tovább. Nem sok abszurdabb megállapítás képzelhető el, mint az a megjegyzés, hogy „az ukrán–orosz polgári lakosság körében *utólagosan* (kiemelés – K. T.–V. É. M.) felvett nyilatkozatoknak, illetve a szovjet területi bizottságok jelentéseinek forrásértéke meghatározhatatlan, de mindenképpen kétséges”. Kezdjük ott, hogy az „utólagosság” Szabó Péter által itt használt fogalmának a világon semmi értelme nincsen. Hiszen a dokumentumokat hamarabb felvenni, mint az után, hogy a német és magyar megszálló csapatokat kiűzték a szovjet településekről, fizikai képtelenség lett volna. Valójában az események nyomán frissebb adatfelvételeket elképzelni sem lehetett. Továbbá a recenzius figyelmét elkerülte az a körülmény is, hogy mivel kötetünk az egyetlen olyan forráscsoportot adta közre, amely az *áldozatok*, nem pedig a gyilkosok szempontjából készült, nem egyszerűen eredeti és elsődleges forrás, hanem a maga nemében kivételes jelentőségű, unikális, más források ugyanis a Szovjetunió elfoglalt területei-

²¹ Dr. Somorjai Lajos: Megjártam a Don-kanyart. Hareteri napló, Oroszország, 1942–1943. Rubicon, Bp., 2002.

²² Ld. például az 1., 4., 6., 10., 14., 16–18., 21. sz. dokumentumokat. A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban i. m. (9. jz.)

nek egészére vonatkozóan nem is állnak rendelkezésünkre. Az Ukrajnára vonatkozó SS-adatok is csupán részlegesek (ha már az SS-dokumentációt hitelesnek akarjuk tekinteni!), és a RÁB adatai az egyedüliek, amelyek a civil veszteségek egészének átfogó dokumentációját adják.

Még ha a Szabó Péter által áttekintett rejmentarovkai „sajnálatos események”,²³ ahogyan a recenzens fogalmaz, azaz a tömeggyilkosságok és falugyújtogatások „hátterét” tekintjük is, vagyis a partizánmozgalom tényeit, akkor sem tagadható a civil, békés állampolgárok, nők és gyermekek, aggastyánok kiirtása. Tehát a „kontextus”, a partizánok elleni harc minden felgyújtott település és minden tömeggyilkosság esetében „háttérként” felhozható, hiszen a megszálló csapatok katonái nemzetiségtől függetlenül természetesen rettegtek a partizánoktól. De ha erre hivatkozva igazolnánk a tömeggyilkosságokat és a felfoghatatlan számú háborús bűncselekményt, beleértve mindenekelőtt a gyermekek bestiális legyilkolását is, akkor lezúlnánk a gyilkosok erkölcsi színvonalára. Szabó Péter hatalmas elánnal veselkedett neki, hogy a magyar forrásokat illetően kiiktasson minket, ám „kétséges értékű” dokumentumaink közül egyetlenegyhez sem talált egyetlen dokumentumot sem, amely az orosz falvak civil veszteségeire vonatkozott volna. Vajon mitől teljesebb és hitelesebb a magyar 2. hadsereg egykori honvédekének és tisztjeinek memoárjaiból, feljegyzéseiből kibontakozó kép? Vándor Endre tartalékos zászlós és Csizmazia Gyula tizedes frontnaplójából a recenzióban idézett bejegyzések sem szolgálnak elegendő cáfolattal az Uriv községben 1942 júliusában történetekre.²⁴ Mi végre hát akkor Szabó kolléga „forráselkötelezett” historikusi odaadása az ügy iránt? Éppen ez az igazi probléma – az ügy maga. A recenzens számára minden probléma központi kérdése a „mundér becsületének” és a magyar honvédség hivatalos heroizálásának védelme, a népirtás tagadása.

²³ *Szabó Péter*: Adalékok a magyar királyi honvédség megszálló alakulatainak tevékenységéről a keleti hadművelleti területen. Rejmentarovka, 1941. december 21. Hadtörténelmi Közlemények 124. (2011) 2. sz. 481–495.

²⁴ Ld. a 144., 155., 156. és 158. sz. dokumentumokat. A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban i. m. (9. jz.)

6. Hatodik csúsztatás. Kritikusunkat, részben talán jogosan, nagyon zavarja, hogy néhány dokumentumban pontatlanul szerepel egy-egy magyar egység száma. E néhány esetet azonban ő sem tudja korrigálni, ő maga sem tudja meghatározni, hogy mely egységekről van szó pontosan, pedig ő a hadtörténész, tőlünk viszont elvárta volna, hogy ezeket az adatokat, amelyeket ő és elődei sok évtizeden át nem tártak fel, mi tárjuk fel egy forráskiadvány lábjegyzeteiben. Így is sok adatot nekünk kellett – példának okáért a magyar törzstisztek, főtisztek életútjából – megtalálni, ami nyilvánvalóan a hadtörténészek feladata lett volna. Továbbra is fenntartjuk azt az álláspontunkat, hogy a dokumentumok ilyen típusú tévedéseinek tételes korrigálását nem vállalhattuk fel. Számos esetben – például a recensens által felhozott 33. magyar gyaloghadosztály 2. gyalogezred 4. zászlóalj esetében – valószínűleg nem is lehet megoldani e feladatot, hiszen sem az említett személyeknek, sem a katonai alakulatok adatai nem nyújtanak ehhez segítséget. Önkritikusan meg kell jegyezzük, hogy a tábornoki perek esetében „elfért” volna még néhány magyarázó jegyzet, amely talán néhány „feltételezés” alól kihúzta volna a talajt. Túl azonban azon, hogy mennyire életszerű Szabó Péter követelése, felmerül itt egy másik csúsztatás is. A recensens „elfelejt” megjegyezni: az orosz fül számára a magyar nevek és számok megjegyzése bizony nem egyszerű dolog, ráadásul a lényeg tekintetében mit sem változtat a tömeggyilkosságok tényein az, hogy mely magyar egységek követték el azokat. A hitelesség kérdése és az alakulatok száma tehát két külön kérdés, amelyek nem csúszthatók egybe. Az alakulatok megnevezésének kérdése ettől még persze lehet fontos hadtörténeti kutatás tárgya, miként a magyar nevek további pontosítása is, hiszen a dokumentumokban szereplő magyar nevek, sok esetben a gyilkosok nevei felismerhetetlenül eltorzítva szerepelnek, de nyilvánvalóan konkrét személyeket takarnak, akik pontos felderítésében Szabó Péter és hadtörténész kollégái nyilván részt vállalnak majd a magyar hadtörténetírás nagyobb dicsőségére.

7. Hetedik csúsztatás. A cikkíró egy másik módszertani következetlensége, hogy valamit *feltételez*, majd később a feltételezést már *kész tényként* kezeli. Szerzőnk a tábornoki perek anyagát, dokumentumait ugyan többre tartja, mint a kötetünk második részé-

ben szereplő levéltári forrásokat, de azért a perek tekintetében is rendkívül egyoldalú és furcsa forráskritikát alkalmaz, *feltételezéseket* fogalmaz meg, noha azokat bizonyítani nem tudja. Példának okáért, Szabó kolléga így ír: „A mindent vagy a vádak egy részét »beismerő« válaszok megfogalmazásai és szóhasználata elég beszédes. Álgya-Pap Zoltán altábornagy 1947. október 31-ei »nyilatkozatában« olyan kifejezések és szófordulatok találhatók, amelyeket nagy valószínűséggel vallatói adhattak a szájába.” Mármost Szabó Péter állításait, feltételezéseit, gyanúját egy olyan ember későbbi visszaemlékezésével alapozza meg, aki részt sem vett a csernyigovi perben. Ráadásul a recenziens minden szakszerűséget nélkülözve még csak e visszaemlékezés felvételének időpontjára sem utal, csak sejteni lehet, hogy évtizedekkel későbbi „vallo-másról” van szó. Az pedig, hogy a tábornoki per nyelvezete is a maga korában gyökeredzik, természetes, mint ahogyan az is – az előszó szintén kitér rá –, hogy a feltett kérdések „egyenkérdések”, és kizárólag a kihallgatók érdeklődését és a bíróság által képviselt áldozatok érdekeit tükrözik, de a per nyilvános volt kirendelt védőügyvédekkel. Szabó feltételezésével szemben másról volt szó. Stomm Marcel tábornok úgy emlékezik vissza a hadifogságban közösen eltöltött időszakra, hogy Álgya-Pap Zoltán egyszerűen „átállt” a szovjetek oldalára: „A tábornoki táborban is akadtak mindenáron hazajutni akarók. Akik látszatra feladták világnézetüket, és az orosz propaganda szolgálatába álltak. A magyarok közt négyen akadtak ilyenek: Álgya-Pap Zoltán altábornagy, Fejér Géza, Zsedényi Zoltán és dr. Fábián Lajos vezérőrnagyok. A többiek azonban mereven elzárkóztak a kísértés elől. Nem hiszem, hogy Álgyaék pálfordulása a szovjet felé meggyőződésből eredt volna. Ez tisztán csak érdek lehetett, éspedig mindnégyük részéről. Álgya teozofista volt. Szép dolog egy ilyen humánus felfogás, de meggyőződésem, hogy itt csak felhasználta abból a célból, hogy az oroszoktól jó osztályzatot kapjon.”²⁵ Mármost az, hogy Álgya-Pap tábornok önös érdekből állt át vagy már a frontra érkezése idején is vonzódott a teozófista szemlélethez, esetleg valóban megbánta szörnyű tetteit, illetve parancsainak súlyos követ-

²⁵ Stomm Marcel: Emlékiratok. S. a. r. Gallyas Ferenc. Magyar Hírlap Könyvek, [Bp.,] 1990. 148.

kezményeit és papként őszintén vezekelt Indiában, nehéz eldönteni. Ugyanakkor kritikusunkat nem igazán érdekli, hogy a per során a vádlottak igen különféle módon nyilatkoztak meg, egészen odáig, hogy volt, aki bűneit is tagadta, ami Szabó Péter manipulációra utaló nézeteinek és feltételezéseinek ellentmond. Arról sem kellene megfellebbezni, hogy a magyar tábornokok, tisztok többsége a per előtt már több mint 2,5 éve szovjet hadifogságban volt, és az illetékes szovjet szervek nagy jelentőséget tulajdonítottak a hadifogolytáborokban az antifasiszta „átnevelésnek”. Gondoljunk csak arra, hogy ezek az emberek nap mint nap szembesültek háborús bűncselekményeik, illetve parancsaik és katonáik tetteinek következményeivel. Ami pedig a „nyelvezet” illeti, bármely kor ilyen típusú perei, még a modern háborús bűncselekményeket tárgyaló nemzetközi bíróságon folyó perek is tükrözik a korszak nyelvezetét és bírósági célkitűzéseit. Nem is szólva arról a körülményről, hogy recenzióink a perben elítéltek egyetlen visszaemlékezésére sem tud rámutatni, amely a kihallgatások során elkövetett fizikai erőszakra utalt volna, noha 1956-ban mind szabadultak, és többségük elhagyta Magyarországot. Szabó Péternek Tabay József ezredes későbbi visszaemlékezése kell mint „perdőntő” bizonyíték, bár e tekintetben végképpen nem gyakorolt forráskritikát, mindent elhitt, amit elolvasott.²⁶ Persze, lelki nyomásról biztosan beszélhetünk, nem felejtve, hogy tömeggyilkosságokat vizsgáló perben, ahol a dokumentálás rendkívüli nehézségekbe ütközik, a világ minden táján mind a mai napig lelki nyomást alkalmaznak a megfelelő hatóságok.

Tehát nem valódi forráskritikáról van itt szó, hanem csupán arról, hogy Szabó kolléga a dokumentumok értékének relativizálásával mentegeti a magyar megszálló csapatoknak a népiirtásban játszott szerepét. Eközben az ember elgondolkodik azon, ha csak belenéz

²⁶ A visszaemlékezés több eleme sem életszerű. Például elég nehéz elképzelni, hogy 1950-ben a Szovjetunióban az ügyész látogatást tegyen a börtönben egy külföldi rab cellájában, és őt az együttérzéséről biztosítsa. Ez esetben nem merül fel a dokumentum tartalma kapcsán hitelességi probléma? Mennyivel hitelesebb tartalmilag Tabay ezredes évtizedekkel későbbi visszaemlékezése, mint a tábornoki perek kihallgatási jegyzőkönyvei, ill. a szovjet állampolgárok tanúvallomásai?

azokba a vaskos kötetekbe, amelyek szintén az FSZB Központi Archivumból származó német tábornoki perek anyagait tartalmazzák, hogy a német hadtörténészek szinte minden hadosztály, sőt alacsonyabb egység történetét feldolgozták már.²⁷ Míg nálunk a források „hiteltelenségéről” vitatkozunk, addig Németországban e források alapján tovább írják a náci népirtás történetét, nálunk meg a magyar megszálló csapatok hadosztályainak – nem is szólva alacsonyabb egységeiről – története mindmáig rendkívül hiányos.

8. Nyolcadik csúsztatás. A recenzens talán legmegdöbbentőbb csúsztatása, amikor az előszóra hivatkozva a dokumentumok korabeli és mai propagandaértékének problémáját minden további nélkül átcsúsztatja a dokumentumok hitelességének kérdéskörébe. Szerzőnk úgy tesz, mintha a történelemben először találkozna az a jelenséggel, hogy valamely tömeggyilkossági felmérés anyagait különböző időkben különböző emberek és érdekcsoportok propagandaszempontról különbözőképpen felhasználják. Valójában az a ritkaság, amikor ilyesfajta dokumentumokat nem használ fel a politika a maga érdekében. Ilyen üdvös kivételt hirtelenjében nem is tudnánk említeni. De hát a szóban forgó RÁB-dokumentumok százazeit Sztálin utasítására már 1945 őszén kivonták a forgalomból, mivel az adott korszakban éppenséggel nem volt pozitív propagandaértékük a túl sok szovjet civil áldozat miatt. (Az áldozatok nagy száma pszichológiai sokkot idézhetett volna elő vagy a létező sokkot erősíthette volna fel a szovjet társadalomban, másrészt politikailag felhasználható lett volna a kormánnyal és a pártvezetéssel szemben, hogy miért nem tudta hatékonyabban

²⁷ Генералы и офицеры вермахта рассказывают... документы из следственных дел немецких военнопленных. 1944–1945. МФД, Москва, 2009.; Вермахт на советско-германском фронте: Следственные и судебные материалы из архивных уголовных дел немецких военнопленных 1942–1952. ОО «Книжница» ЗАО «Русский путь», Москва, 2011. A szovjet fogságba került német diplomaták, katonai és belügyi attasék hasonló típusú irataiból készült dokumentumkötet: Тайны дипломатии Третьего рейха: Германские дипломаты, руководители зарубежных военных миссий, военные и полицейские атташе в советском плену. Документы из следственных дел. 1945–1955. МФД, Москва, 2011.

megvédeni a békés lakosságot.)²⁸ Szabó Péter nem érti a kérdést: volt-e egyáltalán világos és egyértelmű iránya a propagandának? Ha volt, az nyilván abban állt, hogy leleplezzék a náci népirtás és végrehajtás a felelősségre vonást, amit a világ közvéleménye követelt. De miért jelentené ez a cél a helyi bizottságok adatfelvételeinek meghamisítását, ráadásul miért éppen a magyarokra vonatkozóan? A német történészek vagy az olasz és osztrák kollégák miért nem vitatják el e dokumentumok jelentőségét?²⁹

Szabó Péter feltételez és kombinál, a dokumentumokkal való „hochmecolás” régés-régi tradícióját követi. Így néz ki tehát ma a „forráskritikai” elkötelezettség hitelessége, amelynek egyetlen célja, hogy megpróbálja aláásni – politikai és propagandaérdekektől vezettetve – a szovjet területen elkövetett genocídium dokumentumainak hitelességét, döntő jelentőségét a népirtás története szempontjából.

9. A kilencedik csúsztatás lényegében arra a formális logika szempontjából is téves feltételezésre épül, hogy ha voltak meghamisított RÁB-dokumentumok, akkor eleve minden ilyen dokumentum hamis. Másképpen fogalmazva ezt a nagyon egyszerű logikát: az NKVD a RÁB nevében meghamisította – a németek nyakába varrva – a Katyában és környékén elkövetett tömeggyilkosságot, recenzióink pedig e hamisításra utalva a RÁB-dokumentumok hitelességével kapcsolatban felkiált: *Hic Rhodus hic salta!* Őt az sem érdekli, hogy 1943-ban az ügyet először egy NKVD–NKGB-bizottság vizsgálta, majd 1944. január 12-én állították fel a RÁB speciális különbizottságát a lengyel hadifoglyok megölésének kivizsgálására, amelybe a nácik által okozott károk felmérésére korábban létrehozott RÁB vezetéséből csupán 3 tag került be. A RÁB vezetőségének többi tagja meg sem ismerhette a valódi dokumen-

²⁸ А. Р. Дюков: За что сражались советские люди. «Русский НЕ должен умереть». Яуза, Эксмо, Москва, 2007. 247–248.

²⁹ Az osztrák történészek orosz és belorusz kollégáikkal közösen összeállított kötete: *Австрийцы и судетские немцы перед советскими военными трибуналами в Беларуси 1945–1950 гг.* Под. ред. С. Карнера–В. Семенова. Грац, Минск, 2007.; *Österreicher und Sudetendeutsche vor sowjetischen Militär- und Strafgerichten in Weißrussland 1945–1950.* Hrsg. Stefan Karner–Vjačeslav Selemenov. Graz–Minsk, 2007.

tumokat (valószínűleg a meghamisítottakat sem!). A katyni ügyben elkövetett NKVD-hamisítás miatt bizonyítaná, hogy a nem NKVD-szerv RÁB és vidéki bizottságainak több ezer településen felvett helyi dokumentumait is meghamisították? Itt megint kritikuskunk feltételezési technikája, elszabadult fantáziája lépett működésbe. Nem is szólva arról, hogy elfogadja az FSZB levéltárosai munkájának egyes elemeit, például a Katynra vonatkozó, valóban eredeti(?) dokumentumokat, de nem fogadja el a neki nem tetszőeket, mondjuk az urivi vérengzésekre vonatkozó dokumentumokat. Ez utóbbi esetekben a kollégákat manipulálással vádolja. Egyébként dokumentumhamisításokkal a „legdemokratikusabb” országokban is nap mint nap találkozunk. Példának okáért maga Szabó Péter is egy hamisított Sztálin-dokumentumot idéz, az 1941. november 17-én kiadott 0428. számú parancsot, de ezt csúsztatásként nem vesszük számba: nem tételezzük fel, hogy felismerhette volna a hamisítást, hiszen nem a szovjet tematika képezi kutatásának tárgyát, így az orosz eredeti levéltári forrást nem tanulmányozhatta. A hamisítás felismeréséhez a szovjet történelem specialistájának kell lenni. Más kérdés, hogy Szabó Péter hadtörténészként is tudhatná, hogy ha nem az eredeti szovjet levéltári forrásokból vagy forráskiadványokból idéz, akkor könnyen a hamisítás áldozatává válik, mint jelen esetben.³⁰

Tehát Szabó Péter erkölcsileg védhetetlen csúsztatása a szovjet vezetés és a partizánok önmaguknak okozott állítólagos

³⁰ A parancs meghamisítását két német történész leplezte le már több mint egy évtizede, a részleteket ld.: *Christian Hartmann–Jürgen Zarusky*: Stalins „Fackelmänner-Befehl” vom November 1941. Ein verfälschtes Dokument. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 4. (2000) 667–674. A hamisított forrást először közli: Fritz Becker: Stalins Blutspur durch Europa: Partner des Westens 1933–1945. Arndt, Kiel, 1995. 268. Az 1941. november 17-én kiadott 0428. számú parancs nem tartalmazza az NKVD munkatársainak Wehrmacht-egyenruhába való „beöltöztetését” (amit a recensünk is idéz) és ezzel kapcsolatosan a lakosság körében terjesztendő propagandát. A parancs eredeti példánya az Oroszországi Állami Katonai Levéltárban található: РГВА Ф. 4. Оп.11. Д. 66. ЛЛ. 221–222. Közli: Русский архив: Великая Отечественная. Приказы народного комиссара обороны СССР 22 июня 1941 г. – 1942 г. Т. 13 (2–2). Под ред. В. А. Золотарев. ТЕРРА, Москва, 1997. с. 120–121.

kártevésére vonatkozik. Egy hadtörténész esetében Sztálint beállítani – az egyébként ősidők óta alkalmazott – „felperzselt föld” taktikája megalkotójának már a történelemhamisítás kategóriájába tartozik. A szovjet politikai és hadvezetőség rákényszerült a náci támadás következtében arra, hogy ne engedje át az anyagi erőforrásokat az ellenségnek, hiszen ennek a lépésnek az elmulasztása meghosszabbította volna a háborút, az ellenség győzelmével fenyegethetett volna. Ezen károkért a felelősséget a szovjetekre átruházni erkölcsi véték, szakmailag is minősíthetetlen eljárás. Nemcsak azért, mert egy meghamisított dokumentumra épül, hanem mindenekelőtt azért, mert az antifasiszta harc emlékének tudatos besározásáról van szó. A felperzselt föld taktikáját a modern időkben egyébiránt elsőként a náci német hadsereg alkalmazta és nemcsak a keleti fronton, hanem hazánkban is, példának okáért elég csak a budapesti hidak felrobbantására utalni.

10. A tizedik csúsztatás azon alapszik, hogy Szabó Péter nem a szovjet történelem specialistája és felületesen olvasta dokumentumkötetünk előszavát. Így idézi szövegünket: „Az anyagi károk tételes felsorolásain és kimutatásain kívül azon tömeggyilkosságokról is készült jelentés, melyeket a magyar csapatok a csernyigovi terület 12 járásában követtek el. Az 1945. március 10-ei keltezésű 83. számú dokumentum szerint 38 611 szovjet állampolgárt »öltek meg vagy kínoztak halálra« e térségben a magyar megszálló alakulatok a háború folyamán. [...] Sajnálatos, hogy az elpusztult szovjet polgári személyek számával nemcsak a RÁB szervei manipuláltak, hanem jelen esetben Krausz Tamás is. A fent említett jelentésben közzétett csernyigovi veszteségadatot ugyanis ő »több mint százezer főre« változtatta a kötet előszavában.”³¹ Ezen a ponton kell megállni egy pillanatra, mert Szabó Péter recenziójának számos mélypontja közül most értünk el talán a legkritikusabb ponthoz. A csúsztatásban rejlő jókora baki lényege a recenzens topográfiai ismereteinek hiányosságaiával is összefügg. Szabó egyszerűen nem tudja: a Csernyigovi területen (oblaszty) nem 12 járás van, hanem 22. Márpedig egyértelmű az előszóban, hogy e terület 12 járásában öltek meg a magyarok több mint 38 ezer em-

³¹ Itt jegyezzük meg, hogy a Csernyigovi terület nagy kezdőbetűvel írandó, éppúgy, mint Fejér megye.

bert,³² a több mint 100 ezer békés civil és mintegy 24 ezer hadifogoly legyilkolása az egész Csernyigovi területre vonatkozik,³³ vagyis mind a 22 járásra. Tehát a 12 járáson túl elkövetett gyilkosságokat a magyarok és a németek közösen végezték el. Ezek az adatok különösen fontosak voltak az 1947-es csernyigovi tábornoki perek szempontjából, noha a magyar megszálló katonaság – eddigi számbavételeink szerint – a Szovjetunió 19 területén hajtott végre gyilkosságokat önmagában vagy a németekkel közösen. Így pukkad hát ki az egyik igen fontos dokumentum diszkreditálására tett kísérlet léggömbje.

Szabó recenziójának egy pontján, indulatának engedve, már a levéltári dokumentumok fogalmát is idézőjelbe teszi, noha korábban a tábornoki perek anyagát fontos forrásoknak ítélte. Szerzőnk számára a „lakossági kihallgatási jegyzőkönyvekkel” kapcsolatosan a legfontosabb hiteltelenítő jel az, hogy a 38 tanúvallomás közül „az analfabéták és a félalnfabéták száma 17 volt”, miközben „szinte valamennyi tanú teljes bizonyossággal emlékezett arra, hogy településén hány személyt gyilkoltak vagy erőszakoltak meg, mennyi lakóépületet gyújtottak fel vagy romboltak le, s ezeken kívül az elrabolt vagy levágott tenyészállatok számát illetően is »darabra pontos információjuk« volt”. Egy példát vesz „a sok közül”, Marija Nyikiforovna Glinszkaja vallomását: „A magyar alegységek a [zsabinka-kobrini] vasútvonal közelében lévő falvakban elkövetett gáztetteik során 19 nőt, 11 gyereket és 15 idős embert öltek meg. 52 lakóépületet és 69 egyéb épületet gyújtottak fel. 97 szarvasmarhát és 64 sertést vittek el.” Ha az előbb Szabó Pétert topográfiai ismereteinek hiánya vezette vakvágányra, most az orosz falvak elpusztítása iránti empátia és a számbavételre vonatkozó ismeretek teljes hiánya viszi tévútra. Marija Nyikiforovna csak félalnfabéta (nota bene – meghamisítható lett volna ez a tétel is, ha már hamisítási kényszerről volt szó!) volt, nem pedig gyengeelméjű! Ez nem jelentette azt, hogy nem tud 100-ig vagy 200-ig számolni vagy emlékezni. A Szovjetunióban félalnfabétának számított az is, aki tudott olvasni, de nem tudott írni, vagy tudott

³² Ld. a 83. sz. dokumentumot. A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban i. m. (9. jz.) 278.

³³ Ld. a 70. és 71. sz. dokumentumokat. Uo. 212., 216.

fejen számolni, összeadni-kivonni, de nem tudott írásban szorozni és osztani. Szabó nem tudja, hogy egyébként nem a „fél-analfabétának” kellett összeszámolnia a falu felgyújtásának és kifosztásának következményeit, hanem az akkor még valószínűleg életben lévő sztároszta vagy a sztároszta helyettese, a kultúrház igazgatója, netán az iskolai tanító vagy könyvtáros, ha volt olyan, sokan összeszámolhatták a veszteségeket, s kialakulhatott egyfajta „végső” adat. Miért ne jegyezhetne volna meg ezeket az adatokat Marija Nyikiforovna, hiszen az ember életében elég ritkán fordul elő, hogy felgyújtják a települést, élete színterét, ahol lakik, ahol évtizedeket töltött, ahová minden köti? És ha nem pontosan emlékezett a szovjet áldozat? Mi van akkor, ha csak 50 házat és a 45 ember helyett csak 39 embert öltek meg, ha nem 97, hanem csak 82 marhát hajtottak el a magyar megszálló katonák? Az volna a forráskritika értelme, hogy a népiptás dokumentumait ellenőrizetlen *feltételezésekkel* hiteltelenítsük, hogy a 13,6 millió szovjet polgári személy (közülük 7,4 millió a közvetlenül meggyilkolt civil lakosok száma) haláláért a felelősséget levegyük a magyar megszálló csapatok válláról és csak a németekére helyezzük azt át?

11. Tizenegyedik csúsztatás. Szabó Péter tulajdonképpen jóval átlépte a kendőzetlen inszINUÁCIÓ határát, amikor kötetünket igyekszik az 1950-es évek keretei közé beszuszakolni. A recenziens sokat tanult e tárgyban azoktól a politikusoktól, akik elvi ellenfeleiket feltétlenül a sztálinizmus kategóriájába kívánják bedugni. Ha nincsenek érvek, jó lesz a politikai inszINUÁCIÓ is... Úgy tesz kritikusunk, meghamisítva az előszó szövegét is, mintha az a Horthy-rendszer jellegének kérdésében a „Horthy-fasizmus” fogalmi körében mozogna, ahogyan az divatos volt a Rákosi-korszakban. A valóságban természetesen – ismét – éppen az ellenkezőjéről van szó. Szó szerint ez olvasható az előszóban: „Magyarországon az államszocializmus korszakában – a szovjet gyámkodás hatására – 1948 óta gyakorlatilag szintén elhallgatták a háborús bűncselekmények egész szövevényes és iszonyú történetét – néhány, »a Horthy-fasizmusra« vonatkozó általános elítélő mondattal helyettesítve azt.”³⁴ Nem is szólva itt arról, hogy e cikk szerzőinek egyike nem egy alkalommal fejtette ki álláspontját a Horthy-rendszer és a fasizmus fogalmainak összemérésével szemben.

³⁴ Uo. 21.

12. A tizenkettedik csúsztatás már a vice tárgykörébe tartozik. Szabó Péter egyenesen azzal vádol meg bennünket, hogy bizonyos magyar katonai anyagokat, úgynevezett „trófea-”, azaz hadizsákmány-iratokat, amelyek a szovjetek kezébe kerültek, bár nem így fejezi ki magát, de mi végül is „elkonspiráltunk”. Szabó „gondolatmenetében” egyszerre több és hihetetlennek tetsző csúsztatás is szerepel, melyeket mi röviden, egy csokorban foglalunk össze a szűkös terjedelmi keretek miatt. A recenziens a podolszki levéltárral kapcsolatosan hamis feltételezéseket (ismételten feltételezéseket!) fogalmazott meg, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy rossz színben tüntessen fel bennünket, ami nem tisztességes eljárás. Ha alaposabban olvasta volna el a kötet előszavát, rájöhetett volna, hogy a kiadványban szereplő „podolszki” dokumentumokat a kötet szerkesztőbizottságának egyik tagja, Sz. I. Filonyenko professzor adta át nekünk, illetve az előszóban tájékoztatjuk az olvasót az úgynevezett „hatósági irattárakban” folytatandó kutatások nehézségeiről. Ebbe a körbe tartozik a Podolszokban található Oroszországi Föderáció Honvédelmi Minisztériumának Központi Irattára is.³⁵ Az is közismert a szakmában, hogy ebbe az intézménybe az elmúlt évtizedekben magyar kutatóknak nem sikerült bejutniuk, így mi sem jártunk ott sohasem. Érdekes, a kollégának évtizedekig nem hiányoztak a népirtás „magyar fejezetének” dokumentumai, de rajtunk számon kéri a nem hozzáférhető vagy egyáltalán nem is létező dokumentumokat. Ráadásul azt az abszurditást megfogalmazni, hogy a gyilkosok dokumentumai az elsődlegesek az áldozatokéval szemben, túllép azon a morális határon, ahol még vita folytatható. Nincsen a világon olyan bíróság, ahol nem az áldozatok vagy azok tanúságtevőinek vallomásai az elsődlegesek a gyilkosokéval szemben, főleg ha egy olyan eseménysorról van szó, amelyről sok-sok tízezer dokumentum készült, mert – mint az Szabó Péter kritikájából nem derül ki – sok millió gyilkosságról van szó, amelyeket a náci fegyveres erők és bűntársaik elkövettek.

Recenziünknek nem nyerte el a tetszését a kötetünkben mellékletként közzétett néhány ÁBTL-es dokumentum sem, melyeket „1945 és 1956 között Magyarországon keletkeztetett népbírószági peranyag”-nak nevez. Ez az állítás is sajnálatos tévedés, hiszen a

³⁵ Uo. 40.

népbiroságok már 1948-tól fokozatosan befejezték működésüket, az általunk közölt dokumentumok pedig 1951–1952 évkörűek.³⁶ Teljesen nyilvánvaló az e tárgyban közölt magyar levéltári források szerves összefüggése a szovjet dokumentumokéval. Ezek „kitalálhatatlan” történetek rengeteg hiteles tanúval, akik mind alátámasztják e rémes eseményeket. Persze a perek jogi szempontból nagyon bizonytalanok, mivel nincsenek tárgyi bizonyítékok, hiszen a gyilkosok azokat vagy eltüntették, vagy a háború óta eltelt évek folyamán az ilyenek megsemmisültek, de megmaradtak a borzalmakat átélő áldozatok, tanúk korabeli vallomásai, amelyek Szabó Péter számára nem „elsődlegesek”. Vagy talán Auschwitz történetét is az SS-őrök visszaemlékezései alapján kellene megírni?

*

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy kritikusunk egyetlen új, eddig nem ismert dokumentumot sem idézett, sőt egyáltalán nem is tudja megcáfolni a magyar megszállók által elkövetett háborús bűncselekmények dokumentumainak tényeit, amelyekről kötetünk tájékoztat. Az egyetlen „menekülési útja”, hogy „átminősíti” az eseményeket: így lesz a civilek tömeges lemészárlásából, az emberek elevenen történő elégetéséből, a falvak felperzseléséből, a népirtásból, a háborús bűncselekményekből „sajnálatos esemény”, „atrocitás”. Lelke rajta!

Természetesen nem tagadjuk (miért is tagadnánk?!, hiszen már az előszó is hangsúlyozza), hogy a megszállás mindennapjaiban bizonyára sokféle, a népirtás szellemétől elütő, azzal szemben álló magatartás is megfigyelhető volt. Ugyanakkor tekintettel kell lennünk arra is, hogy sem az áldozatok, illetve a tanúságtevők, sem a korabeli szovjet szervek erről nem állítottak ki dokumentumokat. Ez a kötet tehát csak *a népirtás levéltári dokumentumait* tartalmazza. A vitát persze folytatni kell, de most már más mederben. Arra a kérdésre kell mindenekelőtt választ találni: miképpen, miért, hogyan volt lehetséges, hogy a magyar (a román, az olasz stb.) megszálló erők részt vettek a Szovjetunió elfoglalt területein a náci népirtásban.

³⁶ Ld. Budapest Főváros Levéltárának ismertető anyagát a népbiroságokról: <http://bfl.archivportal.hu/id-1160-nepbirosagok.html> (letöltés: 2013. máj. 24.).

Krausz Tamás–Varga Éva Mária:
A kitaláció mint kritikai eszköz
(Válasz Számvéber Norbert
„Egy forráskiadvány margójára” c.
közleményére)¹

Számvéber Norbert recenziója a tudatos torzítás és a denúciálás határmezsgyéjén mozog, azaz hol az egyik, hol a másik területre téved. A *leleplezés* műfajában fogalmazódott munka lényegét tekintve nyelvi, elméleti és szakmai értelemben is elszakad a bírált szövegtől, olykor az önkényes fantáziálásig jut el. A recenzens nem kis találékonyssággal számos összefüggésben képtelen dolgokat tulajdonít nekünk, sőt gyakorlatilag megrágalmaz bennünket. Célja kettős: a kötet és szerkesztőinek lejáratása, valamint a horthysta megszálló csapatok mentegetése, a népiertásban való részvételének tagadása, magyarul: szerecsenmosdatás. Ezt a kettős célt is lehet persze színvonalasan, nagy szakmai erudícióval és kifinomultsággal képviselni, de e recenzióra ez, sajnos, nem jellemző: az első sortól az utolsóig kilóg a lóláb. Mindennek ellenére is reagálni kell e közleményre, mivel szakmai folyóiratban jelent meg.

A CÉL SZENTESÍTI AZ ESZKÖZT?

Számvéber Norbert hadtörténész ezt írja: „Krausz Tamás bevezetőjében többször is tervszerű népiertásnak nevezi a magyar megszálló erők által végrehajtott kivégzéseket, de egyetlen egy korabeli hivatalos forrást sem találunk a kötetben, amely alátámasztaná, hogy a magyar csapatok parancsot kaptak volna a megszállt területek polgári lakosságának tervszerű, a partizántevékenységtől teljesen független, ideológiai vagy kreált fajelméleti okokból végrehajtandó fizikai megsemmisítésére (a német csapatok bizonyos

¹ Megjelenés alatt: *Hadtörténelmi Közlemények* (2013. 4. sz.)

kötélkei valóban ilyen célokkal, előre elkészített tervek alapján tevékenykedtek a Szovjetunióban). Ezzel szemben minden – a kötetben legtöbbször csak áttételesen, másodkézből, többször pontatlanul idézett – korabeli magyar utasítás vagy parancs a partizán-tevékenységgel szembeni fellépés keretei között, a partizánok és segítők (közöttük is kiemelten a zsidóság és a szovjet kommunista párt tagsága) elleni megtorlásaként rendelt el különféle tisztogató akciókat, amelyek nem egy esetben valóban tömegesnek tekinthető, megtorló jellegű, a polgári lakosságot is sújtó kivégzésekbe torkolltak. Mindezeket azonban bármiféle korabeli hivatalos magyar forrás szó szerinti idézete nélkül, a német csapatok által végrehajtott tervszerű népiirtással egyenértékűnek beállítani, továbbá a Magyar Királyi Honvédség megszálló feladatokat ellátó teljes állományára kivetíteni, megítélésem szerint nem más, mint a tények szándékos s egyben rendkívül tudománytalan elferdítése.”²

Ez a recenzius mondanivalójának lényege – aminek minden sora hamis. A hadtörténész, aki a precíz kutató szerepében tetszeleg, nem egyszerűen kiesik ebből a szerepből, hanem szövegünkben egyetlen idézettel sem képes alátámasztani mondanivalóját. Erre a manipulatív eljárásra azért van szüksége, hogy a magyar megszálló csapatok általa is elismert tömeggyilkosságait kiemelje a náci népiirtás történetéből, hogy ezáltal valamiféle *önálló magyar rendfenntartás-történetet* tudjon kreálni függetlenül a német megtorló egységektől. Számvéber Norbert alapvető koncepciója alátámasztásához a következő megfontolásokkal állt elő: 1. Azt állítja, hogy szerintünk a magyar megszálló csapatok „tervszerű népiirtás” céljából támadták meg a Szovjetuniót. Minden olvasó meggyőződhet kifejtett koncepcióinkról, ha veszi a fáradságot és elolvassa kötetünk előszavát,³ valamint a Történelmi Szemle ez évi 2. számában közölt, kritikusunk által nyilvánvalóan ismert vitaira-

² Számvéber Norbert: Egy forráskiadvány margójára. *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 2. sz. 580.

³ Ld. Előszó: Az elhallgatott népiirtás. A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947. Szerk. *Krausz Tamás–Varga Éva Mária*. L'Harmattan, Bp., 2013. 7–44.

tunkat.⁴ Bevezető tanulmányunkban nemhogy többször, de egyetlen egyszer sem nevezzük „tervszerű népiertásnak” azt az eredeti „projektet”, amellyel a magyar megszálló csapatok a hódító háborúba belefogtak. A recenzens állításával ellentétben mi tehát nem *magyar* – különösen nem „tudatos” és „tervszerű” – népiertásról, hanem *náci* népiertásról beszélünk. Valójában a magyar megszálló csapatok – némileg eufémisztikusan fogalmazva – mint „rendészeti feladatokkal” felruházott katonai egységek belesodródtak a náci népiertás mindennapjaiba, és e „kalandból” 1941 júniusa és 1944 között egy pillanatra sem tudtak kilábalni. Tény azonban, hogy 1942 tavaszától már ideológiailag is konkretizálódott „a bolsevizmus elleni szent háború” keresztény-nemzeti küldetése kifejezetten fajelméleti alátámasztással, amit a recenzens igyekszik tagadni, noha e téren sem tudott egyetlen dokumentumot vagy forrást sem felmutatni, csupán bagatellizálni tudja e körülményt. 2. Az ún. 10-es számú füzet⁵ (1942. április), amelyet a megszálló csapatok parancsnokai – ellentétben Számvéber Norbert utólagos hochmecolásával – bárhogy is neveztek, gyakorlatilag „parancsként” értelmezték.⁶ A mindennapi szóhasználatban „na-

⁴ Krausz Tamás–Varga Éva Mária: Egy könyvrecenzió – tizenkét csúsztatás. *Történelmi Szemle*, 55. (2013) 2. sz. 325–340.

⁵ Már korábban is önkritikusan megjegyeztük: a 10. számú füzet és a Háy által felhasznált egyéb dokumentumok idézések az előszó 30–31. oldalán elírások történtek, melyek sajnos, félreértelmezésre adhatnak okot. Részletesen ld.: Egy könyvrecenzió – tizenkét csúsztatás. i. m. 327.

⁶ A SZU Legfelsőbb Bírósága Katonai Kollégiumához címzett, saját kezűleg magyar nyelven írt fellebbezési kérelmében Ehrlich Géza nyugalmazott vezérőrnagy az ún. 10-es sz. füzetet parancsnak nevezte: „Ilyen parancs tényleg volt.” ИА ФСБ Д. № H-19098. Т. 21. Л. 564. Baumann István vezérőrnagy fellebbezési kérelmében „a vezérkari főnök 10. sz. bizalmas tájékoztató rendelkezései” szerepel. ИА ФСБ Д. № H-19098. Т. 21. Л. 605. Zachár Sándor ezredes fellebbezési kérelmében így írt: „Amíg a hadtest parancsnoktól 10, vagy 100, sőt több 100 km-re lévő hadosztály, ezred és zászlóalj parancsnokok a kegyetlen 10. sz. irányelvet, vagy az arra hivatkozó kemény parancsokat belátásuk szerint enyhébben is végrehajthatták, nekem nem volt még módomban sem, hogy parancsnokom közvetlen környezetében mást csináljak, mert ha másként fogalmaztam, kijavítva kaptam vissza. Én vagyok az egyetlen, aki a magyar

rancssárga füzetként” emlegetett dokumentum mindenesetre vitathatatlanul direktívákat, stratégiai útmutatásokat tartalmazott a „partizángyanús” szovjet állampolgárok, főképpen a kommunisták, a zsidók, a „szovjet aktivisták” korra, nemre való tekintet nélküli kiirtásához. Az az állítás is hamis, miszerint nem idézünk másféle, ennél konkrétabb parancsokat, amelyek népiirtásra ösztönöztek. Valójában idézünk, csak kritikusunk e források jelentőségét elkeni, megkérdőjelezi, mert az idézetek egy része, úgymond, „kommunista forrásból” való, noha a valóságban a szovjetek kezébe került magyar trófea-anyagokban fellelhető dokumentumokból származnak.⁷ Mindezt természetesen a hadtörténész is tudja, hiszen nem sokkal korábban, ez év májusában a Hadtörténeti Intézetben rendezett vitán (amelyet videón is megörökítettek) maga sem tagadta a 10-es számú füzetén kívül keletkezett egyéb parancsok, utasítások, instrukciók létezését.⁸ Az akkor még árnyaltabban fo-

megszálló hadsereg, hadtest, hadosztály vezérkari főnökök, vezérkari tisztek, avagy a törzsekbe beosztott tisztek és segédtsztek közül a vádolt parancsnokok közé kerültem, és ugyanúgy is lettem elbírálvá, mintha én is felelős parancsnok lettem volna.” ЦА ФСБ Д. № Н-19098. Т. 21. Л. 530–531.

⁷ Ld.: *Háy Gyula: Partizánok tükre.* Athenaeum, Bp., 1945. (A kötet először 1943 májusában, Moszkvában jelent meg magyar nyelven.) *Rákosi Mátyás: A magyar jövőért.* Budapest, 1945. A Moszkvában élő Háy és Rákosi 1943 tavaszán lehetőséget kaptak, hogy az addig szovjet kézre került hadizsákmány-iratokba betekintsenek, erre valószínűleg az akkori IMEL (Marx–Engels–Lenin Intézet), ma a RGASZPI (Oroszországi Állami Szociálpolitika-történeti Levéltár) épületében kerülhetett sor, ott tanulmányozhatták ezeket a dokumentumokat. Nem rekonstruálható pontosan, hogy vajon ez a több ezer oldalnyi irat bent maradt az épületben vagy azóta más levéltár(ak)ba kerülhetett. Többször is hangsúlyoztuk már, hogy ezen iratok felkutatása, megtalálása érdekében az orosz levéltári kollégák segítségével mindent elkövettünk, de eddig sajnos nem jártunk sikerrel.

⁸ Háy a brosúrában a 10. sz. füzetén, illetve a 7400/MM A 1942. sz. rendeletén kívül sok más iratra is hivatkozott, például.: egyes parancsnokok beszámolóit (Sopronfálvay alezredes, Fehérváry Ákos százados stb.), különböző katonai egységek jelentései (37. gyalogezred III. zászlóalj, 123/47. III. zászlóalj, 47. gyalogezred iratai stb.), a Magyar Megszálló

galmazó Számvéber Norbert úgy vélekedett, hogy e forrásokat keresik a HM HIM Hadtörténelmi Levéltárban, ő személyesen is. Itt vitatott írásában viszont – felfoghatatlan impertinenciával – már bennünket vádol meg azzal, hogy elhallgatjuk a trófea-dokumentumokat, ezeket tudatosan nem hoztuk haza Moszkvából, aminek okáról azonban még feltételezést sem fogalmaz meg. Mi értelme is lenne ennek az egész koholmánynak? A kritikus egy szép kis összeesküvés-elméletet kerekített. A valóságban persze, mint másutt már kitértünk erre a kérdésre, egyszerűen arról van szó, hogy egyelőre külföldieknek nem lehet bejutni azokba a „hatósági irattárakba”, ahol feltehetően ilyen típusú iratanyag található.⁹ Feltehetően, mert feltalálási helyéről vagy helyszíneiről nincs is pontos információnk...!¹⁰ Miközben recenzióinknak az általunk két

Parancsnokság által kiadott utasítások, parancsok (pl. „Utasítás ellenséges felderítők ügyében”, „Partizánok fellépése és harcmodora” c. sokszorosított iratok, a Magyar Megszálló Parancsnokság 7. sz. bizalmas parancsa, melyet Olgyay Károly tábornok adott ki stb.), „Összefoglaló jelentés a partizántevékenységről” c. dokumentum (796. sz. megsz. csop. I.a. [19]42. I. 19.).

⁹ A dokumentumkötet előszavában is tájékoztattuk az olvasót az Oroszországban úgynevezett „hatósági irattárakban” folytatandó kutatások nehézségeiről. Ebbe a körbe tartozik a Podolszkban található Oroszországi Föderáció Honvédelmi Minisztériumának Központi Irattára is. Ld.: Magyar megszálló csapatok. i. m. 40–41., Egy könyvrecenzió – tizenkét csúsztatás. i. m. 339. 2001. december 14-én a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és az Oroszországi Föderáció Állami Levéltári Szolgálat keretmegállapodást írt alá. Ennek értelmében a moszkvai magyar levéltári kiküldött tevékenysége a föderációs állami levéltárakra vonatkozik, a „hatósági irattárakra” nem terjed ki.

¹⁰ A korabeli magyar hadizsákmányiratok felkutatása több ok miatt sem egyszerű vállalkozás, egyrészt pontos információink sincsenek arról, melyik oroszországi iratörző intézményben milyen magyar eredetű hadizsákmány-iratanyag található. Másrészt ezeket az iratanyagokat feltehetően nem egy helyen, hanem különböző moszkvai és vidéki archívumokban őrzik, és sok esetben a magyar eredetű iratok nem különülnek el a német és egyéb eredetű hadizsákmányiratoktól. Példának okáért a Voronyezsi Terület Állami Levéltárában is a hadizsákmányiratok egy fondban vannak. Ld.: Государственный архив Воронежской области (= ГАВО) Ф. Р-2100. Коллекция трофейных документов периода

évvel ezelőtt már – hivatalosan – kikért forrásokat a mai napig nem sikerült fellelnie, ezért is ránk hárítja a felelősséget egy képtelen blöff segítségével.

3. A hadtörténész a magyar megszálló csapatok partizánok elleni háborúját olyan szenvedéllyel igazolja, mintha a horthysta hadsereg valamiféle igazságos, de legalábbis tolerálható háborút folytatott volna szovjet területen. Írásában nem is a fentebbi kitaláció a leghátborzongatóbb, hanem az a mondata, amikor a kommunisták és zsidók legyilkolására felszólító magyar parancsokat, instrukciókat – úgy mellékesen, zárójelben – a partizánok elleni harcra mentegeti, mintha a tömeggyilkosságokban és speciálisan a holokausztban való részvétel így igazolható lenne. Tehát a számvéberi logikában nem a náci Németország és a horthysta Magyarország Szovjetunió elleni támadása a partizánmozgalom létrejöttének oka, hanem fordítva, a népiirtásnak az az oka, hogy a partizánok megvédték hazájukat, földjüket, családjukat. Itt – mint sok más ún. kritikában – a feje tetejére áll a világ. A recenzens egész elgondolása arra épül, hogy a tömeggyilkosságokat egyszerűen a túlkapások fogalomkörébe kell utalni, finoman relativizálni, átértelmezni a tényeket, érzelmekre hivatkozni, mint amikor megemlíti, hogy két magyar felderítő katona meggyilkolása nyomán kiirtottak 1264 szovjet civil állampolgárt, köztük 264 foglyot, többségükben zsidókat.¹¹ Elintézhető ez a dolog azzal, hogy néhány katona érzelmi kilengéséről volt szó csupán, mondván a háború már csak ilyen? Így szertelen indulatában a szerző azt sem veszi észre, hogy a megszálló csapatoknak a zsidó nép legyilkolásában való részvételét – a náci propaganda mintájára – a partizánok elleni harccal magyarázza.¹² Vagyis más szavakkal ismételjük: módszer-tani és szakmai kulcskérdés, hogy a recenzens nem képes felismerni, érzékelni, hogy nem a kommunisták, a zsidók, a Vörös Hadsereg, a partizánok, a szovjet civilek támadták meg Németországot

Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Воронежская область.
(A nagy honvédő háború időszakának hadizsákmányiratai. 1941–1945.
Voronyezsi terület.)

¹¹ Számvéber Norbert: i. m. 578.

¹² Uo.

és Magyarországot, hanem a dolog megfordítva történt.¹³ 4. Végül a hadtörténetész feladva a logikus gondolkodás utolsó bástyáit is, azt sem veszi észre, hogy az összes, általa idézett magyar forrás (amelyekről később még szólunk!) az általunk publikált szovjet dokumentumok hitelességét erősíti. Ugyanakkor más kritikusokhoz hasonlóan Számvéber írása is – *minden látható ok/magyarázattal/érv nélkül* – a szovjet dokumentumok „keletkezését” eleve valamiféle irracionális gyanúval kezeli – ellentétben a náci és horthysta dokumentumokkal. Ugyanakkor ez esetben nem érvel, nem bizonyít – poeta dixit. E logikátlanságot súlyosbitja, hogy Számvéber – éppen a népiértésben való magyar részvétel tagadása érdekében – cikke itt vitatott helyén egyszerűen elhallgatja: a magyar megszálló csapatok a német náci katonai irányítás, a Wehrmacht és az SS ellenőrzése alatt tevékenykedtek. Ha ugyanis ezt nem tenné, akkor nem tagadhatná a valójában tagadhatatlan tényt: a magyar megszálló csapatok részvételét a náci népiértésben.

A NÉMET ÉS MAGYAR FORRÁSOK SZEREPE, AVAGY A FORRÁSKRITIKA HATÁRAI

A magyar megszálló csapatok történetének néhány fontosabb aspektusáról, részleteiről lehet egyet és mást tudni német és magyar nyelvű források feldolgozása, főképpen Ungváry Krisztián munkái alapján. Ezért az ember azt gondolná, hogy a szovjet források megjelenése végre új szint vihet a kutatásba. Ehelyett azonban egyfajta kampány kezdődött a könyv ellen, amelynek központi „szakmai érve” az, hogy a szovjet források értelmezéséből hiányzik a magyar és német források feldolgozása. Mellékesen megjegyezzük, hogy a német és magyar források felhasználása során egyetlen hadtörténetésznek sem tűnt fel hosszú évtizedeken át a szovjet források teljes hiánya, ám most, amikor végre megjelennek, akkor ismét a német és magyar források válnak „elsődleges” forrásokká, amelyek kvázi leértékelik a szovjet forrásokat valamely szakmailag megfoghatatlan ideológiai okból. Ezen indítatásból

¹³ Ld. Szilágyi Ákos cikkét a genocídium fogalmáról: *Szilágyi Ákos*: Hideg évek. A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Élet és Irodalom. LVII. évf. 12. szám. 2013. március 22. 13.

vezérelve még annak jelentőségét sem ismerik el vagy fel a kritikusok, hogy az FSZB Központi Archívumából származó levéltári iratok közzétételére – a magyar történet- és levéltártudományban először – forráskiadványunkban kerülhetett sor. E dokumentumok különösen annak fényében fontosak – Számvéber Norbert is hosszan taglalja írásában –, hogy a hazai levéltárakban töredékesen, pontosabban alig maradtak fenn a megszálló csapatok tevékenységére vonatkozó dokumentumok. A magyar katonai vezetők kihallgatási jegyzőkönyvei nemcsak eddig ismeretlen életrajzi adatokkal szolgálnak, hanem példának okáért információkat kaphatunk konkrét hadműveletek lefolytatásáról is. Számvéber Norbert kijelenti, hogy „kizárólag a hazai levéltárak őrizetében fennmaradt töredékekből a magyar megszálló csapatok szovjet területen végrehajtott tevékenységének tudományos igényű feldolgozását nem lehet elkészíteni”,¹⁴ ugyanakkor a végre elérhetővé vált szovjet levéltári dokumentumokat legszívesebben negligálná... Mi lehet a baj a szovjet forrásokkal? Egyetlen komolyan vehető szakmai érv sem támasztja alá a „szkepszist”, amelyet a kritikusok a legváltozatosabb feltételezésekkel igyekeznek elhinteni és elhitetni. Ez természetesen „normális” dolog: ahol nincsenek tények, ott feltételezések vannak.

Ám Számvéber Norbert szakmai hitelességét is tulajdonképpen ideológiai céljai ássák alá. Hiszen értelmezésében a szovjet áldozatok és az azok érdekeit megjelenítő hatóságok dokumentumai csupán „másodlagos források”. Ésszerű okokkal persze nem rúkkol ki. Ehelyett érvelésében az az erkölcsileg abszurd mozzanat a feltűnő, hogy a gyilkosok, a náci megszálló erők és magyar (valamint feltehetően a többi, a román, lett, ukrán stb.) szövetségeseik dokumentumait nyilvánítja perdöntőeknek, az elsődleges forrásoknak. Úgy tűnik, ha a forrás szovjet, akkor nem jó, mert keletkezésében hatalmi-politikai szempontok játszanak közre, ha magyar vagy német-náci a forrás, akkor jó... De a magyar forrás is csak akkor jó, ha Számvéber idézi meg őket: az Állambiztonsági Szolgálatok Levéltárában őrzött jelentős forrásanyagból az általunk közzé tett néhány peranyag, amelyeket a hadtörténészek tulajdonképpen ez idáig nem is ismertek, nem nyerte el tetszését.

¹⁴ Uo. 579.

Érdekes. Pedig ezeket pontosan azzal a céllal publikáltuk, amiért kritikusunk is élénk tárt néhány más magyar forrást egy-egy szovjet faluban elkövetett háborús bűncselekményről, tömeggyilkosságokról, tömeges nemi erőszakról és fosztogatásokról – amely háborús bűncselekményekért – tudjuk meg magától a recenzens-től – még büntetés sem járt, azaz bírósági ítélet nélkül hajthaták végre azokat. Úgy tűnik, azzal a céllal idézte meg e néhány forrást, hogy kiiktasson bennünket, hogy lám csak, a magyar források feltárása megerősítette volna a szovjet dokumentumok értékét. Ám ennek az egész, önmagában is ellentmondásos érvelésnek így persze semmi értelme. Számvéber Norbert forrásai természetesen valóban értékes jelentések az elkövetett háborús bűncselekményekről, ám nem kínálnak többet, mint például Kubik Bélának, egy kivégző részleg katonájának általunk publikált tanúvallomása szovjet civilek rendszeres és módszeres kivégzéséről. Alkalmanként, naponta akár többször is 30-30 civilt lőttek bele egy bombatölcsérbe Bahmacs és Konotop térségében és a lelőtt gyermekeknek, nőknek, öregeknek a kivégzés előtt ruháikat le kellett vetniük, hogy szép komótosan lovas szekerekkel – csendőri ellenőrzés mellett – elszállíthassák.¹⁵ A partizángyanú persze fennállt, az mindig fennállt... Hiszen a népirtás az első perctől azzal igazolta magát.

Számvéber Norbert még azt az inszinuációval felérő megjegyzést is megteszi, hogy sajnos, az általa megidézett szovjet falvak (amelyeknek nevét egyébként szinte egyetlen esetben sem sikerült helyesen leírnia) nem szerepelnek kötetünkben, pedig milyen sok fekete pontot jeleznek térképeink, ahol a rémes események lejátszódtak. Ha nem ködösíteni akarunk, akkor valójában az történt, hogy ő sem tudott találni egyetlen olyan magyar dokumentumot, amely az általunk feltárt forrásokban szereplő több száz falu akár csak egyikére vonatkozott volna. Így tehát ennek az egész, úgymond, „szakmai demonstrációnak”, kioktatásnak a világon semmilyen szakmai értelme és értéke sincsen. Ha csak nem az a célja, hogy elterelje a figyelmet a népirtás valódi méreteiről. Pedig e tömeggyilkosságok jelentősen hozzájárultak a szláv populáció nácik által eltervezett csökkentéséhez. A cikkíró nyilvánvaló-

¹⁵ Ld.: Ifj. Kubik Béla vizsgálati dossziéja. ÁBTL-3.1.9. V-16919. A magyar megszálló csapatok i. m. Mellékletek – ÁBTL-dokumentumok. 527–537., 540–557.

an nem tanulmányozta kötetünket kellő mélységgel, mert elkerülte figyelmét néhány fontos tény. Például az, hogy a magyar megszálló csapatok önállóan és a németekkel együttműködésben az eddig számba vett dokumentumok tükrében több mint 200 ezer civil állampolgár lemészárlásában vettek részt. A magyar megszálló csapatok összesen 19 területen követtek el háborús bűncselekményeket, a végső számokkal tehát valószínűleg még hosszabb időre adósok maradunk, vagy talán sosem tudjuk azokat pontosan meghatározni.

Számvéber Norbert zavaros okfejtése a forráskritikáról és magukról a forrásokról eleve meggátolják őt a tárgyyszerű állásfoglalásban. Gondolja csak meg az olvasó, hogy miközben a recenzens tőlünk követeli a magyar megszálló csapatok bűncselekményeinek feltárását a saját maga által vezetett levéltár anyagaiban is, nem jelzi, hogy 70 év alatt a magyar hadtörténet a megszálló csapatok történetéből még egy dokumentumkötetet sem tudott produkálni. Ungváry feldolgozásait nem számítva, gyakorlatilag feltáratlan a népi társadalom egész története. De kritikusként még ezen a ponton sem állt meg szakmai „útmutatásaiban”. Mintha már rendelkezne azzal az ideológiai felhatalmazással, mintha már fel lenne vértézve a tudással, teljesítménnyel és szakmai tekintéllyel, hogy minden további feladatot kijelöljön e területen, miközben adós a téma komoly megközelítésével. Ráadásul velünk szeretné a szovjet falvakban lezajlott tömeggyilkosságokat még a német archívumokban őrzött forrásokkal is egybevetetni. Szabó Péter kollégához hasonlóan ő is a magyar hadtörténetírás sok évtizedes mulasztásait, köztük a rendszerváltozást követő hadtörténészekét is rajtunk kéri számon.

Recenzensünk vonzódik a képtelen állításokhoz. Azt állítja például, hogy „...a kötet szerkesztői azt sugalmazzák (sic!), hogy a magyar csapatok megszálló tevékenységének jellege és a partizán-tevékenység között semmiféle ok-okozati összefüggés nem áll fenn”.¹⁶ Természetesen csak „sugalmazzuk”, mert a valóságban bevezető tanulmányunkban ezt egyáltalán nem tudja bizonyítani. Nem is lehet, hiszen éppen az ellenkezője igaz. Úgy tűnik, a cikkíró igen komoly szövegértelmezési problémákkal küzd: hiszen

¹⁶ Számvéber Norbert: i. m. 579.

csupán az előszó, vagyis a bevezető tanulmány kifejezetten ezt az összefüggést tárgyalja nem kevesebb, mint 13 oldalon.¹⁷ Miért állítja akkor Számvéber Norbert az ellenkezőjét? Csak találgatni lehet. Valószínűleg azért, mert minél abszurdabb felfogást tulajdonít nekünk, annál sikeresebb – gondolhatja – az ő irracionális „lejárató kampánya”. Vagy talán az nem tetszik neki sem, hogy mi a tömegmészárlások, a háborús bűncselekmények, a népirtás okát nem a partizánokban és a partizánmozgalomban látjuk? A partizánháború valódi oka a náci Németország és a horthysta Magyarország (illetve szövetségeseik) szovjetellenes rablőháborúja, maga a népirtás. Kritikusunk tehát felcseréli az okot az okozattal a régi horthysta propaganda szellemében. Elfelejtí, hogy a nácik már akkor megtervezték a partizánok, a zsidók és a kommunisták kiirtását, nem is szólva a szlávok tízmillióinak szintén tervezett kiirtásáról, amikor még meg sem támadták a Szovjetuniót.¹⁸ A partizánproblematika kapcsán a magyar parancsnokok hozzáállását egyébként jól szemléltetik Szabó László vezérőrnagy szavai, amikor is az egyik kihallgatáson feltett kérdésre, miszerint hogyan értelmezték a „partizánkategóriát”, az alábbi választ adta: „*A partizánokhoz soroltuk a teljes lakosság háromnegyedét, és ezért nekünk a teljes lakossággal kellett harcot vívniuk.*”¹⁹ E kijelentés nem szoríul különösebb magyarázatra.

¹⁷ A magyar megszálló csapatok i. m. Előszó. 8., 20., 24–26., 29–32., 34–37.

¹⁸ A Generalplan Ost ma már tankönyvekben szereplő dokumentum, amely 1941-ben még azzal számolt, hogy a keleti területeken három évtized alatt 31 millió szláv és zsidó fog eltűnni. A nácik azonban már három év alatt sokszorosan túlteljesítették tervüket, így 1943-ban a módosított változatban már mintegy 50 millió „alacsonyabb fajú” legyilkolt emberrel számoltak. Még nem voltak a Szovjetunióban partizánok, amikor kiirtásukra már parancs született! A német Véderő-Főparancsnokság (OKW) főnöke, Wilhelm Keitel vezértábornagy 1941. május 13-i szigorúan titkos parancsában ez állt: „*A partizánokat kíméletlenül meg kell semmisíteni harc vagy üldözés közben.*” Részletesebben ld.: Egy könyvrecenzió – tizenkét csúsztatás. i. m. 325–326., Krausz Tamás: Hogyan írná át Ungváry Krisztián a nagy honvédő háború történetét? *Századok*, 2013. Megjelenés alatt.

¹⁹ Szabó László vezérőrnagy 1947. október 22-i kihallgatási jegyzőkönyve. ЦА ФСБ Л. № Н-19098. Т. 2. Л. 6–13.

Recenzensünk számunkra kijelölt projektjében szerepel a szovjet partizánmozgalom történetének megírása is. E programjának azonban sem szervezeti, sem tudományos feltételeit, sem pedig anyagi vonzatát nem tisztázta, amit pedig neki mint önjelölt témamenedzsernek illett volna megtennie. Ráadásul azt a látszatot kelti, mintha a mi kötetünk hadtörténeti szakmunka lenne, hogy terhelhetőségünk határait könnyedén kitolhassa a végtelenbe: ha rá hallgattunk volna, ez a kiadvány a soha el nem készült művek számát gyarapította volna... Fontoljuk meg, amit Számvéber Norbert nem tud, honnan is tudhatná, hogy a sok száz szovjet faluban, illetve falu körül lezajlott, időben és térben változatos, sokszínű partizánháború történetének még a forrásai sem tisztázottak, nem-hogy falutörténeti feldolgozásuk megtörtént volna. Ezer falu történetét feldolgozni nem reális feladatvállalás egy, a magyar megszálló csapatok dokumentumait közreadó kötet kapcsán. Bármennyire is a partizánharcok álltak a leszámolások hátterében, civilek, gyermekek, nők, öregek tíz- és százazezeinek legyilkolása relativizálható bűncselekmény? Tudja ezt persze Számvéber Norbert is. Gondoljuk bele, hogy a szovjet csapatok magyarországi felszabadító harcaival szembeni magyarországi helyi ellenállások története meg van-e írva? Természetesen nincsen. Mármost a sokkal kiterjedtebb oroszországi, ukrainai, belorussziai területeken lezajlott partizánharcoknak a történetét nekünk kellett volna feltárni egy forrásközlő kötet apropóján vagy annak keretei között?

NÉHÁNY APRÓSÁG

Ha a recenzius nem adna olyan sokat arra, hogy pedáns szaktörténésznek lássuk, az alábbi megjegyzéseket reflexiónkból minden bizonnyal elhagytuk volna. Hadd hívjuk fel a figyelmet például arra a gyöngyszemre, amikor kioktat bennünket a Waffen SS történetéből, aláhúзва, hogy két szovjet dokumentumban sem jeleztük a súlyos tévedést, miszerint a tanúk „magyar SS-hadosztályról” szólnak egy 1942 nyarán elkövetett leszámolási akció során, noha a Waffen-SS csak 1944 második felében kezdte meg magyar állományú alakulatok szervezését.²⁰ Kigúvadt szemmel végignéz-

²⁰ Számvéber Norbert: i. m. 580.

tük a dokumentumokat, ám sehol nem szerepel az a kitétel, amit kritikusunk kifogásol. Az általa megjelölt helyen csupán arról van szó, hogy néhány magyar nemzetiségű katona is volt valamelyik SS-hadosztályban. Hogy tévedtek-e a túlélők e tekintetben vagy sem, nehéz eldönteni, de annyi bizonyos, e helyeken „magyar SS-hadosztályról” fantáziálni (miközben valójában „az SS hadosztályának magyar tisztje”, és az SS hadosztályának magyar katonái” szerepel a szövegben) egy pedáns kutató részéről bizony súlyos „hiba”, hamis olvasat.²¹

Egy másik jellemző apróság, amikor a hadtörténész felvázolja a német megszálló és gyilkoló erőik valóban nagyon bonyolult struktúráját.²² Mivel mi nem értjük ezt a súlyos problémát, egy-két dokumentum esetében nem tudjuk megállapítani pontosan kik, milyen nemzetiségű katonák gyilkoltak. A recenzens nem veszi figyelembe, hogy a német gyilkoló erő struktúrája minket nem is foglalkoztatott, hiszen nem hadtörténeti kötetet és nem monográfiát készítettünk, ráadásul a dokumentumokból is kiderül, hogy az összehangolt német-magyar együttműködés alapján végbement gyilkosságokat e területeken kizárólag csak a németek és magyarok követhették el. Nemcsak a megtorlások szintjén kapcsolódtak össze a német és magyar akciók, leszámolások, hanem a felelősség szintjén is.

Mi több, kritikusunk ráadásul néhány súlyos szakmai hibát kapott bennünket: nem javítottuk ki, példának okáért, a fordítók tévedését: egy helyütt ugyanis, a kötetünk 94. oldalán a szakaszvezető és a szakaszparancsnok kifejezéseket felcserélték. Önkritikusan el kell ismerjünk, hogy valóban maradtak a szövegben zavaró elírások, fordítási hibák, ugyanakkor az itt kifogásolt kifejezések

²¹ Ez különösen annak ismeretében nehezen értelmezhető, hogy recenzensünk társzerzőként közreműködött a kérdéskör feldolgozásában, és kiadványukból tudható, hogy 1944. január 1-je előtt 1247 magyar állampolgár (tehát magyar nemzetiségű és népi német egyaránt) állt be az egyezményeken kívül, illegálisan az SS-be. Az pedig közismert, hogy az 1942 februárjában tető alá hozott német-magyar egyezmény lehetővé tette 20 ezer magyarországi népi német szolgálatvállalását a Waffen-SS-ben. Ld.: Kovács Zoltán András–Számvéber Norbert: *A Waffen-SS Magyarországon*. Paktum Nyomdaipari Társaság, Budapest, 2001. 43–50.

²² Számvéber Norbert: i. m. 579.

sem a 94. oldalon, sem az előtte, sem az utána következő oldalon nem szerepelnek. Írásának 580. oldalán – megint csak itt, valahogyan nem szerencsés ez az oldal – megdorgál bennünket, hogy a magyar megszálló csapatok minden katonájára kivetítjük a gyilkosságokért való felelősséget, bár – ismeri el nagyvonalúan Számvéber Norbert – azért a parancsnokok adtak ki „indokolatlan erőszakot kiváltó parancsot”. A recenzens talán nem sértődik meg, ha megint csak e rövid megjegyzésében mindjárt két nyilvánvaló – jóindulatúan fogalmazva – tévedésére hívjuk fel a figyelmet. A kötet bevezető tanulmányában ugyanis szó szerint az alábbi szöveg olvasható, ítélje meg az olvasó: „Az értő olvasó tudja, hogy amikor háborús népirtás dokumentumainak feltárásáról van szó, a dokumentumok, a feltáró bizottságok magukra a népirtás eseményeire, a bűncselekményekre koncentrálnak, nem pedig a humánus piciny szigeteit keresik az embertelenség tengerében. Mégis mindig számításba kell venni a népi emlékezetben is fennmaradt, olykor legendákká színezett eseteket is, amikor magyar katonák magyar vagy német katonák kezéből mentették ki a szerencsétlen áldozatokat, amikor önzetlenül segítettek az arra rászorulóknak. Különösen azért fontos az ilyen ritka, legendás esetek összegyűjtése is, mert a történelem nagy tanulsága: lehet embernek maradni az embertelenség világában.”²³ Egy másik apróság, miszerint néhány dokumentum a Magyar Királyi Honvédség egységeinek számát helytelenül tartalmazza, nem szólva itt a szerkesztők trehányságáról, akik e hibákat nem korrigálták magyarázó jegyzetekben, így tehát a dokumentumok általában veszítenek értékükből, sőt mi több, egyszerűen elveszítik elsődleges forrásértéküket: „Természetesen ezzel nem a közzétett iratok szorosan értelmezett hitelességét, vagyis megadott keletkezési időpontját és helyszínét, valamint a keletkeztetők személyét vonom kétségbe, csupán a bennük foglalt állítások tényyszerűségét, végeredményben ezek 'elsődleges forrás' jellegét.”²⁴

A recenzens ismét saját fantáziájának áldozatává vált, ugyanis addig ismételtette, hogy nincsen forráskritikánk, hogy a végén el is hitte, noha a bevezető tanulmány 5-6 oldalon külön elemzi a

²³ A magyar megszálló csapatok. i. m. Előszó. 38–39.

²⁴ Számvéber Norbert: i. m. 580.

forráskritikai szempontokat. Mintha csak Számvéber Norbert itt idézett utolsó felvetésére adtunk volna ott választ: „Mert lehet azt állítani, hogy a dokumentumok jelentős része nem alkalmas egy modern bírósági eljárás lefolytatásához, hiszen a tanúk sok esetben azt sem tudták meghatározni, hogy mely katonai egység katonái gyilkolták meg családtagjaikat vagy fosztották ki a települést, ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a családtagjaikat a nácik és bűntársaik mégiscsak megölték vagy marháikat elhajtották.”²⁵ Hát ennyiben elsődleges forrásokról van szó, és nincs is más ilyen teljes forrásanyag, amely a Szovjetunió civil embervesztéseinek számbavételére irányulna, azt tartalmazná. Továbbá a szerző egy másik zavarba ejtő bakija: azt írja, hogy mi alapján állítjuk, hogy magyarok és németek a Csernyigovi területen 103 ezer békés állampolgárt és mintegy 24 ezer szovjet hadifoglyot mészároltak le, s itt utal a 70. sz. dokumentumra, mondván, hogy ott „a magyar csapatokról egyetlen szó sem esik”.²⁶ Itt megint két bántó „tévedés” van. A hivatkozott dokumentum, az 53. sz. jegyzőkönyv-kivonat így kezdődik: „Készült a RENDKÍVÜLI ÁLLAMI BIZOTTSÁG ÜLÉSÉN, amely a német fasiszta megszállók és bűntársaik gáztetteit tárta fel”.²⁷ Tehát a dokumentum egyfelől nemcsak a németekre vonatkozik, annak ellenére, hogy a magyarok nincsenek itt nevesítve.²⁸ Mivel azonban a Csernyigovi területről van szó (amelynek 12 járásában 38 611 embert magyarok gyilkoltak le),²⁹ ahol – és ez Ungváry Krisztián vizsgálódásai szerint is már régen ismert, így recenzióinknak is tudnia illene – a magyar és német megszálló

²⁵ A magyar megszálló csapatok. i. m. Előszó. 20.

²⁶ Számvéber Norbert: i. m. 575.

²⁷ A magyar megszálló csapatok. i. m. (70. sz. dokumentum.) 212.

²⁸ Az előszóban külön foglalkoztunk a fogalomhasználattal is: „A források tanúsága szerint a szovjet túlélők, a tanúságtevők egy része nem is tudott mindig következetesen különbséget tenni a németek és a magyarok között; nem ritkán olyan fogalmak alatt vonták össze kínzóikat és gyilkosaikat, mint „német–magyar fasiszta gyilkosok”, „hitlerista megszállók”, „a német rablók és bűntársaik”, „fasiszta disznók” stb. Ám ez nem jelenti azt, hogy számos területen, településen a magyar „rendfenntartó erők” gyilkosságai ne önálló akciók keretében történtek volna.” A magyar megszálló csapatok i. m. Előszó. 14.

²⁹ Uo. (83. sz. dokumentum.) 278.

csapatok közösen látták el a hírhedett „rendészeti” feladatokat, rajtuk kívül e területen más nemzetiségű megtorló egységek legfeljebb véletlenszerűen fordultak elő. E vonatkozásban igen furcsa, hogy Számvéber Norbert – aki jól tud németül, ismeri a német forrásokat, éppen a német forrásokat hagyja figyelmen kívül, noha néhány oldallal odébb ő maga dimenzionálta túl ezen iratok jelentőségét. De az egész probléma fel sem merült volna, ha kritikusunk eljut az olvasásban kötetünk végéig. Ugyanis a kötetben publikált egyik fotódokumentum, nevezetesen a tábornoki pereket megörökítő album is tartalmazza német és magyar megszállók által elkövetett rémtettek – az idézett dokumentumban található – pontos adatait, amelyeket mi is használtunk.³⁰

Persze – mondhatjuk joggal – mindenki tévedhet, jelen sorok szerzői is minden bizonnyal követtek el hibákat, de kritikusunk koncepciózus „tévedéssorozata”, az elemi tények nem ritkán tudatos félreértelmezése vagy éppen elhallgatása, a forráskiadványnak jogtalanul tulajdonított „tévedések”, „hiátusok” sajnos megkérdőjelezi a recenzió szakmai és erkölcsi hitelességét egyaránt. Ugyanakkor Számvéber Norbert írása – ítéljük meg minőségét bárhogyan is – mégiscsak tartalmaz egy piciny előrelépést más kritikákhoz képest, amennyiben fel- és elismeri a kötetben publikált dokumentumok eredetiségét – és legalább részben hitelességét, illetve szükségesnek véli a szakmai és társadalmi vitát, „hogymind a szűkebb történelemszakma, mind pedig a szélesebb társadalmi közvélemény mielőbb szembenézzen történelmünk e komor fejezetével”.³¹ A mai feltételrendszerben már ez is valami.

³⁰ Ld. Uo. 499–500.

³¹ Számvéber Norbert: i. m. 581.

Krausz Tamás:
*Hogyan írná át Ungváry Krisztián
 a nagy honvédő háború történetét?*¹

Mottó:

„Nagy érdeklődéssel figyeltem a vitát a magyar hadsereg megszállóként való viselkedéséről a háború alatt a Szovjetunió területén, 82 éves öreg-asszony vagyok, távol áll tőlem, hogy véleményt nyilvánítsak, arra ott vannak Önök, történészek, akiktől elvárnám, hogy mindenkor, mindenkor az igazat írják. Én most a saját gyermekkori tapasztalatomat írnám le. A háború kitörésekor tízéves kislány voltam. Édesapám hivatásos katona volt, nem tiszt, csak tiszthelyettes. Amikor visszakerült Észak-Erdély, Nagybányára helyezték édesapámat, oda is költöztünk Debrecenből. A háború kitörése ott ért bennünket és édesapámat az I. Hegyi Huszárszázzaddal az elsők között vezényelték a frontra. Pár hónapi frontszolgálat után hazatért, később újra hadba küldték, ahonnan már nem tért vissza. De az már egy másik történet. Én az első háborús részvételének emlékeiről akarok írni. Édesapám elbeszélése alapján először a művelt, kulturált magyar és német hadsereg viselkedéséről. Apám elmondása szerint terhes nőket erőszakoltak meg, csecsemőket vagdostak falhoz, idős asszonyokat gyilkoltak meg. Én mint gyerek jóformán fel sem tudtam fogni, mi még akkor nem edződünk TV-n, hogy megismerjük az ilyen szörnyűségeket. A fenti dolgokat csak hallottam, de voltak dolgok, amik bizonyították is, hogy milyen tatár horda volt a bevonuló hadsereg. Fosztogattak, ahol és amit tudtak. Apám, /pedig csak altiszt volt/ zongorát, csodálatos álló faliórát, gramofont rengeteg lemezzel, ezüst számovárt, függönyöket, festményeket, órát, még sorolhatnám, hogy milyen értékeket zsákmányolt, gondolom nem csak ő. Szégyen és ne csodálkozzunk, hogy ezt 44-ben visszakaptuk. Lehet, hogy most ez úgy tűnik, hogy apám emlékét gyalázom, de az igazságot nem szabad elkendőzni, bárki is követi el. Egyébként mint általában nem volt Isten áldása a szerzett javakon, apám 1944 szeptemberében a visszavo-

¹ Századok, 2014. 1. szám. Jelen írás válasza Ungváry Krisztián: A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947. című recenziójára, Századok, 2013. 6.

nulás alatt Gyergyószentmiklóson meghalt, mi a család 1944. okt.15-én mindent hátrahagyva, csak ami rajtunk volt abban elmenekülve az oroszok elől, mások segítségével elmenekültünk Nagybányáról. Szomorú történet és biztosan van még ilyen ezer száma...”

Sárosiné Albert Ilona

Rádió Paprikáskrumpli, 2013. április 10.

UNGVÁRY MÓDSZERE ÉS IDEOLÓGIAI KONSTRUKCIÓJA

Ismert, hogy Sztálin „A Szovjetunió élenjáró kolhozparasztjainak első országos kongresszusán” 1933. február 19-én elmondott beszédében körvonalazta elméletét a társadalmi formaváltozásokról: „A rabszolgák forradalma felszámolta a rabszolgasági formáját. De helyükbe a jobbágytartókat és a dolgozók kizsákmányolásának hűbéri formáját állította. [...] A jobbágyparasztok forradalma felszámolta a jobbágytartókat és megszüntette a kizsákmányolás hűbéri formáját. De helyükbe a tőkések és nagybirtokosokat állította, a dolgozók kizsákmányolásának kapitalista és földesúri formáját.”² E vulgármarxista történelemmagyarázat módszertani értelemben vett örököse az ún. totalitarizmuselmélet. E mainstream gondolkör ma olyan kulcs, amely mindent nyit. Központi tézise még a sztálini gondolatvezetésnél is egyszerűbb állításra fut ki – beszűkítve a tudományos gondolkodást, lezárva az elméleti elemzés határait: mind a náci Németország, mind a Szovjetunió egypártrendszer és diktatúra, tehát azonosak, Hitler azonos Sztálinnal, a náci fasiszmus azonos a kommunizmussal. Sajnos Ungváry Krisztián vizsgálódásainak, gondolkodásának egész horizontját ez a megvesztegetően egyszerű tétel határozza meg. Ennek megfelelően terjedelmes, indulatoktól sem mentes recenziójának egész érvelése leegyszerűsítő, eklektikus és következtelen; önellentmondások, önkényesség, taktikázgatás, bizonyítatlan vagy téves állítások, csúsztatások egész sora jellemzi írását.

Természetesen nem magyar jelenség a historiográfiában, hogy revideálják a náci Németország, a nácizmus háborús teljesítmé-

² Beszéd az élenjáró kolhozparasztok I. kongresszusán. I. V. Sztálin Művei. 13. kötet, Szikra 1951. 254–255.

nyét és a nagy honvédő háború történetét. Ám a „felülvizsgálat” kezdetét, a mai revizionista történetszemlélet kiindulópontjait még a rendszerváltást megelőző időkben kell keresni. A mérgezett szellemi forrás eredete, egyik főárama a történetírásban az 1980-as években jelentkező európai új jobboldalhoz, mindenekelőtt Ernst Nolte fordulatához köthető, amely az ún. német történészvita során vált szélesebb körökben is ismertté. A német történész a maga fordulatát azzal a nem titkolt céllal tette meg, hogy a náciizmus történelmi teljesítményéről a hagyományos, antifasiszta alapon létrejött történetírói és politikai pozíciót egy „antimodernista”, múltba forduló, egy sajátos „keresztény konzervativizmus” szellemében revideálja és a „baloldal kirekesztő magatartásával” szemben a „németiség védelmében” lépjen fel. Nolte fordulatáról Szabó Miklós, a 2000-ben elhunyt kitűnő történész az elhíresült Nolte-Furet levélváltás⁴ kapcsán összefoglalóan és igen találóan így vélekedett: „Nolte Heidegger-követő. Ez az eszmei ihletés viszi a szalon-neonácizmus táborába.”⁵ A hidegháborús logikához visszatérve már Nolte is a *totalitarianizmus* gondolatvilágában vizsgálódott és a szocializmus történetét mintegy átcsúsztatta a náciizmus történetébe: a náci fasizmust a bolsevizmussal kötötte össze „oksági alapon”,⁶ mintha az előbbi az utóbbira adott válasz lett volna. Nolte e gondolatsor részeként racionalizálta a hitlerista antiszemitizmus történelmi útját, mintha annak valóságos mozgatójaként a „zsidó messianizmust” kellene tekinteni.⁷ Furet válasz-

³ Ernst Nolte *Der Faschismus in seiner Epoche* című kitűnő munkájában (München, 1963.) elsők között ábrázolta és elemezte a náci megsemmisítő háború jellegzetességeit és okait, késői fordulatának mozgatóiról nem feladatunk itt elmélkedni.

⁴ E. Nolte és F. Furet levélváltását lásd: *Világosság*, 2000. 3. sz. 10–26.

⁵ Szabó Miklós: A „helyzethiány” ellenforradalma. *Világosság*, 2000. 4. sz. 55.

⁶ Ezt még F. Furet is határozottan elutasítja, aki pedig nagy empátiával viszonyult Noltehoz annak úgymond „baloldali kirekesztése” miatt: Furet válaszában igen egyértelműen fogalmazott: „... azzal, hogy nemcsak kronológiai, de okozati jelentést ad a bolsevizmus időbeli elsőbbségének. Ön annak a vádnak teszi ki magát, mintha tisztára akarná mosni a náciizmust.” *Világosság*, 2000. 3. sz. 16.

⁷ Vö.: Nolte levele Furetnak, Berlin 1996. február 20. *Világosság*, 2000. 3. sz. 11–13.

levelében határozottan elutasította Nolte furmányos „holokausz-koncepcióját”, amely egy meghatározott „racionális” dimenzióban visszacsempészi a tudományba a „zsidó világösszeesküvés” hitlerista toposzát.⁸

Sokan bírálták már a „pronáci Nolte” vonzódását a fasizmus és kommunizmus azonosításának tételéhez, amely alapján a náciizmust beemelte a történelmi fejlődés „normalitásának” keretei közé. Mégis ez a felfogás – messze túllépve a tudományos vita határait – az utóbbi negyedszázadban Kelet-Európában többfelé is a nemzetállami – hatalmi-politikai legitimáció részévé vált. Magyarországon a dolgok odáig fajultak, hogy ma már hivatalosan heroizálják a népirtásban vétkes horthysta hadsereget. Végző soron a történetírásban is kirajzolódó revízió arról szól, hogy a Szovjetunió és a náci Németország közötti háborúért a felelősség egy jelentős részét áttolják a Szovjetunióra, a náci támadás fő áldozatára.⁹ Ehhez szolgál ideológiai kötőanyagként az ún. totalitarizmuselmélet, melyet recenzensünk is oly előszeretettel alkalmaz.¹⁰ A náci Németország és a Szovjetunió azonosításának teorémája, egyszerűsrimd egy ideológiai monstrum utat nyithat a képzelet legabszurdabb szárnyalása előtt a leghihetetlenebb leegyszerűsítéseket téve lehetővé. Ungváry Krisztián mindezt még megfegyeli – visszajára fordítva a sztálini meggyőződést – egy kiegészítéssel: a sztáli-

⁸ Vö. Furet levelét Noltehoz. *Világosság*, 2000. 3. sz. 21–25.

⁹ Ungváry már korábbi írásaiban is tett ilyesfajta kísérleteket, melyekre már egy vitacikkben reagáltam: Jaj a győzőknek? In: Krausz Tamás: Vítás kérdések a Szovjetunió és Kelet-Európa XX. századi történetében. Ruzsisztikai Könyvek XXXIII. Budapest, Russica Pannonica, 2011. 100–121.

¹⁰ Vö. a probléma elméletlettörténeti és historiográfiai kifejtését: Abbott Gleason: *Totalitarianism: The Inner History of the Cold War*. Oxford University Press, New York, Oxford, 1995. Bartha Eszter: *Sztálinizmus és terror: régi és új irányzatok az angolszász historiográfiában*. (Stalinism and Terror: Old and New Perspectives in the Anglo-Saxon Historiography). In: Krausz Tamás (szerk.). *Gulag. A szovjet táborrendszer története*. Budapest: Pannonica, 2001, 62–83. Bartha Eszter: *Történetírás és ideológia: a totalitarizmusról folytatott vita*. Múltunk, 2013, 3. sz. Az analógia tárgyi kifejtését pedig ld.: Ormos Mária–Krausz Tamás: *Hitler–Sztálin*. Budapest, Pannonica, 2003.

nizmust azonossá teszi a Szovjetunióval magával, vagyis a Szovjetunió népei és a Vörös Hadsereg gyakorlatilag éppen olyan rossz ügyet védtek, mint a Wehrmacht és az SS.

Ungváry Krisztiánnak az ilyen végletesen lapos kvázi-történeti koncepcióhoz ismételtelen egy sajátos metodológiára, a *reflektormódszerre* van szüksége. Már az 1980-as években egyes német történészek – éppen Noltéval szemben – megfogalmazták, hogy nem jó dolog, ha egy történész a „reflektormódszert” alkalmazza. Vagyis úgy közelít a történelemhez, mintha az egy sötét barlang lenne, amelybe a napfényes felszínről egy lámpással bevilágítanak, és egyes, számukra érdekes, nekik tetsző tárgyaknál megállnak, elidőznek, jól megvilágítják azokat, más tényeken, jelenségeken, tárgyakon túllépnek mint érdekteleneken. Nem véletlenül marad Ungvárynál megmagyarázatlan még a legfontosabb kérdés is, hogy az eredendően magasabb technikai színvonalon álló Németországot miképpen tudta mégis legyőzni az a Szovjetunió, amely a sorsfordító sztálingrádi csatáig lényegében önerőből harcolt, komoly külföldi támogatás nélkül. Ungváry narratívájába nyilvánvalóan nem fér bele az a problémakör, amelyet legutóbb egy német történész által Amerikában közreadott dokumentumkötet ragadott meg közvetlen összefüggésben a sztálingrádi harcokkal.¹¹ A kötet fényt derít fontos pszichológiai tényezőkre, hogy megértsük: miért volt képes a Vörös Hadsereg legyőzni a nácikat és miért tartott ki a szovjet lakosság óriási többsége – a nácik borzalmas csapásai ellenére vagy éppen részben azért is – hosszú éveken keresztül a Szovjetunió, a haza vagy ahogyan Ungváry értelmezi a dolgokat, emlékeztetve a régi vulgármarxista magyarázatokra, úgymond a sztálinista rendszer védelménél.¹² Összeom-

¹¹ Jochen Hellbeck: Stalingrad-Protokolle: Sowjetische Augenzeugen berichten aus der Schlacht. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 2012.

¹² J. Hellbeck kötete évtizedeken át elhallgatott források tükrében mutatja meg mindezt. A régi szovjet „neobarokk” heroizálás helyén megjelent egy új deheroizálás, egy új elhallgatás: a kommunista párttal (és Sztálinnal) való széles társadalmi azonosulás vagy legalább is megbékülés, a győzelemben a kommunista párt alapvető szervező szerepének az elhallgatása. A mai mainstream orosz történetírás is megkerüli vagy óvatosan kezeli a párt és politikai intézményeinek (a hadsereg komisszárok, a kommunisták) lelkesítő szerepét stb.

lik az a korábban főképpen Nyugaton hangoztatott érv is, hogy a sztálingrádi csata időszakában több mint 13 ezer vöröskatonát ítéltek el gyávasáért; a dokumentumok fényében kiderül, hogy összesen kevesebb, mint 300 ember ellen született ítélet, tehát az „erőszak mértéktelen alkalmazása a katonák ellen” érv is semmivé válik.¹³ A német történész által publikált dokumentumok fényében kiderül az is, hogy az a kommunista, aki nem az első sorokban harcolt, ritkaság számba ment és a katonák szégyennek tekintették az ilyen eseteket. A kommunisták tekintélyét, integratív erejét illusztrálja, hogy – a diktatúra ellenére vagy talán éppen azért is? – 1942 augusztusa és októbere között a sztálingrádi fronton a párttagok száma 28 500-ról 53 500-ra emelkedett. A szovjetek morális felsőbbbsége a nácik, a Wehrmacht és az SS fölött éppen e tényekben ragadhatók meg igazán. A haza védelme „össznenemzeti” meggyőződéssé vált – sokak számára függetlenül Sztálintól és a kommunista párttól.

A fasizmus–kommunizmus azonosításának „totalitáriánus” végkövetkeztetéséhez azonban szükségképpen hozzátartozik egy bak-

¹³ A háború első periódusában az NKVD különleges részlegei a Működő (Gyejsztvujuscája) Vörös Hadseregben 80 583 embert tartóztattak le. Ezek az intézkedések nem bizonyultak elegendőnek a parancs nélküli visszavonulások megfékezésére. Ezért a Szovjetunió Védelmi Népbiztossága kiadta 1942. július 28-án a híres-hírhedt 227-es számú parancsot, amely elrendelte ún. „záróegységek” felállítását a megfutamodások megfékezése érdekében. 1942 augusztusában és szeptemberében ezek az egységek Sztálingrád körzetében 45 465 katonai alkalmazottat tartóztattak fel. Közülük mint „pánikkeltőt”, „gyávát” vagy „kártevőt”: 664 embert lőttek agyon. Közel 42 ezer katona visszatért az eredeti egységéhez. A 62. hadseregben szeptember 13-15-én és 17-18-án összesen 27 dezertőrt lőttek agyon. „Kritikus helyzetekben a záróegységek maguk léptek harcra a németekkel. Eredeti feladatuk szerint, a záróegységek figyelmeztető tüzet nyithattak a szervezetenül visszavonuló egységek katonáinak feje fölé vagy a pánikkeltőket és dezertőröket lelőhették a felsorakozott állomány előtt egyes esetekben. Azonban eddig egyetlen kutató sem talált a levéltárakban egyetlen dokumentumot sem, amely bizonyította volna, hogy a záróegységek tüzet nyitottak volna saját csapataikra.” Vö.: В. С. Христофоров: Сталинград. Органы НКВД накануне и в дни сражения. Москва, Московские учебники, 2008. С. 89–92., уő.: Органы госбезопасности СССР в 1941–1945 гг. – М.: Издательство Главного архивного города Москвы. 2011. С. 152–168.

ugrás, amelyet Ungváry is megtesz. A recenzens egyszerűen átlép a valóság egy szegmensén, mintegy „elhallgatja” azt, hogy a hitlerizmusnak nincsen különálló története a megsemmisítő koncentrációs táboroktól, a gyarmatosító népiirtástól, az erőszak és terror tobzódásától, más népek kíméletlen elnyomásától és kirablásától. Így természetesen reflektálatlanul marad, hogy a sztálinizmus mint a terror, a Gulag, a személyi diktatúra, a hatalmi önkény és a belőle fakadó megbocsáthatatlan bűnök – bármennyire is fontos és lényeges részei, alapvető rétege a szovjet történelemnek – de annak mégis csak *egyik* rétegét képezik. A náciizmusnak nincs a „kriminalitáson” kívül története. A Szovjetunióknak van. Nem véletlen, hogy a háború idején tíz- és tízmillióknak volt „veszíteti valója”, amennyiben a szovjethatalom több mint két évtizede alatt tízmilliók emelkedtek fel a példátlan társadalmi mobilitás feltételei között. Egy bizonyos szinten megvalósult az ingyenes oktatás (felszámolták a cárizmustól örökölt analfabétizmust) és egészségügy, csaknem minden faluban volt orvos és iskola (amelyeket a náci és szövetségeseik csaknem mindenütt leromboltak mint a szovjethatalom bástyáit!), létrejött egy új tömegkultúra, egy olyan önálló kulturális fejlődés, amelyet Babel és Solohov, Majakovszkij és Gorkij, Petrov-Vodkin és Kukurinyicszi, Liszickij és Liszickaja, Sosztakovics és Prokofjev, Vaszilij Grosszman és Alekszej Tolsztoj, Szimonov és Ehrenburg neve fémjelezhet. Vagy ki ne ismerné az új szovjet filmművészet zseniális alkotóit Ejzenstejntől Dovzszenkón át Csuhrájig... Ungváry tehát a maga ideológiai-módszertani szempontjainak megfelelően értelmezi át a II. világháborút, mindenekelőtt „Oroszország nagy háborújának” (A. Werth) történetét. A „két azonos diktatúra” ideológiai konstrukciója felszámolja az „abszolút gonoszt”, amelyet a náciizmus testesített meg. Ebben a recenzens által is képviselt narratívában igen kedvelt – Ungváry is szívesen is idézi – „*a szovjet üllő és a náci kalapács közé került lakosság*” tézise, amely a német náci agresszort a maga népiirtó háborújával egyszerűen az agresszió áldozatával, a Szovjetunióval helyezi egy szintre.¹⁴ Mint Ungváry meg is fo-

¹⁴ Jelen sorok szerzője minden világos megkülönböztetés ellenére mindig is elutasította a sztálini hatalmi politika mindazon elvtelenségeit és gyakorlati tendenciáit, amelyek az 1939-es német–szovjet barátsági szerződésben öltöttek testet és amelyek dezorganizálták 1939 és 1941 között az antifasiszta harc egész európai fejlődését.

galmazza: „a honvédő háború mítosz”. Már pedig, ha nem volt honvédő háború, akkor a náci Németország egész teljesítménye, aminek lényege maga a népirtás, egészen más megvilágításba állítható, még pronáci következtetések levonására is alkalmat nyújt, nemhogy a magyar megszálló csapatok mentegetésére.¹⁵ Ez volna a cél?

A NÉPIRTÁS

Ungváry Krisztián recenziójának zavarossága a népirtás kérdéskörében leginkább a következő gondolatában nyilatkozik meg: „A náci Németország megsemmisítő rablőháborút folytatott a keleti hadszíntéren és a náci tervek egyértelműen a Szovjetunió la-

¹⁵ Hogy e tekintetben mennyire nem sztálinista apológiáról van, s ezt Ungváry pontosan tudja, világossá kell tenni: általános történelmi tapasztalat, hogy az igazságos harcot, népi háborút folytató hadseregekben, így a Vörös Hadsereg katonáiban is felszabadultak olyan ösztönök, a bosszú érzései, amelyek embertelen megnyilvánulások tömegeihez vezettek, s amelyeket nem igazolhat az a tény, hogy a Vörös Hadsereg igazságos harcot folytatott a náci Németország ellen. Ilyen tragédia, ilyen katasztrófa volt példának okáért a vöröskatonák sokaságának részvétele az 1945. április végi és május elejei győzelmes berlini csata idején vagy a Magyarországon elburjánzó nemi erőszakban, amely egyes adatok szerint nők tíz- és tizezreit érinthette. E szörnyűség története sokáig feldolgozatlan volt, hiszen egyik félnek sem állt érdekében a jelenség történetét felvetni, még kevésbé megírni. Egyesek attól féltek, hogy e kérdések vizsgálata beszennyezi a felszabadítók emlékét, a nagy honvédő háború igazságos jellegét, mások a nemzeti (kisebbségi) komplexus erősödésétől féltek Németországban, megint mások a Wehrmacht és általában a német fegyveres erők rémtetteinek relativizálódásától tartottak. Mint látjuk, nem ok nélkül. De az elhallgatás csak növeli a bajt, mert akkumulálja a történelmi kataklizmák által okozott lelki sokkot a társadalom széles rétegeiben. Napjainkban e tények – sok más ún. kényes kérdéssel együtt – politikai megfontolások következtében a Vörös Hadsereg progresszív történelmi teljesítményének egészében való megkérdőjelezéséhez is anyagul szolgálnak. Történészek feladata, hogy a bűncselekményeket elkövető szovjet katonák elleni perek anyagait – a „titoktalanítást” (az iratok minősítésének feloldását) követően – az oroszországi levéltárakban feldolgozzák és értékeljék azokat a peranyagokat, amelyeket a szovjet katonák által elkövetett bűncselekmények miatt indítottak a háború idején.

kossága egy részének megsemmisítésére törekedtek. A népirtás szándéka ezért teljesen nyilvánvaló. Más kérdés, hogy a gyakorlatban a megszállási politika nem teljesen a tervek szerint működött. (–? *Mi lett volna, ha a népirtás a tervek szerint megy?* – KT) Krausz állítása szerint nemcsak a német politika, hanem a magyar megszállók is népirtást követtek el a Szovjetunióban. Krausz népirtással kapcsolatos tézise meglehetősen furcsa annak fényében, hogy az állítólagos genocídium elkövetői zömmel maguk is az állítólag kiirtandó népcsoport tagjaiból kerültek ki.”¹⁶ Nézzük. Ungváry elismeri ugyan a népirtás *tervét*, de a „gyakorlatban” viszont átáncol, mondván, hogy az „nem teljesen a tervek szerint működött”. Ungvárynál – így személytelenül – csupán a „tervek törekedtek” a népirtásra, a „szándék” volt meg erre, de a gyakorlatban valami más történt. A „működött” szó itt nyilvánvalóan valamiféle szenvtelen viszonyt tükröz, mintha a politika magában állna, nem lennének hordozói, nem utal közvetlenül a „működtetőkre”: a Wehrmachtra, az SS-re stb. A következő mondatban pedig már csak „állítólagos genocídiumról” beszél, amelyet nem is annyira a nácik és bűntársaik követtek el, hanem inkább „a kiirtandó népcsoportnak” a nácik alkalmazásában lévő képviselői, tehát oroszok és más nemzetiségűek hajtottak végre... (így azt is mondhatná kis túlzással, hogy Auschwitzot a zsidók üzemeltették!). Mindez Ungvárynál persze csúsztatások csúsztatása, cinizmus felsőfokon. Ám a zűr csak növekszik azáltal, hogy Ungváry *par excellence* a magyar megszálló csapatok esetében a *népirtást* kategorikusan *tagadja*.

Mi történt hát valójában?

A szlávok és a zsidók kiirtása között mind a tervekben, mind a technikai-stratégiai parancsokban, mind a gyakorlati kivitelezésben *összefüggés* állt fenn, ha nem lenne morbid, azt mondanám, hogy a terv és a praxis között harmónia jött létre. De a reflektormódszer számára nincsenek összefüggések. Ungváry *hic et nunc* egész egyszerűen „elfeledkezett” az Ost-tervről, amely adatok szintjén határozta meg az elpusztítandó szlávok és zsidók számát egyazon oldalon. A valóságban a terveket nemhogy nem lehet szembeállítani a gyakorlattal, hanem a kezdeti nehézségek után a

¹⁶ Ungváry Krisztián: A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947. *Századok*, 2013. 6. szám

nácik messze túlszárnyalták az előzetes előírásokat.¹⁷ A reflektor-módszert alkalmazó Ungváry fantáziáját e tekintetben már korábbi, a témába vágó könyvében is a következő tényisor határozta meg: néhány Wehrmacht tábornok különböző okokból, de – ismeri el – nem humanitárius megfontolásokból, ellenezte a népirtás egyes parancsainak, mindenekelőtt a komisszárparancs betű szerinti végrehajtását.¹⁸ Ám ha a tényeknél maradunk, ezek a tábornoki „tiltakozások” Ungváry állításával ellentétben a valóságban egyáltalán nem befolyásolták a népirtás végrehajtását, még csak nem is módosították azt érdemben.

Noha Ungváry Krisztián természetesen ismeri a hitleri ún. komisszárparancsot, de említett könyvében, amikor a népirtás programját és gyakorlatát még nem állította szembe egymással (más szelek fűjtak!), már akkor sem értette e dokumentum igazi jelen-

¹⁷ „A Generalplan Ost 1941-ben még azzal számolt, hogy a keleti területeken három évtized alatt 31 millió »nem kívánatos« szláv és zsidó fog eltűnni. A zsidó holokauszt és a szláv népirtás eredményeképpen 1944-re a nácik polgári áldozatainak száma meghaladta a 25 millió főt. Ha a fronton eddigre elesett, illetve a fogságban elpusztult vöröskatonák millióiival is kalkulálunk, akkor világos, hogy a nácik három év alatt, tehát az eredeti ütemnél tízszer gyorsabban haladva túlteljesítették tervüket. Nem csoda, hogy 1943-ra a Generalplan Ost módosított verziója már 46-51 millió ember eltűnésével számolt. A nácik szlávokkal szembeni politikája a germán felsőbbrendűség eszméjéből indult ki: az ellátás és a terület a németeket illeti meg, és szlávok tömegeinek kell elpusztulni ahhoz, hogy az »árja faj« megkapja jussát. A kivitelezés tudatossága egyértelmű, Berlin hideg számításával, papíron tervezte meg milliók halálát. A népirtási koncepció azonban nem volt totális abban az értelemben, hogy nem az összes kelet-európai szláv meggyilkolását tűzte ki célul... Bár a háború kezdetén a nagy népességmozgatások az etnikai tisztogatás kategóriájába tartoznak, a németek szlávpolitikája egésze a genocídium fogalmával határozható meg.” Vági Zoltán–Kádár Gábor tanulmánya: Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Karán működő Holokauszt és Társadalmi Konfliktusok Program (HTKP) http://htkp.org/index.php?option=com_content&task=view&id=32&Itemid=33; Lásd továbbá: Пикер Генри-Хаффнер Себастиан. План «Ост»: как правильно поделить Россию. Алгоритм, Москва, 2011.

¹⁸ Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 73–74.

tőségét. Ugyanis valójában a komisszárparancs nemcsak a komisszárokra vonatkozott egyedül, ahogyan ő értelmezte-értelmezi. Amikor Ungváry – kizárólag náci dokumentumok alapján – viszonylag kis számú komisszár kivégzését rekonstruálta,¹⁹ „elfeledkezett” arról, hogy e parancs a zsidó hadifoglyok és elvben minden kommunista vöröskatona és parancsnok kiirtását is magában foglalta. Márpedig ha ezt nem hangsúlyozzuk, akkor aláássuk annak megértését, hogy a náci katonai vezetés egy előre eltervezett és konkrétan parancsokban is előre megformált tudatos népirtásra törekedett és a népirtást rendkívül radikális módon meg is valósította.

Aron Shneer izraeli történész egy igen érdekes tanulmányában a népirtás kérdéskörét elemezve a náci vezetőség parancsainak ugyancsak a *belső összefüggéseire* hívja fel a figyelmet,²⁰ ami nélkül nem érthető meg a népirtó szándék tudatossága, tervszerűsége és gyakorlati megvalósítása közötti összhang. Maga a „komisszárparancs”²¹ – amelyet 1941. május 5-én dolgoztak ki Hitler intenciói alapján és június 6-án erősítették meg, majd küldték szét a hadseregek parancsnokainak – „a szovjet zsidó hadifoglyok megsemmisítésének jogi megalapozása volt”.²² Tehát a parancsban a népirtás egyik fő irányának megjelenését kell látnunk, amely a kommunista ideológiai befolyás – lehetséges „fizikai” képviselőinek – fizikai kiirtását tűzte ki célul a Vörös Hadseregben és végre is hajtotta. Egyébként a háborút megelőzően kiadott náci parancsok, terrorintézkedésekre vonatkozó utasítások mind erősen átideologizált dokumentumok, amelyek a Wehrmacht szigorú náci ellenőrzésére utalnak.²³ A komisszárparancs a kivégzések

¹⁹ Ungváry Krisztián: A magyar honvédség... 70–71.

²⁰ Aron Shneer: Fogság c. munkájának első fejezete foglalkozik e kérdéskörrel. Шнеер Арон. Плен. Советские военнопленные в Германии 1941–1945. Москва–Иерусалим, 2005. [http://www.jewniverse.ru/RED/Shneyer/glav1os_v\[2\].htm#_ftn18](http://www.jewniverse.ru/RED/Shneyer/glav1os_v[2].htm#_ftn18) (Letöltés: 2013. május 21.)

²¹ <http://www.ns-archiv.de/krieg/1941/kommissarbefehl.php>

²² Шнеер Арон. Плен... [http://www.jewniverse.ru/RED/Shneyer/glav1os_v\[2\].htm#_ftn18](http://www.jewniverse.ru/RED/Shneyer/glav1os_v[2].htm#_ftn18)

²³ A hírhedt május 13-i, 4. számú rendelkezés a civilek elleni katonai bűncselekmények büntethetőségéről, amelyet Keitel írt alá, oly mértékig átideologizált volt, hogy a parancs igazolásaként Keitel egy kifejezetten

konkrét végrehajtását a Wehrmacht és az SS közös egyeztetésére bízta. A május 13-i Keitel-parancs, amely büntetlenséget irányzott elő a szovjet civilek elleni katonai bűncselekmények esetében (!), különösen kitágította a Wehrmachtnak a holokausztban és általában a népiirtásban játszott szerepét. Amikor a komisszárpáncs antikommunista és komisszárelles cikkelyeit olvassuk, elkerülhetetlenül gondolnunk kell arra is, hogy a náci propagandában és számos parancsban, direktívában a „zsidó–kommunista”, „zsidó– komisszár” azonosítások oly erőteljesek voltak, hogy a katonák maguk is azonos fogalmakként kezelték a zsidókat és a kommunistákat, a zsidókat és a szovjethatalom képviselőit. (Ez természetesen vonatkozik a magyar katonákra is különösen 1942 tavasza, a vezérkar ún. 10-es számú füzetének kiadása után.²⁴) Az antiszemita és oroszellenes népiirtás tehát összefolyt az antikommunista tömeggyilkosságok rendszerével, nem voltak elválasztó határok. Mindezt a Biztonsági Szolgálat 1941. július 2-i – Heydrich által aláírt – direktívája „szintetizálta”. A parancsot a szovjet területeken állomásozó SS és a rendőrség parancsnokainak címezték. A direktíva 4. szakasza, amely a *Kivégzések* címet viselte, pontosan meghatározta a megsemmisítendő ellenséget. A kivégzendők felsorolása megmutatja a népiirtás igazi arcát: „... a Komintern munkatársai és az összes hivatásos kommunista államférfi; felső- és középszintű munkatársak a pártban és az alsószintű aktív munkatársak a Központi Bizottságban, a területi és kerületi bizottságok népbiztosai. Zsidók – párttagok és állami szolgálatban állók, és más radikális elemek (diverzánso, szabó-

ideológiai pontot is benne hagyott, miszerint figyelembe kell venni: Németország 1918 vereségét követően „a német nép szenvedései és a nemzeti-szocializmus elleni harc, amely megszámlálhatatlan véres áldozatot követelt – a bolsevik hatás következményei voltak”. Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР. (1941–1944 гг.). 2-ое издание. Политиздат, Москва, 1968. С. 32.

²⁴ A folyó háború tapasztalatainak ismertetése. Partizánharcok. 10. számú füzet. Honvéd Vezérkar főnöke 4. osztály. Attila-nyomda, Bp., 1942.

török, propagandisták, orvlövészek, gyilkosok, uszítók stb.)”.²⁵ Így lesz a népirtás gyakorlata teljessé és általánossá, amelyet Ungváry valamely ok miatt nézeteimre utalva „állítólagos genocídiumnak” nevez.

Az izraeli történész említett tanulmányában egy hihetetlennek tetsző dokumentummal érzékeltette a komisszárparancs valódi „sugallatát” (és a többi említett parancsral való összefüggését), ideológiai jelentőségét. A komisszárparancs a maga „eredetiségével” – jelezve a parancs mélyen rasszista üzenetét – később megihlette professzor Hirtet, SS Sturmbahnführert, aki 1942. február 9-én e parancs alapján egyenesen Himmler SS Reichsführerhez fordult egy még ma is döbbenetet keltő javaslattal: „...A zsidó–bolsevista komisszárok koponyáinak a strasbourgi Birodalmi Egyetemre való tudományos célú szállítmányozását illetően: az összes faj és nép koponyáinak széles kollekciójával rendelkezünk. Csak a zsidók koponyáiból áll kevés rendelkezésünkre. A háború Keleten lehetőséget nyújt számunkra, hogy ezt a hiányt felszámoljuk. Ami a zsidó–bolsevista komisszárokat illeti, azok a hanyatló emberiség határtalanul visszataszító vonásaival bírnak, így lehetőségünk lesz arra, hogy koponyáikkal rendelkezvén konkrét tudományos dokumentumot kapjunk.”²⁶ Még ha a Wehrmacht tábornoki karának egy része gátolta is a komisszárparancs végrehajtását, nem ez volt az általános hozzáállás, hanem éppen az ellenkezője. A valóságban az alsó egységeknél következetesen végrehajtották a népirtó parancsokat, ami természetesen a német Véderő-Főparancsnokság (OKW) és a Szárazföldi Erők Főparancsnokságának utasításai nélkül nem történhetett volna meg. Az egész rasszista népirtás vezényleéséből és megvalósításából a Wehrmacht főparancsnokságát és tábornokait „kimosni” nem lehet. E problematikát, e szerezcsenmosdatást – Ungváry Krisztiántól eltérően – az objektíven elemző német történészek munkái régóta megvilágítják. Elegendő itt és most a heidelbergi egyetem neves történész-

²⁵ Статистические данные // Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944). Сборник документов и материалов. / Ицхак Арад. – Иерусалим: Яд ва-шем, 1991, С. 40.

²⁶ Шнер Арон. Плен. id. m.

professzora, Christian Streit alapművére utalni.²⁷ A német kolléga adatait Ungváry is előszeretettel használja, idézi, ám a számsorokat a szövegkörnyezetükből kiragadja, Streit kiváló következtetéseit és tudományosan megalapozott koncepcióját elhallgatja szélsőséges elgondolások kedvéért, amelyek konkrét kritikájára a maga helyén még visszatérek.

Világos, hogy a magyar megszálló csapatok tevékenységének német irányítása (beleértve természetesen mindenekelőtt a Wehrmachtot és az SS-t!) eleve meghatározta e csapatok működésének alapvető irányát. Mint Ungváry Krisztián maga is helyesen hangsúlyozta ezt tíz évvel korábbi könyvében: „A Wehrmacht és a Magyar Királyi Honvédség vezetése azonban nemcsak tudott a tömegkivégzésekről, hanem koordinálniuk is kellett azok lebonyolítását. A katonai közigazgatás kezdetől fogva részt vett a zsidóüldözés megszervezésében, elsősorban azzal, hogy bevezette a zsidók számára a megkülönböztető jelzést és megszervezte a gettókat, valamint a kényszermunkát. Ebben a magyar csapatok, a magyar megszálló hatóságok is részt vettek.”²⁸ „Elsősorban”, de tegyük hozzá mindjárt, mint korábban aláhúztam már, „másodszorban” aktívan részt vettek a holokauszt folyamatának végső fázisában, a zsidók meggyilkolásában is.

Ungváry maga is hivatkozott ezekre a fejleményekre és az „állítólagos népiirtás” tényeire a magyar honvédség történetével foglalkozó, többször említett könyvében. Egy helyütt így fogalmazott: „A keleti fronton származás vagy partizántevékenység és annak gyanúja miatt milliós nagyságrendben végeztek ki civileket.”²⁹ Noha Ungváry ott csak 1,3 millió zsidó legyilkolásáról tud, a való-

²⁷ *Christian Streit: Keine Kameraden. Die Wehrmacht und die sowjetische Kriegsgefangenen 1941–1945.* Bonn 1997. A Németországban először 1978-ban megjelent munka 1997. évi kiadása orosz nyelven teljes terjedelemben 2009-ben látott napvilágot: Кристиан Штрайт. "Они нам не товарищи". Вермахт и советские военнопленные в 1941–1945 гг. / Пер. с нем. И.Дьяконова, предисл. и ред. И.Настенко. – М.: АНО «Русское историческое общество» – НП ИД «Русская панорама», 2009. – 480 с. (Серия «Весь мир»).

²⁸ Ungváry K.: A magyar honvédség... 110.

²⁹ Ungváry K.: A magyar honvédség... 106.

ságban mintegy kétszer ennyi zsidó nemzetiségű szovjet állam-polgárt mészároltak le a náci és szövetségeseik.³⁰ De hát a zsidók szerepének tárgyszerű megvilágítása nem illeszkedik Ungvárynak a két harcoló fél azonosításáról alkotott konstrukciójába. Míg a Wehrmacht és az SS legyilkolta a zsidókat, a Vörös Hadseregben tíz- és tízezérel harcoltak, méghozzá halált megvető bátorsággal – állítsák őket a front bármely pontjára. A szovjet hadifoglyok között sok tízezer szovjet zsidó nemzetiségű hadifogoly volt, akiknek óriási többségét legyilkolták. (Gyakorlatilag csak azok maradtak életben, akikről nem derült ki a nemzetiségük.) A zsidó vöröskatonák pontosan tudták, mi vár rájuk a fogságban, hiszen a háború első napjától éppen elégszer hallhatták a német propaganda tébolyult szavait „a zsidó–kommunista uralom fenntartóinak kiirtásáról, likvidálásáról” és nem is szólva a tetteikről. Erről természetes tudomásuk volt a Vörös Hadsereg katonáinak és parancsnokainak is, akik már a háború elejétől nagyobb bizalommal kezdtek lenni a zsidó katonák iránt, ami a harcban elmélyült irántuk.³¹ Ungváry nem tulajdonít annak sem jelentőséget, hogy a zsidó vöröskatonák döntő többsége – nem véletlenül – az antifasiszta harc oltárán áldozta fel életét, amely „küldetés”, mint tudjuk, magában foglalta Európa egészének felszabadítását is. E katonák – ugyancsak a mi recenzióink elképzeléseivel ellentétben – minden szenvedésük dacára különbséget tudtak tenni a sztálini és a hitleri diktatúra között... Evidensnek tűnő dolgok ezek, ám a revizionista történetírás képtelen az ilyesfajta „finom” különbségeket megérteni és értelmezni.

Ungváry Krisztián ugyancsak a reflektormódszer segítségével igyekezett a népirtás „képéből” kiretusálni a magyar megszálló csapatokat, de e módszernek megfelelően nem retusálta ki a románokat, letteket és ukránokat, csak éppen a magyarokat. Ezekben az érvelésekben a népirtás egész problematikája kikerül a náci Németország és szövetségesei által folytatott háború összefüggérendszeréből, nem kapcsolódik össze a háború jellegével és céljaival mint legfelső síkkal, hanem „trükkösen”, pusztán a „partizánháború” részeként értékelődik, mintha az valami légiűres tér-

³⁰ Vö. Статистические данные // Уничтожение евреев СССР... 1991.

³¹ Vö. Шнер Арон. Плен. id. m.

ben zajlott volna. Pedig Ungváry még valamikor tudta, hogy a magyarok nem vívtak a németektől független háborút: „... a magyar megszálló erők a németekkel azonos körülményeknek voltak kitéve, a lakosság és a hadifoglyok dolgában azonos parancsoknak, illetve kényszereknek engedelmeskedtek...”³² Most melyik Ungvárynak higgyünk? Mert a kötetünkkel polemizáló mai Ungváry így vélekedik: „Azokon a területeken, ahol harci cselekmények egyáltalán nem folytak, a magyar megszállók tömeggyilkosságokat nem követtek el, leszámítva a holokausztban történt – többnyire passzív – részvételüket.”³³ Ahány szó, megint annyi hamisság. Eddigi ismereteink alapján a Szovjetunió 19 területén (ez a közigazgatási egység a magyar megyéhez hasonló, csak sokkal nagyobb területet foglal magában) történtek magyarok által elkövetett tömeggyilkosságok, sok száz, talán ezernél is több településen, faluban és városban, befagyott folyókon és szakadékokban, közel a fronthoz és távol a frontvonaltól. S azzal mentegetni a népiártást – egyébként teljességgel tévesen –, hogy a holokausztban csak „passzív részvétel” történt, mintha az egyébként nem lenne népiártásban való részvétel (örület!?), ez a maszatolás a gondolkodást a teljes abszurdum irányába vezeti. A kötetünkben publikált (és számtalan nem publikált) levéltári dokumentumok sora, beleértve a magyar vezérkari főnökség 10-es számú füzetét, kifejezetten a szovjet zsidó nemzetiségű állampolgárok tömeges legyilkolásáról, németeknek való kiszolgáltatásáról és a gyilkosságokkal együtt járó őr- és egyéb feladatok ellátásáról tanúskodnak. Ungváry figyelmét elkerülte, hogy a kötetünk mellékletében publikált néhány ÁBTL-dokumentumban magyar katonák maguk beszélnek el a holokausztban való – nagyon is aktív – részvételüket. Magyarán, egyes katonák még büszkélkedtek is a zsidók kiirtásával, a falvak felperzselésével. Erre az *aktív részvételre* magam is kitértem az előszóban a kötet dokumentumait és más dokumentumokat is idézve.³⁴

³² Ungváry Krisztián: A magyar honvédség...44., 46.

³³ Megjelenés alatt: *Századok*, 2013. 6. sz. Kéziratból idézve.

³⁴ Egyébként Ungvárynak a fogalmakkal való taktikai játszadozására már más kutató, például Csapody Tamás is felhívta a figyelmet: *Mozgó vesz-tőhelyek*. Index. 2013. január 22. http://index.hu/velemeney/olvir/2013/01/22/mozgo_vesztothelyek/ (Letöltés: 2013. május 21.)

A náci népirtás tehát nem kizárólag német teljesítmény, hanem román, magyar, olasz, finn, lett stb. Másfelől viszont Ungváry – talán Goebbelstől vagy Sztálintól megihletve – úgy vélekedik, hogy a magyarok kegyetlenebbek, gonoszabbak voltak, mint akár az SS-ek. A józan ész, a történelmi tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a gonosztettek elkövetésében nem lehet nemzetiségi vagy etnikai hierarchiát felállítani. Mindemellett Ungváry Krisztián ráadásul azzal is próbálja a népirtás „magyar fejezetét” relativizálni, hogy a románok még több embert öltek meg – amit egyébként soha senki nem bizonyított –, noha Ogyessza környékén a román katonai hatóságok mintegy 40 ezer, főként zsidó nemzetiségű állampolgárt gyilkoltak le, amint a recensens is hangsúlyozza. Én ehhez hozzátenném, hogy a román hatóságok az ukrajnai Bogdanovka melletti megsemmisítő táborban még vagy 50 ezer zsidót pusztítottak el. De miért lenne ez mentő körülmény a magyar megszálló csapatok megítélésében?

Ungváry vizsgálódásában nincsenek világos fogalmak, ezért narratívája szétesik. A maga történeti konkrétságában nem határozza meg a népirtás fogalmát, mely kérdésnek éppen a kötetünk vitája kapcsán Szilágyi Ákos oly világos és szépen megírt cikket szentelt az Élet és Irodalom hasábjain. Ebben pontosan kontextualizálja a náci népirtást, amelynek eszközeivé váltak a magyar megszálló csapatok: „...a náci Németország totális háborújában a népirtás nem járulékos jelenség, a frontvonal mögött vagy a hátsóországban zajló népirtás pedig nem a háború mellékszintere volt, hanem ennek a háborúnak a megkülönböztető, lényegi újdonsága és legfontosabb szintere, amennyiben a náci Németország háborús célja az egész világ *faji gyarmatosítása* (»germanizálása«, »árjásítása«) volt, ami magában foglalta a meghódítandó és meghódított területek fajilag »alacsonyabbrendű« népcsoportjainak teljes vagy részleges fizikai kiirtását, áttelepítését, vagy rabszolga-munkaerőként való felhasználását (elég talán itt az úgynevezett *Ost*-tervre utalni). Nem a totális háború adja meg tehát a népirtás kontextusát, hanem – megfordítva – a népirtás az a merőben új kontextus, amely ennek az – immár nem a jogos ellenfél (*enemy*) *legyőzése*ért, hanem a minden emberi vonásától megfosztott abszolút ellenség, az ősellenség, ősgonosz (*foe*) *megsemmisítése*ért, *kiirtása*ért folyó – háborúnak az igazi kontextusát adja. Nemcsak azt jelenti ez,

hogy ebben a háborúban – nemcsak a gyakorlatban, de a parancsokban is kinyilvánított módon – megszűnt a modern európai hadijog összes megkülönböztetése, jogi elválasztása (így például háború és béke, fegyveres katona és fegyvertelen civil, ellenség és bűnöző, harcoló katona és hadifogoly, háborús és békés terület megkülönböztetése), hanem azt jelenti, hogy katonai értelemben bárhol zajlott is maga a háború, még a tisztán katonai teljesítmények, a hadászati manőverek sikerei is közvetlenül a náci »bűnöző állam« népirtási világtervének megvalósulását mozdították elő.³⁵ Ebbe a kontextusba illeszkedik tehát a magyar megszálló csapatok egész tevékenysége 1941 és 1945 között.

Természetesen a német fegyveres erők és a magyar honvédség között – ellentétben Ungváry hamis állításával – nyilvánvalóan teszek különbséget. A Wehrmacht és az SS – ellentétben a magyar honvédséggel – eleve népirtó szándékkal és a népirtás céljával támadta meg a Szovjetuniót. A magyar vezérkari főnökség (vezérkari főnök: Szombathelyi Ferenc) 10-es számú füzete, direktívája náci népirtás alapvető rasszista célkitűzéseit, a zsidók kiirtását és az összes „partizángyanús” egyén legyilkolását, beleértve a gyermeket és a nőket is, valamint a túszedést, a polgári lakosság tömeges kivégzését elrettentés céljából stb. csak 1942 áprilisában fogalmazta meg.³⁶ Ungváry azonban a 10-es számú füzetből – ismeretlen ok miatt – mindezt egyszerűen elhallgatta. A magyarok tehát a németektől eltérően nem a népirtás céljával érkeztek szovjet földre, de miképpen Horthy vezetésével beléptek a népirtó háborúba a náci oldalán a Wehrmacht és az SS alárendeltségében, úgy egyúttal elkerülhetetlenül belesodródtak magába a népirtásba is. Mindezt dokumentumaink napnál világosabban bizonyítják.

³⁵ *Szilágyi Ákos*: Hideg évek. A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Élet és Irodalom. 2013. március 22. 13.

³⁶ Lásd: A folyó háború tapasztalatainak ismertetése. Partizánharcok... i.m.

A HADIFOGLYOK

A hadifogolykérdést sem a tényeknek megfelelően világítja meg Ungváry Krisztián. A recenzius e témakörön belül is Sztálint folytonosan Hitler szerepében akarja láttatni, Hitler vagy más hitlerista vezető mundérjába akarja öltöztetni, ami nála nem újkeletű.³⁷ A recenzius megközelítésében is érződik az a „hagyomány”, amiről D. Sztatijevszkij, német történész ír: Németországban a háborút követően évtizedekig a társadalmi emlékezetben a „szovjet hadifogoly” egyáltalán nem szerepelt vagy ha mégis, úgy, hogy az „ő katonájuk”, a német hadifogoly szinonimájaként bukkant fel. A szovjet hadifoglyokat „megfosztották a kényszymunkás státuszától” és ez a helyzet gyakorlatilag máig nem változott.³⁸ (A túlélők még kompenzációt sem kaptak.) A náci hadvezetőség mindig is konspiratív módon kezelte a hadifogolykérdést, hiszen tudták, a népiítés végrehajtása a hadifoglyok körében mind faji, mind politikai okok miatt „elkerülhetetlen”. A komisszárpáncs vizsgálatakor már érintettük ezt a problémát. De arra érdemes még utalni itt, hogy a Wehrmachtban – az 1941. július 17-i, 8-as számú különleges páncs (Reinhard Heydrich, SS Gruppenführer írta alá) után – az 1941. október 30-i 14-es számú operatív páncs elrendelte: mindazokat

³⁷ A magyar honvédség háborús történetéről szóló említett könyvében – minden dokumentáció nélkül – Sztálint egyenesen az egyik fő náci tábornok „szövetségésének” nevezi: „A világnézeti háború fokozásáért Reichenau mindent elkövetett, és ebben Sztálinban a legjobb szövetségésére talált. 1941. december 20-án napipáncsban ismertette a magyar megszállókkal is azt a páncsot, amelyben Sztálin szerint: „minden orosz földön lévő németet meg kell ölni, ezzel kihirdette a teljes megsemmisítő háborút.” Ungváry, 2004. 52. Természetesen Sztálin ezt sohasem mondta, ha csak el nem hisszük – mint Ungváry –, hogy egy ilyen héti próbás tömeggyilkos, mint Reichenau pontos forrásnak tekinthető a történész számára. Arról az abszurdumról pedig beszélgetni sem érdemes, hogy Ungváry „világnézeti háborúnak” tekinti a német–szovjet háborút.

³⁸ Dmitrij Sztatijevszkij: A szovjet hadifogoly alakja a német társadalmi emlékezetben és Németország historiográfiájában. Társadalmi és politikai szempontok. In: Háború és nemzeti önismeret: 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót. Ruszisztikai Könyvek XXXII. Budapest, 2011. 165., 171–172.

a szovjet állampolgárokat, akik valamely hátszágai katonai körzetben áttelepítő vagy hadifogoly-koncentrációs táborban vannak „tisztoztatásnak kell alávetni” és „az összes parancsot végrehajtó operatív csoportok tevékenységét titokban kell tartani... és a legkisebb veszély esetén a 8-as számú és a 14-es számú operatív parancsokat meg kell semmisíteni”. Mellékesen szertefoszlik az a legenda is, hogy a Wehrmacht tábornokai – nem szólva a katonákról – nem vettek részt a tömeggyilkosságok, a holokauszt, általában a népirtás végrehajtásában.³⁹ Ungváry – a náci parancsok konkrét tartalmával ellentétben – a *náci propagandából* indul ki,⁴⁰ miszerint a hadifoglyokkal (és a partizánokkal) való „rossz bánásmód” oka az, hogy a szovjetek nem írták alá a genfi konvenciót, és ez számára mindent megmagyaráz: ha aláírták volna, mindez a szörnyűség nem következett volna be. Ungváry nem gondolkodott el kellő mélységben annak a ténynek a jelentőségén, hogy a nácik vajon mi okból konspirálták el a hadifoglyok körében végzett „tisztoztatásokat”. A kolléga egyszerűen nincsen tisztában azokkal az alapvető tényekkel, amelyek e tekintetben perdöntők vagy megint nem képes ezen alapvető tényeket mérlegelni, egymással összefüggésbe hozni úgy, ahogyan azok eredetileg összefüggtek a náci, illetve a szovjet politikai és katonai gyakorlatban.

Még Oroszországban is gyakran „félreértik”, félremagyarázzák a genfi konvenció és a szovjet hadifoglyok sorsának összefüggését. Pontos és népszerű áttekintést nyújtott legutóbb minderről a moszkvai Szkepszisz című internetes folyóirat szerzője.⁴¹ A komolyan vehető történeti szakirodalom a releváns dokumentumok fényében egyértelműen kimutatta: a náci vezetők találták ki saját maguk és a náci hadvezetés igazolására, hogy mivel Sztálin nem

³⁹ Кристиан Штрайт. „Они нам не товарищи”...б 2009. 11–12., 91–92. Vö.: Шнер Арон. Плен. id. m.

⁴⁰ Szinte ugyanaz az érvelése, mint Szabó Péteré a Történelmi Szemle 2013. 2. számában (307–323.) Lásd erről Varga Éva Máriával erre válaszul írt cikkünket: Egy könyvrecenzió – tizenkét csúsztatás. Történelmi Szemle, 2013. 2. sz. 325–340.

⁴¹ Михаил Тягун. Советские военнопленные и Женевская конвенция. Запоздавшее, но необходимое возражение Кириллу Александру. http://sceptis.net/library/id_3447.html (Letöltés: 2013. június 15.)

írta alá az 1929-es genfi konvenciót, ezért annak tételei nem vonatkoznak a szovjet állampolgárok különféle nemzetiségű hadifoglyaira, ezért likvidálhatók. Számos náci dokumentum tanúskodik arról, hogy a szovjet hadifoglyok elpusztításának igazolására gyakran a szovjet fél aláírásának hiányát hozták fel – figyelem! – már jóval a háborút megelőző periódusban (és persze a háború egész időtartama alatt). A náciak, a Wehrmacht és mai szerezsenmosdatóik vagy csupán szovjetellenes érzelmeik által elgaloppírozott szerzők sohasem idézik a genfi konvenció 82. paragrafusát, amely pedig számos internetes oldalon olvasható franciául, angolul, oroszul vagy németül. Érthető, hiszen e dokumentum egyértelműen és perdöntő módon kinyilatkoztatja: „A magas szerződő felek jelen konvenció tételeit minden körülmények között kötelesek betartani. Még ha háború esetén a harcoló felek egyike nem vesz részt a konvencióban, annak tételei akkor is kötelezőek maradnak az összes harcoló fél számára, amelyek aláírták a konvenciót.”⁴² Ungváry – akárcsak az orosz Kirill Alekszandrov és más, a szovjetellenes propagandát még ma is mindenek fölé helyező szerző – úgy torzítja el ezt a szöveget – talán öntudatlanul –, mint ha érvényessége csak az aláíró felekre vonatkozna. Ungvárynak furcsa módon nincsen tudomása arról, hogy a szovjetek még a háború kezdetén éppen a hadifoglyok kérdésében igyekeztek meg egyezésre jutni. Ám két dolgot mindenképpen tudnia kell. 1.) 1941. június végén, július elején, mintegy két héten keresztül megbeszélések folytak arról, hogy a Szovjetunió csatlakozik az 1929. évi genfi egyezményhez is. 1941. június 27-én Molotov külügyi népbiztos felvette a kapcsolatot M. Guberrel, a Vörös kereszt Nemzetközi Bizottsága elnökével a hadifoglyok névsorának kicserélése

⁴² Art. 82. The provisions of the present Convention shall be respected by the High Contracting Parties in all circumstances. „In time of war if one of the belligerents is not a party to the Convention, its provisions shall, nevertheless, remain binding as between the belligerents who are parties thereto.” Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 27 July 1929. <http://www.icrc.org/ihl/szd68d14de>; <http://statehistory.ru/36/Povliyalo-li-nepodpisanie-SSSR-ZHenevskoy-konventsii-na-uchast-sovetskikh-voennoplennykh/>

ügyében.⁴³ 2.) A szovjet kormány 1941. július 17-én jegyzékben fordult a német félhez, melyben kinyilvánította szándékát, hogy kész az 1907. évi hágai konvenció elismerésére és kölcsönös alapokon való betartására. 1941 júliusában a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének nevében készült egy határozattervezet is,⁴⁴ amelyben rögzítették, hogy a viszonyosság teljesülése esetén a szovjet állam kész a háború alatt a hágai és genfi egyezményeket betartani, azonban e határozat életbe léptetésére nem került sor. Feltételezhetően azért sem, mert a német kormány 1941. augusztus 25-én a válaszul küldött jegyzékében elutasította e szovjet kezdeményezést.⁴⁵

Ungváry recenziójában ugyan a németek gyakorlati politikáját kvázi magyarázva, de egy sajátosan értelmezett *hadijogra* hivatkozik. Ám „elfelejti” megjegyezni: a náci vezérek cinikus módon már akkor sem kívántak betartani semmiféle „hadijogot”, amikor még csak készültek a háborúra. De hát mindezek a tények és dokumentumok már a nürnbergi per időszakában is ismertek voltak! A „Nazi Conspiracy and Aggression” c. híres tízkötetes angol nyelvű kiadvány, amely a nürnbergi perhez összegyűjtött dokumentumok, kihallgatási jegyzőkönyvek, eskü alatt tett nyilatkozatok angol fordítását közli – 1946-ból való. Minket itt az érdekel, amiről Ungváry megfélekedett: Franz Halder tábornok, vezérkari főnök a nürnbergi per során tett nyilatkozatáról (1945. november 22.) van szó, amely Hitler 1941. március elején elhangzott szavait idézte: „... a komisszárokat likvidálni kell. A nemzetközi jog megsértésében bűnös német katonák... felmentést kapnak. Oroszország

⁴³ Конасов В. Б. Международный Комитет Красного Креста–Советский Союз: дорогой сотрудничества и конфронтации (1939–1952). Исторический очерк документов. М., 1999. С. 5–33.; Varga Éva Mária: Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében. Ruszisztikai Könyvek XXIII., Russica Pannonica, Budapest, 2010. 71–72., 78–80.

⁴⁴ A határozattervezet megtalálható: ГА РФ. Ф. Р–9501. Оп. 5. Д.. 62. ЛЛ. 81–82; Közli: Русский архив. Великая Отечественная. Немецкие военнопленные в СССР. 1941–1955 гг. Книга первая Т. 24 (13–2). 1999. С. 17–18.

⁴⁵ Vö.: Krausz Tamás–Varga Éva Mária: Egy könyvrecenzió – tizenkét csúsztatás. *Történelmi Szemle*, 2013. 330.

nem vett részt a hágai konvencióban, ezért nincsenek meg az annak megfelelő jogai sem.”⁴⁶

Ez a magatartás a háború egész folyamán jellemezte a Wehrmacht vezérkarának beállítódását, s azok az ellenhangok, amelyekről Ungváry oly jelentőséggel nyilatkozik, legfeljebb színezik a képet, de nem a hadifoglyokkal való bánásmód fő áramához tartoznak. A náci Németország külügyminisztériuma még egy 1944. május 29-i szolgálati feljegyzésben is, ahol a genfi konvenciónak a szovjet hadifoglyokra való érvénytelenségéről beszélnek, azt hangsúlyozzák, hogy a szovjet hadifoglyok „különleges politikai helyzetet foglalnak el”.⁴⁷ Ebbe a „különleges helyzetbe” – szükség szerint – beletartozott a kivégzésük, éhínséggel való elpusztításuk, kényszermunkára való kiszállításuk vagy a Wehrmachtba való kényszerbesorozásuk is – természetesen ágyútölteléként (akiket nem kis cinizmussal egyesek „önkénteseknek” neveznek).

Ungváry tehát a szovjet katonai hatóságoknak a német hadifoglyokkal való bánásmódját is igyekszik – félretéve minden szakmaiságot – egy szintre hozni a nácikéval, hogy a kedvelt ideológiai alapvetését „a két totalitáriánus diktatúra azonosságáról” e téren is demonstrálhassa. Recenzensünk megint a képtelenség határait súrolva így vélekedik: „... arányaiban nem sokkal több szovjet katona pusztult el német fogságban, mint amennyi német katona szovjet hadifogságban”. Noha ez az állítás már önmagában is blöff, hiszen a németek Ungváry szerint 1,1 millió hadifoglyot vesztek, a szovjetek pedig több mint három és félmilliót. Az Ungváry-féle „számítás” szerint a német hadifoglyok 34,9% halt meg szovjet fogságban, a szovjet hadifoglyoknak pedig minimum 53,5%-a és maximum 62,2%-a pusztult el német fogságban. Az olvasó is érezkelheti, hogy a kolléga milyen „szabadon” és önkényesen kezeli a számokat, hacsak fel nem fedezett a matematikában eddig ismeretlen arány- és százalékszámítást... Arról már nem is beszélve, hogy ismételten kizárólag a német szakirodalomban hivatkozott

⁴⁶ Nazi Conspiracy and Aggression. Vol. VIII., Washington, 1946. 645–646. (U. S. Government Printing Office.) A továbbiakban: NCA. Valamennyi, e műből származó idézet és leőhelye magyarul: *Shirer William L.: A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása.* Bp., Teleteacher, 1995. 512.

⁴⁷ Lásd részletesebben: *Михаил Тягун. Советские военнопленные...* i.m.

számokkal érvel, említést sem tesz arról, hogy a két fél között még napjainkban sem született meg a konszenzus a hadifoglyok létszámát és a fogságban elhunytak számát illetően.⁴⁸ Nincs tudomása arról, hogy az e téren zajló kutatások – a kiváló német–orosz levéltáros- és történész-együttműködésnek köszönhetően is – igen előrehaladottak.

A szovjet levéltári források alapján mintegy 3,5 millióra tehető a külföldi hadifoglyok (a Wehrmacht és szövetségesei – a japánok nélkül) száma, mely kontingensből 518 520 fő (15 %) halt meg fogságban.⁴⁹ Természetesen ezen adatokat a kutatók még nem végleges számokként kezelik, de annyi már most is megállapítható, hogy több mint háromszor annyi szovjet hadifogoly halt meg a német fogságban, mint külföldi hadifogoly szovjet fogságban. Ungváry Krisztián megint csak légből kapott, minden szempontból pontatlan kijelentése szerint: „Az 1941–1942 között szovjet hadifogságba esett német katonák 90–95%-a pusztult el, ami legalábbis arra utal, hogy a szovjet hadsereg hadifoglyokkal szembeni bánásmódja embertelen volt.” Először is, a rendkívül magas halálozási arány nem 1941–1942-ben volt jellemző, hanem a szovjet hadifogolytábor-rendszer fennállása alatt a halálozási arányok 1943-ban voltak a legsúlyosabbak.⁵⁰ A német hadifoglyok eseté-

⁴⁸ Terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőség az Oroszországban e tematikában az elmúlt két évtizedben megjelent terjedelmes szakirodalomra való hivatkozásra, azonban mindenféleképpen meg kell említeni két tanulmányt, mely a számok problematikáját tárgyalja: *Н.П. Дембицкий. Судьба пленных* http://scepsis.net/library/id_1250.html (Letöltés: 2013. július 2.) *Хавкин Б. Л. Немцы в плену в СССР и советские военнопленные в Германии. Постановка проблемы. Источники и литература // Проблемы военного плена: история и современность. Материалы Международной научно-практической конференции 23–25 октября 1997г. Вологда, 1997. Ч. 2. С.3–13. A tanulmány elektronikus változatát lásd: Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры – Русское издание 2006. № 1. <http://www1.ku-eichstaett.de/ZIMOS/forum/inhalttruss5.html> (Letöltés: 2013. július 9.)*

⁴⁹ Ebből a létszámból a német hadsereg kötelékéből fogságba esettek száma mintegy 2,36 millió fő, közülük elhunyt 381 067 személy. A számos helyen idézett forrás levéltári lelőhelye: РГБ. Ф. 1п, оп. 32-6, д. 2, л. 8–9.

⁵⁰ Ugyanez állapítható meg a magyar hadifoglyok esetében is, lásd: Varga Éva Mária, i.m. 183–188.

ben a legmagasabb halálozási adatok a sztálingrádi csata után, 1943 elején Sztálingrád és Voronyezs környékén mutathatók ki, ám ez a helyzet elsősorban nem a szovjet vezetésen múlt: a borzalmasan elcsigázott, kiéhezett, legyengült, megfagyott német katonák tömegesen pusztultak el közvetlenül a fogságba esésük után. Azoknak a számát, akik pedig el sem jutottak az első gyűjtőpontig, azaz még a fogságba esés és regisztrálás előtt a hőmézőkön pusztultak el, talán már sosem tudjuk meg.

„Vitathatatlan – írja Ungváry –, hogy a náci vezetés szisztematikusan és felülről elrendelt parancsok alapján semmisítette meg 1942 elejéig (mint láttuk fentebb, a náci vezetők még 1944-ben (!) is igazolják a szovjet hadifoglyokkal szemben elkövetett háborús bűncselekményeket!!! – KT) a szovjet hadifoglyokat, és ezt követően sem bánt velük humánusan. (Sic! Abszurd eufémizmus, mintha a náciak bánhattak volna bárkivel humánusan – KT) Az is vitathatatlan – írja végre helyesen –, hogy ilyen intenció szovjet részről nem létezett.” Ám Ungváry ennek a kijelentésnek semmiféle további jelentőséget nem tulajdonít,⁵¹ nem elemzi az összefüggést, nem von le belőle semmiféle további következtetést, mert nem az a célja, hogy a tények „elismerését” súlyának megfelelően kezelje, hanem csak az, hogy különféle „százalékszámításokkal” bűvészkedve „közel hozza” egymáshoz a német és szovjet hadifoglyok helyzetét, sorsát. Ungváry abbéli igyekezetében, hogy „kiegyenlítse” a szovjet és német hadifogoly-veszteségeket, odáig

⁵¹ Arról pedig, hogy a hadifogolyügyben illetékes szovjet szervek éppen az ellenkezőjéről adtak ki számos parancsot, direktívát, még csak említést sem tesz a recensens. Példának okáért azok után, hogy Sztálin az 1946 elején kiadott parancsában arról beszélt, hogy „a német hadifoglyok közül egynek sem kell többé meghalnia”, sorra jelentek meg a központi rendeletek, utasítások a külföldi hadifoglyok halálozásának csökkentésére vonatkozóan. Lásd: *Boehme K.* Die deutschen Kriegsgefangenen in sowjetischer Hand. Eine Bilanz. In: *Zur Geschichte der deutschen Kriegsgefangenen im Zweiten Weltkrieg.* Bd.VII, München, 1966, S.109, *Streit Christian.* Zum Schicksal der sowjetischen Kriegsgefangenen in deutscher Hand. In: *Deutsch-russische Zeitenwende. Krieg und Frieden 1941–1995.* Hrsg. v. H.–A. Jacobsen, J. Löser, D. Proektor, S. Slutsch. Baden-Baden, 1995, S.437., *Хавкин Б. Л.* Немецкие военнопленные в СССР... i.m. 3.

megy, hogy még az általa felhozott adatokat sem képes tárgyszerűen kezelni.

A valóságban a náciknak a szovjet hadifoglyokhoz való viszonyát egyfelől a népiirtás (tömeges fizikai megsemmisítés, éhhalálra kényszerítés, járvány általi elpusztítás stb.), másfelől a totálisan kiszígerelő kényszermunka, harmadrészt a náci egységekbe való kényszerbesorozás határozta meg a háború szinte egész időszakában. Ungváry cinikusnak tetsző beállítása csak természetes következménye annak az ideológiai törekvésnek, hogy recenzen-sünk az agresszort és az agresszió áldozatát a hadifoglyok kérdésében is egy szintre hozza, „kiegyensúlyozza”.

PARTIZÁNOK

A népiirtás tagadása a magyar megszálló csapatok vonatkozásában egyebek között arra az elképzelésre épül, amit kötetünknek a Hadtörténeti Intézetben lezajlott vitáján (2013. május 16.) Romics Ignác akadémikus is megfogalmazott, hogy „*az atrocitásokra csak ott került sor, ahol partizánharcok folytak*”. Tehát a partizánok lennének az „atrocitások” (értsd – a népiirtás) okai. Így a népiirtás, ahogyan a vitapartnerek mondják, az „atrocitások” problémája nem a náci Németország háborújának jellegével kapcsolódik össze mint legfelső síkkal, hanem pusztán a partizánháború, a partizánmozgalom, a partizánok leküzdésének részeként értékelődik csupán. Sajnos újabban Ungváry Krisztián is ezt az utat követi, mert írásában „a partizánháború és a magyarok” kérdéskörét ő is ki-metszi a háború *egészének* folyamatából, mintha csak térben és időben valamiféle önálló eseménysorról lenne szó.

E felfogás a partizánok elleni háborút a *hadijoggal*, pontosabban azzal próbálja magyarázni, igazolni, hogy a partizánok nem tartották be a hadijogot, ezért harcuk igazolhatatlan. (Még szerencse, hogy a recensens a francia, a jugoszláv és a lengyel partizánmozgalom kérdésében nem nyilatkozott. Fentebb már láttuk, hogy a partizánok és „partizángyanúsak”, a hadifoglyok és a kommunisták fizikai megsemmisítése – nem szólva itt a zsidókról – valójában nem a hágai és a genfi konvenciók náci betartásával vagy elutasításával, hanem *már a Szovjetunió megtámadása előtt a ha-*

díjog tudatos és kendőzeilen felrúgásával függött össze. A náci állam és magyar szövetségese a háború során az első perctől az utolsóig soha, sehol, semmiféle hadijogot nem tartott be, mivel azt eleve kizárta – mind koncepciójában, mind gyakorlatában – maga a *totális háború, a rablás, a népirtás.* A „hadijogra” épülő magyarázat végső soron a Wehrmacht és vezérkarának szerecsenmosdatását szolgálhatja, hiszen ez volt Himmler és Goebbels, általában a náci propaganda fő tétele is. Ungváry (és mások) mentességére mondom, egyszerűen nem érti(k), hogy veszélyesen közel kerül(nek) a náci propaganda igazolásához, amit – mint láttuk – még a náci vezérek sem gondoltak komolyan e tárgyban.

Jogi szempontból a tények a következőképpen állnak. Az első probléma mindjárt az 1899. és 1907. évi hágai egyezmények értelmezésével kapcsolatos.⁵² Ungváry először is egyszerűen figyelmen kívül hagyta, hogy a náci Németország, majd pár nappal később a magyar szövetségese, a horthysta állam – minden hadijognak ellentmondva – hadüzenet nélkül rontott rá a Szovjetunióra, megszegte ezzel az 1907. évi hágai III. egyezményt az ellenségeskedés megkezdéséről, amely előírta a „megokolt hadüzenetet”.⁵³ A hadifogolykérdéssel összefüggésben már bemutattuk, hogy a hitlerista parancsok a háború kitörését megelőzően eleve – expressis verbis – felmondták a korabeli hadijog betartását. Így azután egyáltalán nincsen semmi értelme Ungváry „narratívájának”, amely centrumában a szovjet partizánoknak a hadijoghoz való nihilista viszonya áll. Még nem voltak a Szovjetunióban partizánok, amikor kiirtásukra már parancs született. Ungváry nyilvánvalóan „megfelekezett” a német Véderő-Főparancsnokság (OKW) főnökének, Wilhelm Keitel vezértábornagynak már fentebb említett, 1941. május 13-i szigorúan titkos parancsáról, melyben ez állt: „*A partizánokat kíméletlenül meg kell semmisíteni harc vagy üldözés közben.*” De ez nem volt elegendő, Keitel tábornok a civilekkel szembeni hábo-

⁵² E problémakört részletesebben tárgyaltuk Varga Éva Máriával írott cikkünkben Szabó Péterrel vitázva: Egy könyvrecenzió – tizenkét csúsztatás. Történelmi Szemle id. c.

⁵³ Lásd: 1913. évi XLIII. Törvénycikk. III. Egyezmény az ellenségeskedések megkezdéséről. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7239> (2013. 05. 21.)

rús bűncselekményekért egyenesen büntetlenséget ígért. Ugyanis az ominózus parancs II. részének 1. pontja kimondja: „*A csapatok szolgálatában állók és a kiszolgáló személyzet által az ellenséges polgári személyekkel szemben elkövetett tettekért történő felelősségre vonás nem kötelező, még azokban az esetekben sem, ha ezek a cselekmények katonai büntettet jelentenek vagy szolgálati szabályzatot sértenek.*”⁵⁴ A nürnbergi perben e parancs a leg súlyosabb háborús bűncselekmények egyik dokumentuma volt. Az 1941. május 13-i Keitel-parancs, amelyet a Führer nevében adott ki, a hadbíróságok működéséről szóló hitleri direktívát ily módon konkretizálta: „...A bűncselekmény elkövetésével gyanúsított személyeket azonnal egy tiszt elé kell vinni. Ez a tiszt dönti el, hogy le kell-e lőni őket.”⁵⁵ Keitel alig egy hónappal később egyértelmű parancsba adta a Wehrmacht számára a terror további kiterjesztését. 1941. július 23-án Keitel Hitler előző napi parancsára hivatkozva semmiféle törvény által nem korlátozott terrorra utasította a Wehrmacht parancsnokait: „Tekintettel a keleten megszállt területek óriási méretére, a biztonság megszilárdítására rendelkezésre álló erők csak akkor lehetnek elegendőek, ha mindenfajta ellenállást nem a bűnösök elleni törvényes eljárással büntetünk, hanem a megszálló erők olyan terrort terjesztenek el, amely önmagában is elegendő arra, hogy a népesség körében gyökerestül kiirtsunk minden hajlamot az ellenállásra.”⁵⁶ Tehát a „hajlamot” is

⁵⁴ Преступные цели – преступные средства... 1968. C. 31–33. Az először 1963-ban megjelent forráskiadványban közölt dokumentum levéltári jelzete: ГА РФ, Ф. 7445. Оп. 2. Д. 166. ЛЛ. 65–70. Keitel 1941. május 13-i titkos parancsa a nürnbergi perben is bizonyító dokumentumként szerepelt.

⁵⁵ Uo. Angolul lásd: NCA III, 637–639. p. (N.D. 886-PS). Rövidebb változata (1941. május 14-ei keltezéssel) fennmaradt a déli hadseregcsoport archívumában: NCA VI, 872–875.p. (N. D. C-50). Keitel július 5-én írta Frommnak szigorúan titkos jelzet alatt, hogy amikor Hitler megtudta, hogy Sztálin felszólított a partizánháború megkezdésére, még ennek bizonyos „előnyeiről” szónokolt Borman, Goering, Keitel és mások társaságában, hogy a partizánháború „lehetőséget ad számunkra, hogy mindent megsemmisítsünk, ami velünk szemben áll.” Streit id.m. 329.

⁵⁶ Преступные цели – преступные средства... 1968., C. 77. A dokumentum levéltári jelzete: ГА РФ, Ф. 7445. Оп. 2. Д. 141. Л. 140. NCA VI, 876.p. (N.D. C-52)

ki kell irtani, vagyis a partizánok címszó alatt bármely szovjet állampolgár kiirtható lett, hiszen a „hajlam” ott lappanghatott bárkiben. Keitel és a német hadvezetés olyan mértékig tisztában volt az égbe kiáltó bűncselekmények halmazával, hogy a tábornok 1941. július 27-én elrendelte a hadbíróságokról szóló 1941. május 13-i utasítás összes példányának megsemmisítését, de kikötötte, hogy: „az utasítás érvényességét nem befolyásolja az írott példányok megsemmisítése”. (Mindennek ellenére fennmaradt példányok Nürnbergben előkerültek.)⁵⁷

A német hadvezetés 1939 szeptembere és 1941 májusa között egyetlen hadjárat során sem tett azonosságjelet a zsidók, a partizánok és szabotőrök között. Ám a Szovjetunióval való háború küszöbén a Wehrmacht Legfelső Parancsnokságának parancsnoka a speciális 1. számú rendelkezésében, melyet az 1941. május 19-i 21. számú direktívájához fűzött, arról szól, hogy a bolsevizmus elleni harc „szigorú intézkedéseket követel a bolsevik agitátorok, a partizánok, a szabotőrök és a zsidók ellen...”⁵⁸. Emlékeznünk rá, a magyar megszálló csapatok esetében ez a megközelítés csak 1942 tavaszán, a vezérkari főnökség 10-es számú fűzetében köszönt vissza. Szintén aláhúztuk már más vitapartnerekkel szemben is, hogy a korabeli hadijog felrúgását Himmler, SS birodalmi vezető és a német rendőrség főnöke még 1942. július 31-i különleges parancsában tovább ösztönözte, amikor pszichológiai okokra hivatkozva egyszerűen betiltotta még a „partizán” szó használatát is és helyette csak a „bandita” szó alkalmazását engedélyezte.⁵⁹ Ezt köve-

⁵⁷ Геннадий Бордюгов. Преступления Вермахта против гражданского населения. // Истребительная война на Востоке: Преступления вермахта в СССР, 1941–1944: Доклады/Под ред. Г. Горцика, К. Штанга. – М.: АИРО-XXI, 2005. С. 41. NCA VI, 875–876.p.

⁵⁸ Статистические данные // Уничтожение евреев СССР... 1991, С. 37.

⁵⁹ A parancsot közli: Война Германии против Советского Союза, 1941–1945: Документальная экспозиция к 50-летию со дня нападения на Советский Союз / Под редакцией Рейнгарда Рюрупа. Берлин: Argon-Verlag GmbH, 1992. 89. sz. dokumentum. Der Krieg gegen die Sowjetunion 1941–1945. Eine Dokumentation zum 50. Jahrestag des Überfalls auf die Sowjetunion. hg. v. Reinhard Rürup, Berlin (Argon Verlag) 2. überarbeitete Auflage 1991. 1942 szeptemberében maga a magyar katonai vezetés is kiadott egy utasítást, amelyben a „bandák leküzdését” tag-

tően Keitel – Hitler utasítását teljesítve – 1942. december 16-án titkos parancsot adott ki, amelyben a „bandák” elleni harcban a német katonáknak korlátozás nélkül bármilyen eszköz alkalmazását lehetővé tette, beleértve az asszonyok és gyerekek likvidálását is! Ebben a parancsban már kategorikusan kijelentették, hogy egy német sem vonható felelősségre a „bandák és cinkosaik” ellen tanúsított viselkedésért.⁶⁰ Szomorú dolog, hogy Ungváry, a Wehrmacht történetében járatos kutató mindezeket a tényeket koncepciója kialakításakor – noha vizsgálja a dokumentumokat – egyszerűen figyelmen kívül hagyta.

A német hadvezetés a náci hatalom megszilárdítása érdekében igyekezett a partizánmozgalom helyi ellenfeleit, akik egy vagy más okból a nácik szolgálatába szegődtek, felhasználni a partizánok és a „partizángyanúsak” (zsidók, szabotőrök stb.) elfogásában és likvidálásában. A háborúnak ez a kevésbé kutatott „rétege” olyan polgárháborús jellegzetességeket mutat, amely részben a korábbi szovjetellenes mozgalmak némelyikének „örökségét” vitte tovább, másfelől a német hatóságok az árulók, a hóhérfeladatokat is ellátó „policájok”, besúgók, a dezártáló, átálló tisztek, tábornok támogatására számíthattak, mint például Kaminszkijra vagy Vlaszov tábornokra. Ungváry nagy erőket mozgósított, hogy adatokkal és érvekkel szolgáljon és előtérbe állítsa a *kollaboráció* (a kollaboránsok – az eszmei elkötelezettek, a könnyebb túlélés, politikai és szociális sérelmek által motivált együttműködők stb.) és az *árulás* jelenségeit, hogy a partizánmozgalom, a hazafiak, az antifasiszta szabadságharcosok „legitim” ellenfeleiként mutassa be ezeket a náci hatóságok által korrumpált, erkölcsileg megrontott társadalmi csoportokat. Mivel a kritikus világos fogalmakkal nem ragadja meg a jelenséget, a szűkös terjedelmi keretek következtében csak egy megjegyzésre korlátozódom e tárgyban, ugyanis mindkét jelenség többsikú, többretegű. Azonban sem fogalmilag, sem tartalmilag nem maszatolhatók el a határok a két alapvető oldal

lalja, és figyelmeztet arra, hogy kerüendő a pozitívnak tartott „partizán” kifejezés. Lásd: Pálffy Lajos: Kiállításra termosz kávéval és szendvicsekkel. (2013. 05. 24.)

⁶⁰ Преступные цели – преступные средства... 1968., С. 132–133. A közölt dokumentum levéltári jelzete: ГА РФ, Ф. 7445. Оп. 2. Д. 96. ЛЛ. 86–87.

között. A szélsőséges historiográfiában az árulók és kollaboránsok – a szokásos etnonacionalista misztifikációkat követve – gyakran „*harmadik erővé*” stilizálódnak a náci Németország és a Szovjetunió között.⁶¹ Így lesznek azután hősök a Banderákból vagy a lett SS-alakulatokból. E tekintetben nagymester a lengyel–német „revizionista” történész, a recenzens egyik hivatkozási alapja: Bogdan Musial, aki a szovjet partizánok által elkövetett bűncselekményekre hivatkozva erkölcsi és politikai tekintetben még a partizánok és a partizánvadászok közötti határokat is elmosza.⁶² Ungvárynak a partizánmozgalom kiirtásának „hadijogszerűségére” vonatkozó egész koncepciója a fenti vizsgálódások tükrében minden hitelességét elveszítette. Természetesen nemcsak a jogi érvelése bukott el, hanem a történeti érvelése is, amely egész egyszerűen arra épül, hogy felcseréli az okot az okozattal: a valóságban ugyanis nem a partizánok az okai a totális háborúnak és a vérengzéseknek, a háborús bűncselekményeknek, hanem maguk a megszállók, a totális, a népiértő háborút kezdeményező államok és fegyveres erők.

A problémát egy vita során Szili Sándor kolléga fogalmazta meg találóan, amikor a partizánok elleni harc és a civilekkel szembeni leszámolások közötti összefüggésre lényegbe vágóan rámutatott: „A magyar partizánvadászok óvták saját életüket, és harci feladataik teljesítése helyett szívesebben választották a védtelen civil lakosság lemészárlását mintsem annak kockázatát, hogy fegyveres csoportok után kutatva az erdőben maguk is áldozatul essenek. Elszámolni a hadvezetés felé a »megfélemlítés« végrehajtásával is lehetett...”⁶³

⁶¹ E témakörben lásd például: Сверхшло. Пришли немцы! Идейный коллаборационизм в СССР в период Великой Отечественной войны, Москва, 2012. És lásd: Sz. Bíró Zoltán gondolatgazdag ismertetését. Sajtó alatt a *Világtörténet*-él. Lásd még B.C. Хрустофоров: Коллаборационисты отдельно взятого Локотского округа// 65 лет великой Победы. В 6 т. Москва, 2010. Т. 4. Другое лицо войны. 181–213.

⁶² Lásd: *Bogdan Musial: Sowjetische Partisanen 1941–1944. Mythos und Wirklichkeit.* Paderborn, 2009.; Uő.: Sowjetische Partisanen in Weissrussland. Innenansichten aus dem Gebiet Baranowici. Eine Dokumentation. Herausgegeben von Bogdan Musial. München, 2004.

⁶³ Szili Sándor közlése a kötet vitáján. ELTE BTK Ruzsisztika Központ – a Magyar–Orosz Történész Vegyesbizottság magyar tagozata, 2013. április 11.

A TÁBORNOKI PEREK

A tábornoki perek, különösen az Álgya-Pap Zoltán és társai perének eddig ismeretlen dokumentumait különféle vitákban, cikkekben számos hadtörténész is igyekszik diszkreditálni. Részben érthető, hiszen ezek a dokumentumok a horthysta hadsereg mai heroizálásának erkölcsi és szakmai hitelességét kétségtelenül aláássák. Másfelől azonban elgondolkodtató, hogy a recenzióink által jól ismert németországi kultúrkörben ezeket a peranyagokat a történetsszakma nagyon komoly és hiteles dokumentumoknak tekinti, a német állam saját pénzén publikálja, míg Magyarországon a magyar háborús bűnös tábornokok pereit hovatovább koncepciók perekként igyekeznek beállítani. Ungváry Krisztián úgy fogalmazott, hogy „gyanút” keltett, miszerint a fő vádlott, Álgya-Pap Zoltán altábornagy a csernyigovi perben elismerte a népirtás tényét és az abban játszott szerepét, és „Horthy fasiszta politikájáról” beszélt, ami egy magyar tábornok szájából nem hangzik sem őszintének, sem hitelesnek, a vád képviselőjének nyelvezetében fogant.

Ám ebben a tényben egy koncepciók vagy hamis per dokumentumát látni – jóhiszeműen fogalmazva – súlyos félreértés és szakmai baklövés. Ungváry nem teszi fel a kérdést: miért éppen Álgya-Pap Zoltán (és részben Zachár) beszél ezen a nyelven? Más tábornokok és tisztek miért nem követik ezt a beszédmódot, ha már koncepciók peréről vagy annak gyanújáról van szó? Álgya-Pap Zoltán magatartását lehet persze különféle módon megítélni. A prezentaista, előítéletes gondolkodásmód alapján nehéz elképzelni, hogy Álgya-Pap bűnbánatot gyakorolt, hogy a tábornok valóban „megért”. Stomm Marcel tábornok – akit minden hadtörténész ismer – viszont igen csalódott, kiábrándult tanúságtétele másképpen értelmezi a dolgot: nem tagadja, hogy Álgya-Pap önszántából döntött úgy, hogy „átáll a szovjetek oldalára”.⁶⁴ Vagyis Stomm tudta, hogy itt bűncselekmények száz- és százai dokumentálódtak, tehát nem volt szükség koncepcióra. Másfelől az Álgya-Pap-per

⁶⁴ Vö. Gróf Stomm Marcel altábornagy: Emlékiratok. Sajtó alá rendezte: Gallyas Ferenc. Magyar Hírlap könyvek, 1990. 148–149. Lásd: a tábornoki dokumentumokkal kapcsolatos érvek részletesebb kifejtését Varga Évával jegyzett írásunkban a Történelmi Szemle 2. számában 334–336.

során kiszabadult elítéltek, akik már 1955-1956-ban visszakérültek Magyarországra, majd többségük emigrált, egyetlen olyan dokumentumot, memoárt nem hagytak az utókorra, amely a fizikai kényszerítés vagy a per koncepciók jellegére vonatkozott volna. A vád képviselte a tömeggyilkosságok áldozatait, a vádlottak többsége pedig igyekezett a felelősség alól kibújni, ahogyan az lenni szokott.⁶⁵ Ungváry fel sem teszi a magától értetődő kérdést: lehetséges-e egy koncepció per esetében egyáltalán olyasmi, hogy egyesek beismerik bűneiket, mások meg nem? Lehetségesek-e egymásnak ellentmondó vallomások, amelyek egyként a bűncselekmények tagadására épülnek? Miféle propagandaértéke van egy olyan koncepció pernek, ahol a vádlottak tagadnak? Teljes zavarosság e téren is, amelynek funkciója világos: a népiertást tükröző dokumentumok elhárítása, a nemzeti múlttal való tisztességes szembenézés elkerülése, a fasiszta és antifasiszta hatalmak, mozgalmak, értékek közötti világos határok relativizálása, a személyes ambíciók, a politikai érdekek előbbre valóssága a tények tisztességes feltárásánál.

FIGYELEM, HAMISÍTÁS!

Az a „totalitáriánus” ideológiai szándék, amely minden háborús történeti kérdés megvilágítása során Sztálin és a Szovjetunió diszkreditálását tartja alapvető célnak, olykor odavezet, hogy dokumentumokat hamisítanak. Ilyen hamisítás – a sztálinista hagyomány egyfajta inverzeként – a mai antikommunista történetírásban is igen jellemző. Ungváry Krisztián betévedt ebbe a zsákutcába is.

⁶⁵ Vannak kutatók, akik a fegyvert nem használó parancsnokokat napjainkban is igyekeznek mentetni. Az ilyen mentegetés jogszerűtlenségét a német és amerikai hatóságok még ma is, 70 év múltán elutasítják, legutóbb például egy 94 éves egykori ukrán SS-tiszt esetében. Német ügyészek vizsgálatot indítottak az ellen az egykori ukrán SS-tiszt ellen, akire nemrég Minnesotában bukkantak rá. Az ügyészek most vizsgálják, van-e elegendő bizonyíték a 94 éves Michael Karkoc elleni eljárás megindításához és kiadatása kérvényezéséhez. Karkoc az SS irányította Ukrán Önvédelmi Légío alapítója és az SS Galícia hadosztályának tisztje volt. Náci SS-akták szerint Karkoc és egysége részt vett az 1944-es varsói fel-

És sajnos nem először.⁶⁶ Érdekes mostani recenziójának egy mozzanatát e szempontból tanulságképpen szemügyre venni: „... Sztálin 1941. július 3-án – írja a jeles kolléga – hirdette meg a »felperzselte föld«-taktikát, amelyet a Legfelső Főparancsnokság 1941. november 17-én kelt 0428. sz. parancsa megerősített. A parancs elrendelte, hogy a frontvonal előtt található településeket légierővel és tüzérségi tűzzel el kell pusztítani, tekintet nélkül a polgári lakosságra.”

Ungváry – délibábos történész módjára – egy nyilvánvalóan meghamisított dokumentum hamis idézetére épít egy egész koncepciót Sztálin és a szovjet vezetőség – a hitleristákhoz hasonló – barbarizmusát bizonyítandó. Először is Sztálin 1941. július 3-i híres rádióbeszédéről van szó, amely a náci támadás után először – „testvéreihez és nővéreihez” fordulva – vázolja a Szovjetunió népei előtt a kialakult drámai helyzetet és a tennivalókat. Recenzünk nyilván e dokumentum valamilyen német nyelvű fordítását vagy

kelés leverésében, Efraim Zuroff, a jeruzsálemi Simon Wiesenthal Központ náciadásza korábbi tapasztalatai alapján állítja: „Ez Amerikában viszonylag egyszerű esetnek számít. De Németországban is... ha egy ilyen egység parancsnoka volt, még akkor is felelősnek tekinthető, ha személy szerint nem ő húzta meg a ravaszt.” Az eljárás lefolytatására Németországban vagy Lengyelországban kerülhet sor. http://index.hu/kulfold/2013/06/24/vizsgalat_egy_ukran_ss-tiszt_ellen/ (Letöltés: 2013. június 24.)

⁶⁶ Nem szólva itt arról, hogy Magyarországon Ungváry Krisztián melegeztette fel azt a náci propagandatézist a náci szovjet elleni „preventív háborújáról”, amelyet eredetileg a náci külügy „sajtótitkára” fogalmazott meg (Carell, P[aul], [d. i. Paul Karl Schmidt]: Unternehmen Barbarossa. Der Marsch nach Rußland, Berlin 1963. Vö. még Streit id.m. 325.). Sajnos, kollégánk korábban is operált már hamisított dokumentumokkal. Sztálin „világforradalmi orientációját” kívánta bizonyítani 1939-ben olyan falszifikációval, amely azonban komoly szakmai ellenállásba ütközött idehaza. Lásd a vitát Mitrovits Miklós, Sz. Bíró Zoltán, Székely Gábor részvételével: Élet és Irodalom, 2009. szeptember 4. (38. sz.), 19. (38. sz.), 25. (39. sz.) október 2. (40. sz.), október 9. (41. sz.), október 22. (43. sz.), december 4. (49. sz.); Krausz Tamás: Viták Magyarországon a német–szovjet megemlékezési egyezmény értékeléséről. Ki a felelős a háborúért? In: uő.: Vítás kérdések a Szovjetunió és Kelet-Európa XX. századi történetében. Ruszisztikai könyvek XXXIII., Budapest, 2011. 106–121.

inkább ferdítését láthatta csupán, hiszen az orosz eredetiben szó sincsen a „felperzselt föld” taktikájáról, amelyet valójában – amint azt fentebb bemutattuk – éppenséggel a náciak hirdettek és valósítottak meg a Szovjetunió ellen. E Sztálin-beszéd a német fasizmus „hítségő támadásával” szemben „össznépi honvédő háborút” hirdetett, amelynek végső céljául Európa népeinek a fasizmustól való felszabadítását nevezte meg. A Sztálin-beszédben az alábbi gondolat található, ami nyilván az Ungváry-féle meghamisított verzió alapjául szolgál: „A Vörös Hadsereg egységeinek kényszerű visszavonulásakor minden mozgó vasúti állományt el kell szállítani, nem hagyni az ellenség kezén egyetlen mozdonyt, egyetlen vagon sem, nem hagyni az ellenségnek egy kilogramm gabonát, egy liter üzemanyagot sem. A kolhozistáknak el kell hajtani a teljes haszonállat-állományt, a gabonát megőrzésre át kell adni az állami szervezeteknek, hogy kiszállítsák a hátszági területekre. Az összes értékes vagyont, közük a színesfémeket, a gabonát és üzemanyagot, amelyet nem lehet elszállítani, feltétlenül meg kell semmisíteni.”⁶⁷ Vajon mi más kellett volna tennie Sztálinnak és a szovjet vezetésnek, hogy a náci megszállókat megfosszák a szovjet területek nyersanyagkészleteitől és élelmiszer-utánpótlásától? A második, az 1941. november 17-i hivatkozott dokumentumot egyenesen meghamisított formában említi anélkül, hogy bármilyen konkrét forrást megjelölne. (Ennyit a korrekt forráshasználatról!) Az Ungváry által harmadkézből vett hamisítvány olyan benyomást kelt, mintha Sztálin, valamint a szovjet katonai és politikai vezetés saját civil lakosságának életét sem kímélné, mintha a náci módjára gyilkolnák le a szovjet békés lakosságot. Az égbekiáltó hamisításnak persze nem Ungváry a kiagyalója, hosszabb története van ennek, noha egy magát a téma szakértőjének tekintő, németül jól tudó hadtörténésznek ismernie kellene legalább a releváns német történeti irodalmat.⁶⁸ A levéltárilag hiteles dokumentum, a Sztálin

⁶⁷ Сталин И. В. О Великой Отечественной войне Советского Союза. – М.: ОГИЗ, 1947 г. С. 9–17.

⁶⁸ A parancs meghamisítását két német történész leplezte le már több mint egy évtizede, a részleteket lásd: Christian Hartmann–Jürgen Zarusky: Stalins „Fackelmänner-Befehl” vom November 1941. Ein verfälschtes Dokument. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 4. (2000) 667–674. A hamisított forrást először közli: Fritz Becker: Stalins Blutspur durch

és Saposnyikov által aláírt, a Legfelső Főparancsnokság Főhadi-szállásának 0428. számú parancsa természetesen nem tartalmazza a civil lakosság elpusztítását. A dokumentum első pontjában elrendeli, hogy „az ellenség hátszágában az első vonaltól 40-60 kilométer mélységben és 20-30 kilométerre jobbra és balra az utaktól le kell rombolni és teljesen fel kell gyújtani az összes lakott települést a német hadtestek hátában...”⁶⁹ Azonban az eredeti dokumentum 3. pontjában az Ungváry által idézett vagy pontosabban említett követelésnek éppen az ellenkezője áll, amit a parancs eredeti példányának szövegébe Sztálin saját kezűleg írt bele: „Csapataink kényszerű visszavonulásakor egyik vagy másik részen *magukkal kell vigyék a szovjet lakosságot* (Kiemelés – KT) és feltétlenül meg kell semmisíteni a lakott településeket, hogy az ellenség azokat ne használhassa.”⁷⁰

Nyilvánvaló, hogy az ilyen típusú hamisítások természetesen nem véletlenül jönnek létre, és ezt Ungvárynak is pontosan tudnia kell, hiszen nem először téved el a szovjet történelem girbe-gurba útjain való barangolása során. Sokat segítene magának a recenzens, ha kötetünket figyelmesen és elfogulatlanul olvasná. Ennek hiányában – bármily meglepő – egyszerűen összekeveri a kötetben szereplő dokumentumok típusait és eredetét. Úgy fogja fel, mintha kizárólag RÁB-dokumentumok szerepnének a kötetben. Nem érzékeli, hogy a könyv legalább fele a titkosszolgálati levéltárból való. A RÁB-dokumentumok és az NKVD/MVD- és NKGB/MGB-dokumentumok szétszalazásának igazán nem bonyolult feladatával sem birkózott meg. Ráadásul a recenzens nem veszi észre vagy nem akarja észrevenni, hogy a 629 oldalas könyv nem foglalhatta magába még azokat a német és magyar dokumentumokat is, amelyeket ő sem publikált és senki nem dolgozott fel

Europa: Partner des Westens 1933–1945. Arndt, Kiel, 1995. 268. A parancs eredeti példánya az Oroszországi Állami Katonai Levéltárban található: РГВА Ф. 4. Оп. 11. Д. 66. ЛЛ. 221–222. Közli: Русский архив: Великая Отечественная. Приказы народного комиссара обороны СССР 22 июня 1941 г. – 1942 г. Т. 13 (2–2). Под. ред. В. А. Золотарев. ТЕРРА, Москва, 1997. С. 120–121.

⁶⁹ Русский архив... 1997, 120.

⁷⁰ Uo. 121.

még megközelítő teljességgel sem az elmúlt két-három évtized alatt, noha kétségtelenül a recenzens jutott legtovább. Viszont éppen ezért látnia kell, hogy a RÁB-dokumentumokon és a titkosszolgálati levéltár dokumentumain kívül nincsen más dokumentumcsoport, amely a népirtás *egészére* kiterjedő módszeres adatfelvételen alapulna. Ungváry végső soron egy összeesküvés-elmélethez jut, amely mögött Sztálin vagy Zsdanov rendező keze munkál, ezért nem realizálja, nem értette meg, hogy a RÁB adatai, dokumentumai nem feleltek meg Sztálin és a szovjet vezetőség igényeinek, mint a bírált előszóban megjegyeztük: 1945 őszén zárolták azokat. Ungváry folyamatosan elutasítja a végre megnyílt szovjet levéltári forrásokat, logikája szerint akár be is zárhatnák az orosz levéltárakat... Ne fordítsunk mi is hátat a dokumentumoknak! Végre kutathatók!

FORRÁSOK ÉS ADATOK

Ungváry Krisztián a szovjet emberveszteségek számainak labirintusában is eltéved. Ennek három oka van. 1. Közvetlenül össze nem hasonlítható adatokat tesz egymás mellé, melyek különböző típusú és különböző módszerrel készült dokumentumokból, feldolgozásokból erednek. 2. Nem veszi figyelembe, hogy a számok is, akárcsak a szavak történeti produktumok, történetileg változnak, sohasem abszolútak; a történetírás, a demográfia, a szociológia, a matematika fejlődésével vagy visszafejlődésével átalakulnak. 3. Nem ismeri az orosz kutatók, történészek, demográfusok, szociológusok egész hadának évtizedes munkásságát tükröző összefoglaló, 384 oldalas kapitális statisztikai kézikönyvet, amely 2010-ben jelent meg.⁷¹ Azóta e forráskötet már a nemzetközi tudományban is az „elfogadott”, az „érvényes” adatok gyűjteményének számít. Ő pedig leragadt egy általam szerkesztett 1992-es kiadványnál, amelynek adatait egyébként félreértelmezte.

Ungváry álszakmai okoskodásai kisipari módszerekre épülnek: kizárólag olyan adatokkal áll elő és olyan ellenőrizetlen adatokat

⁷¹ Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание. / Г.Ф. Кривошеев, В.М. Андроников, П.Д. Буриков, В.В. Гуркин. – М.: Вече, 2010. 384 с.

konstruál különböző és részben rendkívül zavaros forrásokból, amelyekkel ideológiai céljait meg tudja támogatni. Azt a benyomást kelti recenziójában, mintha az ő számaival relativizálhatók, módosíthatók lennének azok az adatok, amelyek a szovjet lakosság veszteségeit tükrözik. „A veszteségek könyve”, ami a dokumentumkötet alcíme is, tartalmazza azokat a fő adatokat,⁷² amelyeket Ungváry – az orosz nyelv ismeretének hiánya miatt is – különféle publikációkból próbál összetákolni a szovjet civil embervesztéséről. A legabszurdabb, amikor a recenzió a számsorok közötti szédelgése során a háború kaukázusi kitelepítetteihez ér, mely kérdéskörben a rendszerváltás óta számos orosz történeti publikáció jelent meg. Ő mégis egy 1976-os német, memoárszerű kiadványra hivatkozik, amelyben még használható lábjegyzetek, a tudományos publikációkban szokásos hivatkozások sincsenek, nemhogy tudományosan komolyan lehetne venni.⁷³ Igaz, az orosz forráskiadványban nem fogja megtalálni, hogy az árulók és kollaboránsok között mennyi volt a halálos áldozatok száma, s azt sem, hogy vajon a veszteségek melyik kategóriájába tartoznak, vagy beletartoznak-e a veszteségekbe egyáltalán. Miként egyelőre azt sem tudjuk pontosan, hogy a szovjet hatóságok hány embert öltek meg a háború elején a börtönökben, s mely kategóriába tartoznak ezek az áldozatok.⁷⁴ A szóban forgó kiadvány a Szovjetunió teljes embervesztés-

⁷² Uo. 42–61.

⁷³ *Jürgen Thorwald: Die Illusion. Rotarmisten in Hitlers Heeren.* München–Zürich, 1976. A témára lásd: *Николай Бугай: Депортация народов: http://sicepsis.net/library/id_1237.html* (letöltés: 2013. júl. 12.); *Бугай Н., Гонов А.* Кавказ: Народы в эшелонах (20–60-е годы), Инсан, 1998 г.; *Безугольный А.Ю., Бугай Н.Ф., Кринко Е.Ф.* Горцы Северного Кавказа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.: Проблемы истории, историографии и источниковедения. М. Центрполиграф 2012г.; *Бугай Н.* Они сражались за Родину. Представители репрессированных народов на фронтах ВОВ, Новосибирск, Новый Хронограф. 2005.; *Сталинские депортации. 1928–1953 гг. Документы.* Составители: Н.Л. Поболь, П.М.Полян. М. Международный фонд Демократия-Материк. 2005г.

⁷⁴ Az egykori titkos iratok folyamatosan nyílnak meg a kutatók előtt, a lebergi (Ivovi) börtönökben 1941-ben leölt személyek listái pár hónapja már a világhálón is elérhetők: http://avr.org.ua/index.php/ROZDILY_RES?idUpCat=347

gét 26,6 millió főre teszi, noha tudjuk, korábban jelentősen nagyobb számokkal dolgozott a történetírás. Az olvasó kedvéért, tájékoztatásul is jelzem, hogy e kiadvány szerint a közvetlenül legyilkolt, kivégzett szovjet békés, *civil* állampolgárok száma 7 420 379. (Ennek a számnak a közel egyharmada a zsidó nemzetiségű szovjet állampolgárok közül került ki, amely szám nem tartalmazza a hősi halált zsidó vöröskatonák és a komisszárparancs értelmében a helyszínen legyilkolt zsidó hadifoglyok számát.) A németországi kényszermunkára kihurcolt szovjet állampolgárok közül betegség, éhínség, agyondolgoztatás, gyilkosságok következtében meghalt 2 164 313. Az okkupációs rezsim rettenetes feltételei következtében (kiéheztetés, járványos betegségek, az orvosi segítség hiánya stb.) elpusztult 4 100 000 ember, *összesen 13 684 692*. De ez nem minden. Ugyanis ez a borzalmas, szinte felfoghatatlan szám nem foglalja magába a harci cselekmények során a frontvezetékben lebombázott, éhhalálra ítélt civil lakosságot, mint például a leningrádi blokád alatt meghalt, gyakorlatilag éhen halt 641 000 embert és a tűzérési tűz következtében meghalt 17 000 további áldozatot és még milliókat a városokban, az adminisztratív központokban...⁷⁵

Hogy a magyar megszálló csapatok hány embert gyilkoltak meg, az valószínűleg sosem lesz pontosan megállapítható. Nemcsak az adatok pontos összeszámlálásának lehetetlensége miatt, hanem azért sem, mert a magyarok (is) – ne felejtjük el, összesen több mint 100 ezer katonánkról volt szó a megszálló csapatokban –, sok ember elpusztításában nem mindig közvetlenül gyilkosként vettek részt, hanem sokszor őrként vagy kísérőként, letartóztató-vallató hatóságként vagy rabszolgamunkára való „elhajtóként”. De ha nem is fontosak az adatok, azért a hozzáférhető adatokkal kell tudni bánni, ami Ungvárynak kétségtelenül nem erős oldala. Persze mindenkinek joga van és nyilván hasznos az SS adataiból is dolgozni, de nem jó, hogy kritikusunk éppen a Csernyigovi területen nem igazodik ki, amelyen ő német adatok alapján „mondja meg” a „végső verdiktet”. Ungváry ugyanis nem tudja – s ezzel sajnos nincsen egyedül –, hogy a Csernyigovi terület 12 járásában a csak magyarok által legyilkolt 38 611 ember nem az egész területet foglalja magában. A Csernyigovi terület ugyanis 22 járásból áll. A meghatározott ismeretek hiányának messzire ható követke-

⁷⁵ Великая Отечественная без грифа секретности... 2010. С. 48–49.

ményei vannak. Ugyanis Ungváry kolléga nem értette meg, hogy a 103 614 békés állampolgár likvidálása, amely az egész Csernyigovi területre, annak mind a 22 járására vonatkozott – a németek és magyarok közös bűncselekményeként értelmeződik a forrásokban és az előszóban egyaránt. Éppen így az e területen említett 24 164 hadifogoly lelövése is közös, magyar–német bűncselekmény. Ugyancsak a németekkel közös bűncselekményként értékelhető a Bresztben, a Breszti területen legyilkolt 40 000 békés állampolgár, 3000 hadifogoly, Kobrinban a Breszti területen 6900 békés ember legyilkolása, valamint a Szumi területen található Szeregyina Buda városában legyilkolt 2 334 békés állampolgár és 600 hadifogoly legyilkolása a magyarok számláján is megjelenik. Ennyi egyelőre a megállapítható számadat, vagyis összesen több mint 180 000 ember legyilkolása. De ez az adat persze csak töredék, az áldozatoknak csak egy része, hiszen a magyar megszálló csapatok gyilkosságai számításaink szerint 19 területre terjedtek ki, közöttük olyanokra, mint a Voronyezsi terület, ahol az elpusztított civil állampolgárok számát alighanem inkább tízezrekben, mint ezekben kell számolni, de a Harkovi, a Brjanszki területeken és a Belorusz SZSZK további számos területén is rendkívül sok gyilkosság történt. Mai tudásunk szintjén határozottan csak annyi állítható, hogy a magyar katonák részvételével minimum 180 000–200 000 ezer szovjet civil állampolgár és hadifogoly elpusztításáról beszélhetünk.⁷⁶ Az itt számításba nem vett területek további kutatása nyilvánvalóan differenciálni fogja a képet. A magyar megszálló katonaság részvételével elpusztított szovjet áldozatok felső számhatáráról egyelőre találgatni sem érdemes.

Sokkal fontosabb kérdés ennél, hogy ne térjünk vissza *mutatis mutandis* a hidegháború korszakának ideológiai és historiográfiai örökségéhez. Nem kötelező, hogy a történész az új korszak két rossz véglete, a globalista univerzalizmus és a nacionalista fundamentalizmus között válasszon. Tertium datur... a harmadik lehetőség csak annyit jelent, hogy nem kötelező a tudomány helyett – eltávolodva a *sine ira et studio* szabályától – valamely politikai kurzus és legitimációs hatalmi szükséglet kielégítésének szolgálatába szegődni.

⁷⁶ Vö. A magyar megszálló csapatok... 14., 31., 499.

III. DOKUMENTUM:

Vita a Magyar–Orosz Történész Vegyesbizottságban¹

Szvák Gyula:

Kedves Kollégák! Legutóbbi, 2012. szeptember 27-i ülésünkön beszámoltam a Roszsijszkoje isztoricieszkoje obszcsesztvo (újja)alakulásáról, valamint az általa jelzett új orosz hatalmi érdeklődésről a 20. század történései iránt. Elhangzott az is, hogy mindez jelentős társadalmi és médiafigyelem mellett zajlik – egyébként nem eltérően a magyarországi tapasztalatoktól. Ezek a megfigyelések mondatták ki velünk, hogy a szakma nem engedheti meg, hogy a jelenkori történelmet „bulvárosítsák”, az arról folytatott diskurzust, gondolkodást a különféle médiafelületek tematizálják, és – esetenként – pillanatnyi politikai érdekek szerint hamisítsák, manipulálják. Kinek-kinek közülünk a saját területén és kompetenciái szerint egyénileg, de Bizottságunknak testületileg is részt kell vennie a „történelem” visszahódításának hosszadalmas és nem gyors sikereket ígérő munkájában. Ennek jegyében fogadtunk el egy hosszú távú kutatási tervet és kezdtük meg „A Vörös Hadsereg és a szovjet hatóságok Magyarországon, a magyar hadsereg és hatóságok a Szovjetunióban a második világháborúban és utána” című téma egyeztetését a Vegyesbizottság Orosz Tagozatával. Sőt, nem csak a tárgyalások kezdődtek meg, de a munka is. Krausz Tamás és Varga Éva Mária feladatvállalásának köszönhetően a

¹ A vita alapján összeállította: *Szvák Gyula*. In: *Századok* (megjelenés alatt). A vitára a Magyar–Orosz Történész Vegyesbizottság Magyar Tagozatának 2013. április 11-i ülésén az ELTE BTK Ruszisztikai Kabinetjében került sor. Jelen voltak: Szvák Gyula DSc, elnök; Krausz Tamás DSc, társelnök; Font Márta DSc, alelnök; Gebei Sándor DSc, alelnök; Gyóni Gábor PhD, titkár, valamint a tagok közül: Bebesi György PhD; Bodnár Erzsébet PhD; Filippov Szergej PhD; Halász Iván PhD; Kurunczi Jenő PhD; Makai János PhD; Sashalmi Endre PhD; Szili Sándor PhD; Varga Beáta PhD; Varga Éva Mária PhD.

kezünkben tarthatjuk „*A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok (1941–1947)*” c. dokumentumkötet, amely az orosz kollégákkal való sok éves együttműködés eredménye. Előzetesen megküldtem minden tagtársunknak ennek bevezetőjét, így lehetőséget látom annak, hogy a kötet általános következtetéseiről szakmai vitát folytassunk, ami annál időszerűbb, mivel a publikációnak máris jelentős sajtó- és társadalmi visszhangja van. Mielőtt a vitára rátérnénk, felkérem a szerkesztőket, hogy pár szóban foglalják össze a kötetrel kapcsolatos eddigi reflexiókat.

Krausz Tamás:

Mindenekelőtt köszönet azért, hogy a Magyar–Orosz Történetész Vegyesbizottság kötetünk vitáját napirendjére vette. Fontos ez számunkra, hiszen évek munkájáról van szó. S úgy tűnik, a munka megérte a befektetett energiát, amit a kötet létrehozásában közreműködő jeles orosz levéltárosok nevében is mondhatok. Hiszen a kötet fogadtatásának első megnyilvánulásai is mutatják, jelentős az érdeklődés és sikerült e témakört a történeti gondolkodás, a historiográfiánk figyelmébe ajánlani. A Horthy-reminiszcenciák újraéledésének korszakában végre szembe kell nézzünk a Horthy-korszak valóságos történetének eddig sok szempontból elhallgatott vagy úgyszólván feledésbe merült lapjaival, a szovjet területen elkövetett népiirtás tényeivel.

Varga Éva Mária:

Én is köszönöm, hogy kötetünket itt e szakmai fórumon megbeszéljük, megvitátjuk. Valóban fontos köszönetet mondanunk az orosz kollégáinknak, mindenekelőtt Hrisztoforov és Artyizov uraknak, az oroszországi levéltári szakma két fő alakjának. A kötetre vonatkozó első reakciók „szakmainak” a legjobb szándékkal sem nevezhetők, teljesen elsikkadt annak a rendkívüli jelentősége, hogy az FSZB Központi Archívumában számunkra, magyarok számára először nyílt lehetőség egy nagyobb irategyüttes (NKVD/MVD- és NKGB/MGB-iratokban a magyar katonai vezetés kihallgatási jegyzőkönyvei) kutatására és közzétételére. Pedig a dokumentumok rendkívüli értéke nyilvánvaló minden komoly szakember számára, csak a dilettánsok vagy a dokumentumokat elemezni nem szándékozó, esetleg a téma jelentőségét ily módon bagatel-

lizálni kívánó személyek nem ismerik ezt fel. Nem véletlen, hogy Németországban e dokumentumokat nem vitatják. Márpedig ezek a dokumentumok nem a magyarokról szólnak általában, hanem a német és magyar megszálló csapatok közös tevékenységéről, hogy ne beszéljünk most a népiirtás szélesebb összefüggéseiről. Bízom benne, hogy a szakmai vita nem kerül a politika uralma alá és előítéletmentes szabad eszmecsere bontakozhat ki kötetünk kapcsán.

Gebei Sándor:

Láttam a televízióban azokat a beszélgetéseket, illetve vitákat, amelyek a dokumentumkötet megjelenése kapcsán elhangzottak, és most meghallgatva Tamás és Éva kiegészítő gondolatait, a véleményem a következő. 1. Tényként szögezzük le, hogy ilyen tartalmú, ilyen típusú dokumentumkötet Magyarországon eddig még nem jelent meg, vagyis orosz levéltárakból kigyűjtött anyagokat közlő munka Magyarországon ezeddig még nem látott napvilágot. Újszerűsége vitathatatlan. 2. Ismert vagy nem ismert tényeket közöl a munka? Pritz Pál többek között arra hivatkozott, hogy a magyar megszálló csapatok kegyetlenkedései már régóta ismertek a szakirodalomban, hivatkozott Juhász Gyula munkásságára. Én azért ezt a sommás kijelentést árnyalnám, hiszen amit „általában” ismerünk, megjegyzésként leírunk stb., az semmiféleképpen nem azonos a történelmi dokumentumokkal alátámasztott közlésekkel. 3. Hitelesek vagy nem hitelesek a közölt dokumentumok? Szakály Sándor és Szabó Péter hazai levéltárakban fellelhető adatok alapján jó néhány pontatlanságot mutattak ki a most közölt anyagokban, s ebből olyan következtetést vontak le, hogy a dokumentumkötet szerkesztői nem végeztek alapos forráskritikát, illetve tanácsként is elhangzott részükről, ha jól emlékszem, hogy ilyen jellegű kötet megjelentetésekor nem szabad eltekinteni a többoldalú forráskritikától. A közölt dokumentumok hitelességét azon az alapon is vitatták a vitapartnerek, hogy a szovjet belügyi szervek, az NKVD „mindennapos gyakorlata”, a kényszervallatások eredményeképpen született jegyzőkönyvek nem tekinthetők megbízható forrásoknak. Azt gondolom, hogy Tamásnak igaza van abban, hogy ilyen alapon miért lennének hitelesek a német (Gestapo, SS), Ungváry Krisztián által idézett iratok, vagy éppenséggel az ÁVO, ÁVH által összeállított anyagok. 3. Tamás többször is kifogásolta az MTA akadémikus tör-

ténészeinek hallgatását. Miért nem szólalnak meg? – kérdezi azóta is. Én úgy tudom, hogy az akadémikusok között nincsenek olyanok, akik a SZU 20. századi történetében, pláne a II. világháború történetében otthonosan mozognának. Bizonyára a Hadtörténeti Intézettel lehet és kell a problémákat tisztázni, függetlenül attól, hogy nemcsak Tamás, hanem más is úgy érzi, hogy a Horthy-korszak, benne a Horthy-hadsereg tevékenységének „fényesítése” zajlik napjainkban, és ez ellen fel kell emelni a szavunkat. 4. Nekem inkább a Tamás által igen erősen hangsúlyozott „népirtás”-fogalommal van problémám. Pontosabban: a magyar katonák részt vettek-e népirtásban? A civil lakosság sérelmére elkövetett szörnyűségek, kegyetlenkedések, megtorló vagy elrettentő akciók – pl. a frekventált Csernyigov, Gomel stb. térségében – egyértelműen háborús bűnök. De ezek a barbár cselekedetek a népirtás fogalmába tartoznak-e? Nem vagyok jogász, ezért próbáltam utánanézni ennek a jogi kategóriának és találtam egy szakszerű feldolgozást erről a bonyolult kérdésről. Elolvasva a cikket, nekem úgy tűnik, hogy a népirtás fogalmával Tamásnak óvatosabban kellene bánni

Szili Sándor:

A könyv megjelenésig sem gondoltam soha egy percre sem, hogy a magyar hadsereg másként viselkedett volna a megszállt szovjet területeken, mint ahogyan azt a dokumentumkötet élénk tárja. Köztudott, hogy Hitler 1941-es „komisszárparancsa” és Keitel azt követő direktívái kötelezővé tették a Wehrmacht számára a politikai tisztok likvidálását és a polgári lakosság legyilkolását elrettentéssül. A német katonáknak büntetlenséget ígértek arra hivatkozva, hogy a Szovjetunió nem részese a hágai konvenciónak. Szakmai körökben közismert a magyar vezérkar 1942 közepén kiadott 10. számú utasítása és annak a partizánok elleni harcra vonatkozó kiegészítései, amelyek elrendelték, hogy a honvédség a legkegyetlenebb módszerekkel hajtsa végre a megszállásból eredő feladatait: a partizánokkal együttműködő civileket lője agyon, kivégzésekkel félemlítse meg. A német főparancsnokság alá rendelt magyar csapatok nyilvánvalóan teljesítették a velük szemben megfogalmazott elvárásokat. A most közzé tett forráskiadvány pusztán visszaigazolja ezt a tényt. Gyermekkori barátom parasztagazda nagyapja a magyar megszálló csapatok katonája volt Ukrajnában. Az 1970-es

évek viszonyai között keveset mert beszélni az ezzel kapcsolatos emlékeiről. Állította: féltek a partizánoktól, s ezért olyan erdőszekben őrzőbe voltak, ahol biztosan nem lehetett összecsalózkodni velük. Egyszer azonban – mindkét fél számára váratlanul – mégis egymásba botlottak. Néhány másodpercen át farkasszemet néztek. Egyik csapat tagjai sem mertek a fegyverükhöz kapni. Végül libasorban, némán, ellentétes irányba elvonultak egymás mellett. A nagypapa elbeszélésének fantáziadús elemei dacára valószínű, hogy ilyen „békés” epizódok is előfordulhattak.

E privát történetből kikövetkeztethetően és az említett parancsok ismeretében sejteni lehetett, hogy a magyar partizánvadászok óvták saját életüket, és harci feladataik teljesítése helyett szívesebben választották a védtelen civil lakosság lemészárlását, mintsem annak kockázatát, hogy fegyveres csoportok után kutatva az erdőben maguk is áldozatul essenek. Elszámolni a hadvezetés felé „megfélemlítés” végrehajtásával is lehetett...

A magyar katonák által a polgári lakosság terhére elkövetett gyilkosságok brutalitása nem a Horthy-rendszer jellegéből fakadt. Az I. világháború lélekpusztító hatását és annak civil társadalomra visszaható következményeit döbbenetes erővel mutatja be Móricz Zsigmond a „Szegény emberek” c. novellájában. Az USA-ban egyetemisták közreműködésével végrehajtott szociálpszichológiai kísérletek igazolták, hogy extrém körülmények közé kerülve az emberek gyorsan megszabadulnak erkölcsi gátlásaiktól és készek akár kínozni, megölni is társaikat. A Vörös Hadsereg békés lakossággal szembeni fellépésének lényegesen kevésbé kíméletlen mivolta azzal magyarázható, hogy politikai megfontolások miatt a „felszabadító” szovjet harcosok számára hivatalosan megtiltották a túlkapásokat. Azok ugyan nagy számban mégis előfordultak, de nem öltöttek rendszerjellegűt. A német és a magyar hadvezetés ellenben egyenesen uszította katonáit!

Akik kétségbe vonják a kötetben közölt szovjet források hitelességét és megbízhatóságát, azoknak elegendő a magyar katonák idézett jelentéseit és visszaemlékezéseit átfutni ahhoz, hogy rádöbbenjenek előítéleteikre. A meszárásokat szerencsével túlélő, saját szavaikkal, más-más aspektusból, de ugyanazt az eseménysort előadó egyszerű szovjet emberek vallomásai alátámasztják e beszámolók tartalmának valódiságát még akkor is, ha a jegyzőköny-

vet felvevő írnokok stílusán, politikai–ideológiai vagy propagandisztikus klisék beiktatásával átjavíthatták az eredeti szöveget.

Nem tartom szerencsésnek, hogy a szerkesztők olyan fényképeket is közöltek a kötetben, amelyek önmagukban nem bizonyító erejűek, vagy nem a magyar vonatkozású, szűken vett problémához kapcsolódnak. (Egy lerombolt templom a korábbi antiklerikális bolsevik kampányok áldozatául is eshetett, egy feltárt tömegsír egyéb attribútum nélkül nem köthető egyértelműen éppen magyarok – s nem németek – által elkövetett bűntettéhez.)

Bebesi György:

A kérdést, hogy egyáltalán elkövethették-e magyar katonák a kötetben leírt tetteket, háborús lélektani oldalról közelíteném meg. A besorozott katona elveszíti személyiségének autonómiáját, kiszolgáltatottá válik, egzisztenciálisan és logisztikailag nehezen elviselhető körülmények közé kerül. Rendszertelenül és igénytelenül kénytelen táplálkozni, nem tudja váltani ruháját, nincs módja testi higiéniája fenntartására, gyakran állati körülmények között alszik, tábori latrinákon végzi szükségét, folyamatos rettegésben él, nem tudja kiélni nemi kÉszttetését, ki van szakítva otthoni környezetéből. Ehhez jön az életveszély, a halál közelsége, a nyáj-szellem, és az aktív ideológiai kondicionálás, amely igyekszik alacsonyabb rendű élőlénynek feltüntetni az ellenséget, amelynek elpusztítása nem bűn, hanem dicséretet érdemlő cselekedet. Ez alatt elképesztő módon frusztrálódik, hihetetlen mértékű elfojtott agresszió, düh gyülemlik fel benne. Ilyen körülmények között, ha lehetőség adódik rá, az elfojtott indulatok, kÉszttetések kirobbanhatnak, és olyan cselekedetekhez vezethetnek, amelyeket utólag békés körülmények között sem önmaguknak, sem környezetüknek nem tudnak megmagyarázni. (Személyes példával tudom alátámasztani, hogy a katonaságnál ez még békeidőben is előfordulhat, éhes fáradt katonák egy szál kolbászért képesek összeverekedni!) Nem az egyes emberek a bűnösök, hanem azok, akik különböző ideológiai-politikai megfontolásokból vágóhídra hajtották őket.

Így tehát azt gondolom, hogy a kötetben leírt cselekedeteket a fronton harcoló és hátszágai tisztogatásokat végző magyar katonák a háborús pszichózis felől közelítve meg a kérdést, elkövethették, ahogy más hadseregek katonái is követtek el iszonyatos rémtette-

ket, háborús bűncselekményeket, többek között ettől végtelenül ocsmány dolog a háború.

Sashalmi Endre:

Mivel magát a művet nem olvastam, magamra nézve a Szili Sándor által megfogalmazott elvet tartottam követendőnek. Így csak azt a kérdést teszem fel, hogy a német parancsnokság dokumentumaiban vannak-e konkrét jelentések vagy vizsgálati ügyek leírásai, amelyben a magyar hadsereg katonáinak ilyen irányú cselekményeit vizsgálták.

Halász Iván:

A hozzászólásban egy fontos körülményre kell felhívni a figyelmet. Lehet, hogy indokolatlanul, de a mai nemtörődöm és a társadalomtudomány eredményei iránt érzéketlen korban meglepett a Krausz Tamás és Varga Éva gondozásában megjelent kötet impulzív fogadtatása – akár a negatív reakciókról, akár a pozitív visszajelzésekről van szó. Az utóbbi közé sorolom például azt a sokaságot, amely megjelent a könyvbemutatón. Mindenképpen érdemes kutatni ennek okait.

Az utóbbi hetek, hónapok hazai évfordulós megemlékezéseiben valahogyan háttérben maradt azok sorsa, akik annak idején otthon voltak vagy ott maradtak. Itt elsősorban a különböző megszálló hadseregek műveleti területén élő szovjet polgári lakosságról van szó, amely nem keveset szenvedett ezekben az években. Ebből a lakosságból származó katonák pedig idegen agresszorral szemben védték hazájukat. Akkor is, ha ez a haza diktatúra volt, annak kegyetlen vezetője pedig Sztálin. Ideológiailag nagyon elvetemültnek és szakmailag tudatlannak kell lenni ahhoz, hogy azt, ami akkor ott történt, a sztálinizmus alóli felszabadító háborúként lehessen szemlélni. Ez egy brutális, az alacsonyabb rendűnek titulált faj leigázására és az általa lakott terület gyarmatosítására és totális gazdasági kiaknázására irányuló hódító háború volt. Ezt a hódító jelleget a Szovjetunió elleni támadás fő kezdeményezői sem tagadták.

Ebben a háborúban a kezdeti ütemet és alaphangulatot a támadók diktálták. Azok pedig a náci Németország katonái és szövetségeseik voltak, köztük a keleti fronton szolgáló magyar egységek.

Lehet, hogy azok csak alvállalkozói szerepben voltak ott (ami nehezen tagadható tény), de akkor is ott voltak. Nyilvánvaló, hogy egyesek rendesen viselkedtek, illetve legalább betartották a saját hadseregük mérséklő szabályait, viszont az is nyilvánvaló, hogy mások vadállatok szintjére süllyedtek. Tulajdonképpen így van ez minden háborús konfliktusban, a túlkapásokra majdnem mindig sor kerül.

A hangsúly itt azonban a méreteken van – ebből a szempontból a második világháború már-már egyedülálló volt, legalábbis a modern korban. És ez nemcsak a háború „modern,” illetve mondhatni „nagyipari” jellegéből fakadt, hanem a mögötte álló ideológiából és a főszereplők motiváltságából is. Pontosabban erkölcstelenségéből, legalábbis ami annak hagyományos európai felfogását illeti. Kevés ideológia jelentett ugyanis olyan éles szembefordulást az antik, a későbbi keresztény, illetve humanista és felvilágosult tradíciókon alapuló majdnem kétezer éves európai civilizációval szemben, mint a német náciizmus. Ebben a kontextusban kell szemlélni a majdnem minden addigi civilizált szabály felrúgását a keleti fronton, ugyanúgy, mint azt a kegyetlenséget is, amelyet a náciizmus által vezérelt Németország fegyveres ereje diktált a keleti fronton. Ez sajnos független attól, hogy a másik – védekező fél – mit követett el, de attól is, hogy mit tartalmaztak az egyes „konzervatívabb” csatlósok hadi, illetve megszállási szabályzatai, illetve mit engedtek meg vagy nem a csatlósok régi vágású vagy egyszerűen csak normálisabb lelkületű vezetői.

Miért fontos mindez? Azért, mert ahogyan hibás, illetve kontra-reaktív volt a második világháború után a nácik és hazai csatlósok alól effektíve felszabadított, de aztán végső soron katonailag megszállt Magyarországon erősíteni a „bűnös” nép vagy nemzet szindrómáját, olyan hibás most csak és kizárólag a saját áldozati szereppel, illetve egyéni tragédiával foglalkozni. Sőt, nemcsak kontra-reaktív, hanem erkölcsileg és politikailag veszélyes is.

Még egy fontos megjegyzés – nemcsak a most megjelent kötet elolvasása után kell, hogy világos legyen az, hogy a második világháborúban Magyarország nem csupán „az idegen érdekek védelmében idegen földön” háborúzott, hanem „rossz célok érdekében, rossz helyen” is harcolt. De tulajdonképpen a helyszín itt mellékes is – az ilyen célok érdekében sehol sem lett volna sza-

bad háborúzni. Sajnos, a nehéz, majdnem megoldhatatlan geopolitikai helyzet és az akkori politikai elitek rosszindulata vagy tehétségatlensége olyan háborúba vitte az országot, amely ugyan Magyarország mint jogi entitás szempontjából rosszul végződött, de az emberiség szempontjából a minden későbbi problematikuság ellenére mégiscsak jó lett a vége. És miután a magyarországi lakosság is az emberiség része volt, a magyarok és a többi nemzetiségű honfitárs számára is végső soron kedvezőbb volt ez a végkimenetel az ellentétes előjelű eredményhez képest. Akkor is, ha a háborús vesztes pozíciója soha nem lehet jó és kellemes.

A most megjelent kötet legfőbb pozitívuma, hogy remélhetőleg jobban rávilágít ezekre, az utóbbi években némileg feledésbe merült (vagy feledésbe merített) összefüggésekre. És ebből a szempontból tulajdonképpen mellékeselek azok a valóban meglévő hiányosságok, amelyek a kötet szerkesztése során felmerültek – azaz a források egyoldalúsága, a terminológiai pontatlanságok, illetve egyes fogalmak összerosása. Bár a népirtás a nácik és szövetségeseik egyik fontos célkitűzése és majdnem mindennapi gyakorlata volt, mégsem volt minden ott történt erőszak, atrocitás vagy akár gyilkosság annak minősíthető. Mindez legfeljebb csak árnyalhatja a végső képet, de a történeti hűség kedvéért nem árthat a szervezett népirtásban való közreműködés megkülönböztetése a hadszíntéren alkalmazott megtorlástól, az okkupációval járó egyéb intézkedésektől, vagy akár az egyéni vagy kiscsoportos kezdeményezésű atrocitásoktól. Sajnos, nagy valószínűséggel a magyar katonák által az akkori Szovjetunióban elkövetett sok szörnyűséget más forrásokkal is alá lehetne támasztani – például a magyar levéltári forrásokkal, vagy talán most még az utolsó lehetséges oral history interjúkkal. Ezt minél hamarabb el kell kezdeni. Erre a kontrollra, illetve alátámasztásra a támadások elkerülése végett egyébként a kötet szerkesztői korábban is gondolhattak volna. Különösen akkor, amikor tudták, hogy milyen intézmények levéltáraiból származó dokumentumokkal dolgoznak.

Ilyen érzékeny témában tehát fontos a megfelelő körültekintés és talán bizonyos érzelmi visszafogottság is, ami azonban nagyon nem könnyű. A történészeknek emiatt kell ügyelni a lehetőleg legpontosabb fogalomhasználatra és az állításaik megfelelő alátámasztására. Ugyanakkor kár és némileg káros is csak a forráskri-

tika felől támadni a most megjelent kötetet. Mindenki tudja, hogy a háborúban „csúnya” dolgok történnek meg. Ahogyan a civil életben is vannak jó és rossz emberek, így van ez a fronton és a megszállási övezetekben is. Mindez még rosszabbá tud válni, amikor az aktuális vezetés és az uralkodó ideológia is rájátszik a hagyományos emberi aggályok és minimális belső szabályok felrúgására. Nehezen képzelhető el, hogy a kötetben leírt szörnyűségek jelentős része nem történt volna meg. Itt elég csak arra gondolni, hogy milyen borzalmakat követtek el magyarok egymással szemben a 20. század közepe táján, pedig itt egy nagyjából homogén, hasonló értékrendet követő társadalom tagjairól volt szó. Mi lehetett a helyzet egy távoli vidéken, ahová a magyar csapatok kifejezetten megszállóként érkeztek és ahol egy borzasztó háború körülményei között találták magukat?

A most kiadott kötet nyilván nagyon sok további vitát fog generálni, de ez tulajdonképpen jó. Mellesleg tényleg nem ártana újból megvitatni a Vegyesbizottságban korábban már felmerült nagy kutatási ötletet, tervet, amely az 1940-es években „kölcsonös” megszállási gyakorlatot (azaz a magyarokét a Szovjetunióban és a szovjetekét Magyarországon) próbálná higgadtan megvizsgálni – és nem mindig csak az elkövetett atrocitások szempontjából, hanem a jogszabályok, az intézmények, a közvélemény általi fogadtatás, a nemzetközi összehasonlítás felől. A kutatási szempontrendszert nyilván még ennél is tágabbra lehetne nyitni, de az már valóban részletkérdés.

Krausz Tamás:

Nyilvánvaló, hogy a népiirtás története nem megy át könnyen a magyar köztudatba. Ennek egyik fontos oka az, hogy a náci népiirtás „magyar fejezetének” tárgyyszerű feldolgozása a mai hatalom legitimációs szükségleteivel – finoman fogalmazva – diametrálisan szemben áll. A témakör politikaérzékenysége főképpen a hadtörténeteszek reakcióiban öltött testet, akiknek egy része a dokumentumok autentikussága ellenére inkább a „mundér becsülete” védelmének álláspontját részesítik előnyben. A kötetet komolyan felfogó szakemberek, mint az ülésünkön résztvevők, persze, pontosan látják, hogy ez a könyv az áldozatok szempontjait tükröző és eddig elhallgatott dokumentumokat tartalmaz. A német és magyar megszálló

erők dokumentumainak feldolgozását nem nekünk kell elvégeznünk, ezt a sok évtizedes elmaradást, amely egyes kísérletek ellenére elég jelentős, a magyar hadtörténészeknek kell felszámolni. Mi a szakfolyóiratokban készek vagyunk a további vitára.

Szvák Gyula:

Köszönöm a kollégák konstruktív részvételét a vitában, amelyet annak ellenére eredményesnek kell minősíteni, hogy itt senki nem szakértője a hadtörténetnek, még kevésbé a II. világháború történetének. Történészek azonban, akik jól ismerik a forráskritika szabályait és akik közül senki nem vitatta *általában és összességében* a kötet dokumentumainak hitelességét. Egyetemes történészekről s azon belül is ruszistákról van ugyanis szó, akik láttak már, akik értik és értelmezni is tudnak hasonló forrásokat. És akiket szakterületük és szakmájuk szabályai szerint nem vezetnek az egyetemes emberi értékeken kívül más – mentegető, felmentő, relativizálni igyekvő: végső soron nacionalista – szempontok. Külön örülök, hogy ilyen hangsúllyal kerültek viszont szóba a *moralitás* szempontjai. Az utóbbi években az a benyomásom támadt, hogy a történészcéh, az ún. „akadémiai tudományosság”, mint ördög a tömjénfüsttől, úgy irtózik az ilyesmitől. Én viszont azt gondolom – és köszönet kollégáimnak, akik ebben partnerek voltak –, hogy a történész-mesterség elválaszthatatlan része az erkölcsi ítélet. Ha ugyanis csak száraz, élettelen adatokként látnánk/láttatnánk és formális-jogi kategóriákkal íránk le a történelmet, úgy könnyen kerülhetnénk bizonyos Christi prókátor szerepébe, aki a hírhedt Finta csendőrt védte a 90-es évek elején Torontóban. Ő tudniillik a vád tanúját azzal igyekezett diszkreditálni, hogy az a szegedi gettó szökevényeként a fennálló jogrenddel szemben állt, sőt az akkori – gettósító – államhatalommal szemben még – *horribile dictu* – ellenállást is mert tanúsítani.

IV. BIBLIOGRÁFIA

Publikációk, interjúk:

Szabó Péter: *A magyar királyi honvédség és a tudatos népirtás vádja.*

Történelmi Szemle, 2013. 2. szám, 307–324.

Számvéber Norbert: *Egy forráskiadvány margójára (A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban – Levéltári dokumentumok 1941–1947. Szerk. Krausz Tamás, Varga Éva Mária) Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 2. sz., 571–583.

„A magyar katonák népirtást hajtottak végre” *hvg.hu* 2013. március 6.

http://hvg.hu/itthon/20130306_A_magyar_katonak_nepirtast_hajtottak_veg

Könyv a megszálló magyar csapatokról *Népszava*, 2013. március 6.

<http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=627535>

Hamvay Péter: *Szembenézés a gyilkolás szegényével* *Népszava*, 2013. március 7.

<http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=627805/>

Király András: *Bűneink jegyzéke* *index.hu*, 2013. március 5.

Diószegi-Horváth Nóra: *Dokumentált borzalmak – Lesz min gondolkodni (Interjú Krausz Tamással)* *Vasárnapi Hírek*, 2013. március 10.

http://www.vasarnapihirek.hu/fokusz/dokumentalt_borzalmak_lesz_min_gondolkodni

A hallgatás szakadozó leple *katpol.blog.hu*, 2013. március 16.

http://katpol.blog.hu/2013/03/16/2_vh_magyar_megszallo_csapatok_keleti_hadszinter/

Interjú Ungváry Krisztián történéssel *Népszabadság*, 2013. március 18.

http://nol.hu/belfold/ungvary_krisztian_a_magyar_katonak_buneiroi_es_a_multtal_valo_szembenezesrol/

Sinkovics Ferenc: *Magyar honvédek és a népirtás vádja* *Magyar Hírlap*, 2013. március 18.

<http://www.magyarhirnap.hu/magyar-honvedek-es-a-nepirtas-vadja>

Tettesek vagy Áldozatok? – Úton a Don-kanyarhoz

Krausz Tamás és Tökéczki László vitája a Budapesti Műszaki Egyetemen. Összefoglaló a vitaestet szervező Jövőképp – Fiatalok Magyarorszáért! Egyesület honlapján. <http://jovokepp.hu/rendezvenyek/tettesek-vagy-aldozatok/osszefoglalo>

Czene Gábor: *Bűnök a múltból: Krausz és Tökéczki a magyar hadseregről* *Népszabadság*, 2013. március 22.

http://nol.hu/belfold/bunok_a_multbol_krausz_es_tokeczki_a_magyar_hadseregrol/

Tamás Pál: *Örökbefogadás* *Népszabadság*, 2013. április 1.

<http://nol.hu/lap/forum/20130411-orokbefogadas/?ref=sso>

Önként és fotózva *Magyar Narancs*, 2013/16. szám (2013. április 18.).

<http://magyarnarancs.hu/konyv/onkent-es-fotozva-84410>

Nincs ember, nincs probléma *katpol.blog.hu*, 2013. május 20.

http://katpol.blog.hu/2013/05/20/megszallasi_politika_keleti_front_143

Kaló József: *Ismét a népbírótság előtt? Élet és Irodalom*, LVII. évfolyam, 22. szám, 2013. május 31.

http://www.es.hu/kalo_jozsef;ismet_a_nep172;birosag_elott;2013-05-29.html

Drucker Tibor: *Ungváry tévedése Népszabadság*, 2013. június 1.

http://nol.hu/lap/forum/201030601-ungvary_tevedese

Újabb kutatások a magyar katonák II. világháborús szovjetunióbeli tevékenységéről *Történelem Klub*, 2013. június 15.

<http://tortenelemklub.com/magyar-toertenelem/haboruk-forradalmak-es-a-horthy-kor-1914-1945/1180-ujabb-kutatasok-a-magyar-katonak-ii-vilaghaborus-szovjetuniobeli-tevekenysegerl>

Videók:

Az ATV *Start Plusz* vendége Krausz Tamás, történész, Hrisztoforov Vaszilij Sztjepanovics, történész, levéltáros és Artyizov Andrej Nyikolajevics, levéltáros, történész

http://www.atv.hu/videotar/20130305_mit_tettek_a_magyarok_a_donnal_megdobbento_fordulat/

Az ATV *Csatt* című műsorában Krausz Tamás, Pritz Pál, Szabó Péter, Szakály Sándor történészek vitája a könyvről

http://www.atv.hu/videotar/20130318_csatt_1_resz_2013_03_15/

http://atv.hu/videotar/20130318_csatt_2_resz_2013_03_15/

Az ATV *Magánbeszélgetések* című műsor vendége Krausz Tamás volt

http://www.atv.hu/videotar/20130408_krausz_tamas_1_resz/

http://www.atv.hu/videotar/20130408_krausz_tamas_2_resz/

A Hadtörténeti Intézetben 2013. május 16-án rendezett történész vita a Duna Tv-ben

<http://www.dunatv.hu/musor/videotar?vid=760162&pid=1034788>

Szilágyi Ákos esztéta ajánlója a 2013. március 5-ei könyvbemutató

<http://www.youtube.com/watch?v=Av15r8A6ZkE>

A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. XX. Könyvünnepe, beszélgetés és vita.

<http://vimeo.com/66561590>